

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 1, godina 21, April 2018.

**Tema broja: ŽRTVE IZMEĐU BEZBEDNOSTI, LJUDSKIH PRAVA I PRAVDE:
LOKALNI I GLOBALNI KONTEKST**

Tema broja:

Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst

Theme:

Victims between Security, Human Rights and Justice: Local and Global Context

Victim-offender Mediation as an Alternative to the Criminal Justice System in Poland

Posredovanje između žrtve i učinioca kao alternativa
krivičnom postupku u Poljskoj

Cezary Kulesza

Dariusz Kużelewski 3

Psihološki aspekti dečijeg razvoja od značaja za sudski postupak

Psychological Aspects of Child Development
of Importance for Judicial Proceedings

Ivana Milosavljević-Dukić

Bojana Tankosić 23

Izazovi u primeni novog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji

Challenges in the Implementation of the Law on the
Prevention of Domestic Violence in Serbia

Tanja Ignjatović

Vanja Macanović 41

Ekološki terorizam - viktimoški aspekti i mehanizmi prevencije

Environmental Terrorism – Victimological Aspects
and Preventive Mechanisms

Ana Batričević

Nikola Paunović 67

Žene kao žrtve ekološkog kriminaliteta i povezanost njihove viktimizacije sa viktimizacijom životinja: Ekofeministički pogled

Women as Victims of Environmental Crime
and the Relation of their Victimization to the
Victimization of Animals: An Ecofeminist Perspective

Neda Savić 91

Ostale teme

Other issue articles

Researching ‘Under the Radar’ Practices: Exploring Restorative Practices in Sexual Violence Cases

Istraživanje praksi „u nedovoljno istraženom polju“:
Analiza restorativnih pristupa u slučajevima seksualnog
nasilja

*Caroline O’Nolan
Estelle Zinsstag
Marie Keenan .....* 107

Crime Reporting Practices Among Traders in Alaba International Market, Lagos

Praksa izveštavanja o kriminalitetu među trgovcima na
međunarodnom tržištu Alaba u Lagosu

Johnson Ayodele 131

Prikazi konferencija

Conference reviews

VIII godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije „Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst“

VIII annual conference of the
Victimology Society of Serbia
“Victims between Security, Human Rights and Justice:
Local and Global Context”

Bejan Šaćiri 161

Prikazi knjiga

Book reviews

D. Vasiljević-Prodanović Osnove sistema izvršenja krivičnih sankcija

Basics of the System of Execution
of Criminal Sanctions

Filip Mirić 171

Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst

TEMIDA

2018, vol. 21, br. 1, str. 3-22

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801003K>

Pregledni rad

Primljeno: 8.2.2018.

Odobreno za štampu: 22.5.2018.

Victim-offender Mediation as an Alternative to the Criminal Justice System in Poland

CEZARY KULESZA*

DARIUSZ KUŻELEWSKI

The aim of the paper is to present the views of the doctrine on the mediation and the benefits it brings to the victim, the perpetrator and society. The paper analyses the significance of implementation of the European Parliament and Council Directive 2012/29. This document, devoted to victims' rights protection, has had significant impact on introducing restorative justice provisions into the Polish Code of Criminal Procedure of 1997. The paper discusses effectiveness of mediation in the Polish criminal procedure. It also examines statistical data collected from Polish courts regarding mediation. The conclusion is that mediation does not constitute a competitive institution towards the traditional judicial system which still remains the only „supplier” of cases for mediation in criminal matters in Poland.

Key words: victim-offender mediation, criminal justice system, restorative justice, effectiveness, Poland.

Introduction

Mediation is undoubtedly a form of restorative justice, which must be distinguished from classical retributive justice. Restorative justice can be defined as a process where all parties involved in crime meet together in order to make a joint decision on how to solve the consequences of the crime and its

* Prof. dr Cezary Kulesza is a head of the Department of Criminal Procedure at the Law Faculty of University of Białystok, Poland. E-mail: c.kulesza@uwb.edu.pl.

Dr Dariusz Kużelewski is an assistant professor in the Department of Criminal Procedure at the Law Faculty of University of Białystok, Poland. E-mail: d.kuzelewski@uwb.edu.pl.

implications for the future (Marshall, 1996: 37). As indicated in the literature, defining this concept poses a lot of trouble. Restorative justice is not what is commonly understood as criminal justice. It does not impose a penalty, it has nothing to do with the attribution of guilt, it must be clearly distinguished from the classical concept, according to which the harm done by the perpetrator can be compensated by another harm imposed in the form of punishment (Meier, 1999: 39-41). An important problem often discussed in the literature is the relationship between retributive and restorative justice. There are two main concepts in this regard: the co-creation of one system of justice and the parallel coexistence of both models. Advocates of the first concept believe that restorative justice should be included in the criminal justice system (Meier, 1999: 45-47). In their opinion, an approach that completely isolates both models does not sufficiently take into account the danger hidden in all restorative justice programs, i.e. the imbalance of the effective enforcement of divergent interests of parties. Especially victims, whose position in criminal cases is usually weaker, could be threatened by secondary victimization. The need to integrate restorative justice with the criminal justice system also results from the ability of staff employed in the judicial institutions to make decisions on contentious criminal issues between the parties to the conflict and public interest, as well as to use coercive measures to protect members of society. The problem may be to determine to what extent a given case should be the subject of the restorative process and where is the line, beyond which it is necessary to use repressive measures.

As indicated in the victimological literature (Shapland, 2003: 213), including restorative justice in the mainstream of justice would require adherence to the principles of fair trial and human rights standards. Only such a shaping of relations is able to give restorative justice, including mediation between the victim and the perpetrator, more importance and ensure its proper development. The reason for this is prosaic: in principle, the state has a monopoly on the transfer of cases to be examined, and so the appropriate flow of affairs to the institution of restorative justice depends on the decision of its organs.

Some authors advocate the treatment of restorative justice as a complementary system that exists next to the criminal justice system (Wright, 1992; Wright, 1996: 236; Walgrave, 1998: 11-13; von Hirsch, Ashworth, Shearing, 2003: 35-38; Walgrave, 2003: 71). Proponents of this concept broadly understand the concept of restorative justice, claiming that this concept is based

---

on three pillars: a) victim's right to compensation; b) commitment of the perpetrator to responsibility and repairing the harm done; c) the participation of parties and the local community in the process leading to the restitution of damage caused to the victim by the perpetrator (Płatek, 2005: 77).

Mediation is considered the basic form of restorative justice in Poland. This paper presents minimum standards on the rights, support and protection of victims rights under restorative justice services set out in the Article 12 of the European Parliament and Council Directive 2012/29/EU¹ as well as how they were implemented in the Polish Code of Criminal Procedure of 1997². In the further part of the study the views of the doctrine indicating the purposes of mediation and the benefits it brings to the victim, the perpetrator and society are presented and an attempt was made to define mediation in the micro scale and in its statistical dimension in the Polish criminal procedure.

The importance of the European Parliament and Council Directive 2012/29 for victim-offender mediation

Turning to the legislation of the European Union, it should be noted that the concept of restorative justice has been broadly defined in art. 1 letter d. of the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (hereinafter referred to as the Directive) and the superseded Council Framework Decision 2001/220/JHA. According to this regulation, it includes all procedures by which the victim and the perpetrator are allowed, if they voluntarily agree, to take an active part in resolving the issues resulting from the offense with the help of an impartial third party. Thus, restorative justice is a concept broader than the concept of mediation, since restorative justice services include mediation between the victim and the perpetrator, conferences of family groups and declaratory assemblies

---

¹ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union, L 315, pp. 57–73.

² Act of 6 June 1997 – Code of Criminal Procedure, Consolidated text. Journal of Laws 2017, item 1904, as amended.

(see paragraph 46 of the preamble of the Directive). This enumeration has an exemplary character.

Recital 46 of the preamble to the Directive states clearly that the benefit must be given in the first place to the victim's interests and needs, to repair the damage caused to the victim and to prevent further damage. This statement can also be found in article 12 (1) of the Directive. An essential element of the above-mentioned restorative justice services is the meeting of the perpetrator and the victim of the crime. Therefore provisions implementing them should ensure guarantees which would prevent victim from secondary and repeat victimization, intimidation and retaliation.

In this context, the issue of the promotion of restorative justice services by the Directive arises. As mentioned earlier, it uses a broad concept of restorative justice services, which may suggest an extension of the scope of restorative justice programs that could be an alternative to the classic, reactive system of justice. In addition, article 12 (2) provides that Member States shall facilitate the referral of cases, where appropriate, to the services delivering restorative justice, including by laying down procedures or guidelines on the conditions for such targeting.

However, attention should also be paid to the content of article 12 paragraph 1 of the Directive: "In order to protect the victim from secondary victimization, intimidation and retaliation, Member States shall take measures to be applied when providing restorative justice services. Such measures shall ensure that victims who decide to use restorative justice services have access to secure and satisfactory services...". In the further part of this regulation, the European legislator formulates a number of conditions that must be met by restorative justice services, on the basis of which an attempt can be made to define the basic principles of restorative procedures. All of them concern the victim, and some of them both participants in the restorative procedure:

- 1) The rule of voluntariness and guidance of the good of the victim at the initiation of the procedure (applying restorative justice services only when they are in the interest of the victim, ensuring its safety, with its conscious and voluntary consent, which can be withdrawn);
- 2) The principle of information (before giving consent the victim should be provided with full and objective information about the procedure, potential outcomes and the supervision of the implementation of the agreement);

-
- 3) The principle of confirmation by the perpetrator – the offender must acknowledge the basic facts related to the case before starting the procedure. It should be noted that according to Preamble 12 the term 'offender' means a person convicted of a crime, but for the purposes of the Directive this term also applies to the suspect or accused person before any guilt or conviction and does not violate the presumption of innocence;
  - 4) The principle of voluntary agreement and respect for settlement – each settlement must be the result of a voluntary agreement and may be taken into account in any further criminal proceedings. Interestingly, the legislator used here the term 'may be' and not, for example, 'should be';
  - 5) Confidentiality of conversations – if the conversations held as part of the restorative procedures are non-public, then they are confidential and their content is not subsequently disclosed. However, it is envisaged to disclose the content of these conversations with the consent of the parties, or if required by national law due to the overriding public interest.

The principles of victim-offender mediation in Poland

In the Polish criminal process, mediation services are the only ones that meet the basic requirements of the restorative justice program. Only in the case of mediation, there is a meeting between the victim and the perpetrator of the crime in the presence of an impartial third party, unrelated to the system of justice, which is a mediator. On the other hand, victim-offender mediation in Polish system of criminal law is a universal measure, as it can be applied at all stages of the criminal proceedings: both in preparatory, court and executive proceedings, in proceedings against adult offenders as well as minors. In general, mediation can be used in any case for any crime, if there is an individualized victim and a suspect or accused person. There are no restrictions in the law on the type of act or punishment regarding the use of mediation.

Regarding the main principles of mediation, the rules of voluntariness, confidentiality and impartiality of the mediator which were unwritten so far were explicitly introduced into the Code of Criminal Procedure and entered into force on 1 July 2015.³

---

³ Act of 27 September 2013 amending the Act – the Code of Criminal Procedure and certain other acts. Journal of Laws 2013, item 1247, as amended.

According to the new article 23a § 4 and § 7, participation of the accused and the injured in the mediation proceedings is voluntary. The consent for participation in mediation proceedings is taken by the agency (court, court referendary, prosecutor or the other agency conducting preliminary proceedings) referring the case to mediation or by the mediator, after the accused and the injured have been informed about the objectives and principles of mediation proceedings and instructed about the possibility of withdrawing their consent until the conclusion of the mediation proceedings. Mediation proceedings are conducted in an impartial and confidential way. It should be noted that the above principles have existed so far in the mediation proceedings as a result of interpretation with the current regulations of the Code of Criminal Procedure. New regulation properly entrusts the mediator, alternatively apart from the judicial or prosecuting authority, with the obligation to clarify the purpose and principles of the mediation proceedings. Mediator in such cases is more effective than state prosecutor or judge not only due to its skills and knowledge, but also due to greater trust of the parties towards him as not related to law enforcement and justice.

The principle of information emphasizes the obligation to explain the purpose and principles of mediation proceedings established in Article 23a § 1 of the Code of Criminal Procedure and repeated in § 4. According to Article 23a § 1 the court or the court referendary, and in the preparatory proceedings the state prosecutor or other agency conducting the prosecution, may on his own initiative, or with the consent of the injured and the accused, refer the case to a trustworthy institution or person in order to conduct a mediation procedure between the injured and the accused. Both parties must be informed about the purposes and principles of the mediation proceedings, including the contents of Article 178a of the Code of Criminal Procedure.⁴

The Act of 27 September 2013 has also expanded the circle of entities authorized to refer the case to mediation proceedings with court referendary and the other agency conducting preliminary proceedings different from prosecutor. Court referendary is a new body of criminal proceedings. Its role is to relieve the president of the court, heads of court departments and other judges of taking decisions on procedural and technical matters, as well as on

---

⁴ Article 178a of the Code of Criminal Procedure: It is not permitted to examine as a witness a mediator with regard to fact learnt from the accused or the injured while conducting mediation proceedings, except for the information about offences referred to in article 240 § 1 of the Criminal Code.

minor substantive decisions. There is hope that referendary will thoroughly examine criminal cases for possible use of mediation and inform the parties with greater involvement about the purposes and principles of mediation proceedings than judges burdened currently with too many responsibilities.

The principle of voluntary agreement and respect for settlement has been guaranteed in article 23a § 6 of the Code of Criminal Procedure. After the mediation proceedings are concluded, a report of its course and results is drawn up by an authorised institution or person. Settlement voluntarily signed by the accused, the injured and the mediator is enclosed to the report. Another amendment has equated the effects of the mediation settlement with the settlement concluded before the court, which according to article 107 § 3 of the Code of Criminal Procedure will be the executory title after being made enforceable by the judge or referendary.

The principle of confidentiality of conversations results from the content of several provisions. In addition to the general rule of the above-mentioned article 23a § 7 of the Code of Criminal Procedure which states that mediation proceedings are conducted in an impartial and confidential way, the Polish legislator has established in article 178a a ban on hearing the mediator as a witness as to the facts he learned from the accused or the injured in the course of mediation proceedings, with the exception of information on over a dozen of the most serious crimes referred to in article 240 § 1 of the Criminal Code.⁵ This new ban on evidence aims to guarantee that the content of statements and discussions in the course of the mediation proceedings will not be used in a criminal trial against him and in that way to encourage the accused to participate in mediation proceedings.

Mediation proceedings should not take more than one month, and its period is not included in the duration of the investigation (article 23a § 2 of the Code of Criminal Procedure). The Act of 27 September 2013 has also modified the list of posts that cannot serve as mediators. According to article 23a § 3 a professionally active judge, prosecutor and assessor prosecutor, and also a trainee in these professions, juror, referendary, assistant judge, assistant prosecutor and an official of any other authority which prosecutes offences are disqualified. Additionally, mediation proceedings cannot be conducted by a person to whom the restrictions specified in article 40 and 41 § 1 of the Code

---

⁵ Act of 6 June 1997 – Criminal Code, Consolidated text. Journal of Laws 2017, item 2204, as amended.

of Criminal Procedure apply in a given case. The restrictions listed in article 40 refer to a judge disqualified by virtue of law from participation in a case (a judge so-called *iudex inhabilis*). Article 41 § 1 refers to a judge disqualified where such circumstances arise that might give rise to justified doubts as to his impartiality in a case (a judge so-called *iudex suspectus*). Both provisions apply accordingly to a mediator.

More detailed provisions on mediation are contained in the Ordinance of Minister of Justice of 7 May 2015 on mediation in criminal matters.⁶ The Ordinance issued on the basis of statutory delegation in article 23a § 8 of the Code of Criminal Procedure specifies the conditions that must be met by an institution or persons authorized to conduct mediation proceedings, the way in which such institutions or persons are appointed and dismissed, the scope and conditions of granting them access to case files, as well as the scope of a report on the results of mediation proceedings, bearing in mind the need for the efficiency of these proceedings.

The main stages of the mediation proceedings are set out in § 14 of the Ordinance. The mediator immediately after receiving the order to refer the case to mediation: 1) makes contact with the injured and the suspect or the accused, setting the date and place of meeting with each of them; 2) conducts individual meetings with the suspect or the accused and the injured, informing them about the nature and principles of the mediation proceedings and the rights of the parties; 3) conducts the mediation meeting with the participation of the suspect or the accused and the injured; 4) assists in the formulation of the content of a settlement between the suspect or the accused and the injured; and 5) verifies the implementation of the obligations.

The Ordinance allows by virtue of § 15 indirect mediation. If the direct meeting of the suspect or the accused and the injured is not possible, the mediator may conduct the mediation proceedings in an indirect way, giving the information and proposals on the settlement to both parties.

Positive outcomes of the mediation proceedings may influence one of the following decisions:

- Conditional discontinuance of criminal proceedings (article 63 of the Criminal Code) or conditional suspension of the execution of the penalty of deprivation of liberty against the accused (article 69 § 2 of the Criminal Code);

---

⁶ Journal of Laws 2015, item 716.

-
- Imposing on the accused a milder sentence, a punitive or probationary measure (article 53 § 3 Criminal Code) or extraordinary mitigation of punishment (article 60 § 2 of the Criminal Code);
  - No objection of the accused to the accused's conviction without trial (Article 335 and 338a of the Code of Criminal Procedure) and to voluntary submission to punishment (article 387 of the Code of Criminal Procedure);
  - Obligatory unconditional discontinuance of criminal proceeding as a result of reconciliation of the parties in the proceedings in private prosecution cases (Article 492 § 1 of the Code of Criminal Procedure);
  - Judgment upholding terms of a settlement between the suspect or the accused and the injured (e.g. reparation of damages, financial restitution, compensation of moral injury, personal or community service, obligation of the accused to change his behaviour, to undertake anti-drug or anti-alcohol therapy, to apologize to the victim).

The most important change from the point of view of increasing the importance of mediation in the criminal process was adding to the Criminal Code the new provision of article 59a. According to this article, at the request of the victim, criminal proceedings shall be discontinued for offense punishable by a penalty not exceeding three years imprisonment, as well as for offense against property punished with a penalty not exceeding five years imprisonment, as well as for the offense specified in article 157 § 1 of the Criminal Code,⁷ if before the commencement of legal proceedings in the first instance, the accused repaired the damage or atoned for the harm done, unless there is a special justification that discontinuation would be contrary to the need to achieve the objectives of punishment. The provision does not apply if the accused was previously convicted of intentional crime with violence.

In this way, the possibility of unconditional discontinuation of criminal proceedings as a result of a successful mediation was opened, which until now was basically impossible. It was assumed that the injured and the

---

⁷ Article 157 § 1 of the Criminal Code: Anyone who causes a bodily injury or an impairment to health other than as specified in Article 156 § 1 (grievous bodily harm in a form of: deprivation of a person of their sight, hearing, speech or the ability to procreate, or inflicting on another person a serious crippling injury, an incurable or prolonged illness, a potentially fatal illness, a permanent mental illness, a permanent total or significant incapacity to perform a profession, or a permanent serious bodily disfigurement or deformation) is liable to imprisonment for between three months and five years.

accused, as well as the judicial and prosecuting authorities, should more willingly seek mediation and an agreement that could lead to faster termination of criminal proceedings without indicating the criminal responsibility of the accused. The disadvantage of the above solution was the requirement to completely repair the damage or compensation without the possibility of only agreeing how to repair the damage, and then a gradual or one-time fulfillment of this obligation.

Unfortunately, the experiment with article 59a of the Criminal Code lasted very briefly, as this provision was repealed on 16 April 2016⁸ by a new parliamentary majority, which prefers a greater penalisation of criminal law and is reluctant to democratizing the criminal process. The short period of validity therefore does not allow for conclusions to be drawn as to its actual effectiveness.

The purposes and effectiveness of victim-offender mediation in Poland

The Polish legislator does not indicate the explicit purpose of mediation in a criminal process. Regulations on article 23a of the Code of Criminal Procedure establish general rules on mediation and regulate the link between the criminal process and the non-procedural mediation process, however, it is not possible to read from them what should be achieved by means of mediation. As pointed out in the Polish literature, when evaluating this institution, one should focus on its practical dimension, i.e. on the benefits that are brought to the victim, perpetrators of the crime and to the society (Waluk, 2002: 80-82; Klarman, 2005: 169-178; Suchorska, 2008: 172-173; Bieńkowska, 2011: 60-61; Grudziecka, Książek, 2013: 66-68; Grudziecka, Książek, 2017: 395-397). These benefits should be treated as a serious argument in the discussion whether mediation is an alternative to formal justice.

Mediation enables the victims of a crime, above all, to be the subject of the conflict, guarantees hearing and releasing anger and other emotions, getting answers to why he/she was the victim of a crime and whether such a situation can be repeated. The victim can directly make the perpetrator aware of the harm caused by the crime, present his/her needs related to compensation,

---

⁸ Act of 11 March 2016 amending the Act – the Code of Criminal Procedure and certain other acts. Journal of Laws 2016, item 437, as amended.

and at the same time get a quicker reparation of the damage without the need to take additional steps. The undoubted benefits are also: knowledge on how to protect from re-victimization, protection against secondary victimization and avoiding excessive publicity around the matter. The benefits of the perpetrator include participation in solving his/her own case, the possibility of a fuller understanding of the consequences of his/her own deed and the need to correct its consequences, the opportunity to express regret and remorse. Conclusion of a voluntary settlement with the victim helps to avoid publicity, stigmatization and more severe penal sanctions, and at the same time facilitates reintegration into society, including the local community. The benefits that the society can derive from mediation are associated primarily with the extinction of the conflict between the perpetrator and the victim of crime, and thus restoration of trust in social relations, increasing the social sense of security, tolerance of people towards each other, discharging local conflicts, inclusion in preventive and resocialization activities. The second aspect of the benefits for society results from an improvement on the functioning of the justice system. Thanks to mediation, the law enforcement authorities and courts are relieved of minor matters, and thus the possibility of focusing on more serious matters, limiting the length of criminal proceedings, reducing the costs of justice and, as a result, restoring confidence in the justice system (Wright, 1989: 5-8; Joseph, 1996: 212-213; Wynne, 1996: 448-449; Bieńkowska, Czarnecka-Dzięgieluk, Wójcik, 1998: 232-234; Waluk, 1999: 113-115; Rękas, 2004: 16-18).

Mediation is obviously not free of drawbacks. In addition to the general objections related to being in opposition to the traditional justice system, lack of procedural guarantees and criminal-law protection of the individual and trivialization of the crime by reducing the process following the act, meeting and talking, the importance of mediation in the criminal process is marginal. A small number of cases resolved with the use of mediation has little effect on the relief of the judiciary, and at the same time there is a threat of violation of the principle of voluntary mediation by mediators and representatives of the judiciary (Kulesza, 1995a: 43-57; Wójcik, 1995: 100-101; Bojarski, 1999: 144).

Evaluation whether mediation between the victim and the perpetrator may become a viable alternative to the justice system can be formulated after analyzing the effectiveness of the institution. The effectiveness of mediation is a complex issue and requires the formulation of its appropriate measures. It can be considered in two aspects: 1) as an efficiency on a micro (individual)

scale, perceived from the perspective of its participants as a degree of achieving the main goals of mediation (that is, resolution of the conflict, reconciliation, compensation and redress of the victim), determined by measures (indicators) possible for quantitative formulation; and 2) as efficiency on the macro (statistical) scale, assessed from the point of view of interests of the justice system (as its element), which involves the issue of efficiency of proceedings expressed by the speed of dealing with matters and minimizing the costs of action, as well as the importance of mediation for the criminal process. The following should be considered as measures of effectiveness in the micro scale: 1) satisfaction of victims and perpetrators after participation in mediation proceedings and its results; 2) acceptance of mediation by judicial authorities, mediators and society; and 3) concluding and enforceability of agreements (settlements). Macro-efficiency measures include: 1) return of perpetrators to crime; 2) speed and cost of procedures; 3) quantitative relief of judicial authorities as a result of mediation measured in the statistical share of effective mediation in the overall number of criminal cases. From the point of view of implementing the idea of restorative justice, the efficiency indicators at the micro scale are more important, but in the face of the traditional justice system, statistical efficiency is more important (Kulesza, Kużelewski, 2009: 118-119).

Therefore, it will be appropriate to cite the statistical results of the use of mediation in the Polish criminal process (see Table 1, Table 2).

Table 1: Cases ended by way of mediation proceedings by the public prosecutor's offices in the years 1998–2014

Year	Total		To conclude with an agreement		
	In absolute numbers	Dynamics (previous year = 100)	In absolute numbers	Dynamics (previous year = 100)	In %, compared to the total number of ended cases
1998	2	-	1	-	50,0
1999	40	2000,0	32	3200,0	80,0
2000	51	127,5	43	134,4	84,3
2001	38	74,5	30	69,8	78,9
2002	34	89,5	30	100,0	88,2
2003	60	176,5	46	153,3	76,7
2004	325	541,7	230	500,0	70,8
2005	699	215,1	522	227,0	74,7
2006	1376	196,9	1074	205,7	78,1
2007	1919	139,5	1438	133,9	74,9
2008	1612	84,0	1225	85,2	76,0
2009	1390	86,2	1042	85,1	75,0

2010	1326	95,4	960	92,1	72,4
2011	1417	106,9	1022	106,5	72,1
2012	1290	91,0	898	87,9	69,6
2013	1149	89,1	833	92,8	72,5
2014	1069	93,0	758	90,1	70,9
Total	13797	-	10184	-	73,8

Source: Own elaboration based on the data obtained from the Department of Courts,
Organization and Analysis of Justice of the Ministry of Justice⁹

Table 2: Cases ended by way of mediation proceedings by courts in the years 1998–2016

Year	Total		To conclude with an agreement		
	In absolute numbers	Dynamics (previous year = 100)	In absolute numbers	Dynamics (previous year = 100)	In %, compared to the total number of ended cases
1998	10	-	7	-	70,0
1999	366	3660,0	232	3314,3	63,4
2000	771	210,7	481	207,3	62,3
2001	786	101,9	471	97,9	60,0
2002	1021	129,9	597	126,8	58,5
2003	1858	182,0	1108	185,6	59,6
2004	3569	192,1	2123	191,6	59,5
2005	4440	124,4	2755	129,8	62,0
2006	5052	113,8	3062	111,1	60,6
2007	4178	82,7	2753	89,9	65,9
2008	3892	93,1	2551	92,7	65,6
2009	3714	95,5	2506	98,2	67,4
2010	3480	93,7	2274	90,8	65,3
2011	3254	93,4	2074	91,1	63,7
2012	3254	100,0	2253	108,7	69,2
2013	3696	113,6	2332	103,5	63,1
2014	3770	102,1	2403	103,0	63,7
2015	4046	107,3	2530	105,3	62,5
2016	3696	91,3	2227	88,0	60,3
Total	54853	-	34732	-	63,3

Source: Own elaboration based on the data obtained from the Department of Courts,
Organization and Analysis of Justice of the Ministry of Justice¹⁰ and from the
Department of Strategy and European Funds of the Ministry of Justice¹¹

⁹ Available at: www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki, page accessed 1.2.2018.

¹⁰ Available at: www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki, page accessed 1.2.2018.

¹¹ Available at: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, page accessed 1.2.2018.

Analysis of statistical data indicates unfavorable phenomena. From 2006 and 2007, the number of cases submitted annually to the mediation proceedings (a small amount considering the number of criminal proceedings conducted annually in Poland) began to decrease from year to year in relation to the pre-trial and judicial proceedings. At that time, there were no changes to the regulations of criminal proceedings, especially those concerning mediation proceedings that could lead to such a regress (Table 1, Table 2).

The proportions in the use of mediation in preparatory and court proceedings are also unfavorable. It is not the courts, but the prosecutor's office that should be the leader in referring cases to mediation and in this way much more efficiently to solve criminal proceedings and lower its costs, because in many cases there is still a chance for an amicable resolution of the criminal conflict before escalation to a fight between the parties for the best outcome of the proceedings before the court. This phenomenon is continually deepening due to the greater dynamics of the drop in the number of mediations in the preparatory proceedings.

Summarizing these considerations, it can be concluded that statistically evaluated mediation does not constitute a competitive institution towards the traditional judicial system (Kulesza, 1995b: 201-234). In recent years, the number of cases referred to mediation in preparatory proceedings is no more than 0.5%, while in court proceedings less than 1% of all cases are brought annually to court with indictment or motion for conditional discontinuance of proceedings. On the other hand, the positive aspect is the relatively high rate of settlement in mediation proceedings compared to data from other countries. At the level of preparatory proceedings, it amounts to approximately 70-80%, while in court proceedings it is lower by approximately 10% each year. Similar conclusions were obtained as a result of statistical analysis for the years 2011-2014. The share of mediation referrals in criminal law proceedings in district courts was on average 0.16% of all proceedings. The percentage of cases referred to mediation at prosecutor's offices ranged between 0.11% and 0.12%. However, the percentage of mediations concluded with a conciliation agreement was high and ranged between 69.6% and 72.6%. It means that the effectiveness of mediation should be assessed as very high (Rudolf et al., 2015: 17-18). For comparison, studies conducted in the United Kingdom and the USA showed rates exceeding 90%, while in Germany and Austria only over 70%, and sometimes below 60% (Mesaros, 1985: 337; Hartmann, 1992:

218-224; Netzig, Trenckezek, 1996: 250; Liebmann, Masters, 2000: 361-362; Hofinger, Pelikan, Zetinigg, 2003: 11-12).

The main reasons for low popularity of mediation in Poland include among others: 1) the procedural barriers, which prevent development of the institution of mediation in preparatory proceedings; 2) focus on statistical effectiveness of the prosecutors; 3) lack of a uniform approach of persons referring cases to mediation; 4) insufficient effectiveness of training of judges and prosecutors; 5) lack of uniform standards of the mediator profession, and 6) low level of social awareness with regard to mediation (Rudolf et al., 2015: 20-45).

Conclusion

The Polish judicial system still remains the only 'supplier' of cases for mediation in criminal matters. Statistical measure of the prosecutor's work evaluation, i.e. law enforcement efficiency ratio indicates that on average over 80% of initiated preparatory proceedings each year end with bringing an indictment to court. However, it should not be forgotten that mediation based on the concept of subjective rights of its participants (the accused and the victim) is an element of a fair trial (Kuczyńska, 2009: 172-174), and therefore has a unique quality, that does not undergo any statistical measurement. Regarding the analogy with the rights of the accused in the criminal trial, it should be pointed out that just as the share of acquittal in the total number of court judgments (about 5%) does not deny the presumption of innocence and defense rights, even the relatively few cases where mediation occurred and, following it, the real extinction of the conflict between the victim and the perpetrator of the crime, testify to the validity and future of this institution.

There is hope that the amendments in the field of victim-offender mediation, which entered into force in 2015, will revive this institution and increase the percentage of cases referred to mediation. It is regrettable that the legislator overturned very quickly article 59a of the Criminal Code instead of improving this provision. The possibility of discontinuation of court proceedings due to the positive conclusion of mediation and lack of purpose of continuation of the proceedings, as the objectives of punishment have been achieved should be recommended. The provision which will allow for suspension of the proceedings until the actual performance of the settlement should be also considered.

In addition to legislative changes it is necessary to conduct trainings (especially in the area of the eligibility of cases for mediation) which should be provided for judges, prosecutors, police officers, mediators and social welfare workers.

References

- Act of 6 June 1997 –Code of Criminal Procedure, consolidated text. Journal of Laws 2017, item 1904.
- Act of 6 June 1997 – Criminal Code, consolidated text. Journal of Laws 2017, item 2204, as amended.
- Act of 27 September 2013 amending the Act – the Code of Criminal Procedure and certain other acts, Journal of Laws 2013, item 1247, as amended.
- Act of 11 March 2016 amending the Act – the Code of Criminal Procedure and certain other acts. Journal of Laws 2016, item 437, as amended.
- Bieńkowska, E., Czarnecka-Dzialuk, B., Wójcik, D. (1998) Postępowanie mediacyjne w nowej kodyfikacji karnej In: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Krótkie komentarze. Zeszyt 14*. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości, pp. 207–248.
- Bieńkowska, E. (2011) O potrzebie zmian obowiązujących regulacji prawnych dotyczących mediacji w sprawach karnych. In: L. Mazowiecka (ed.) *Mediacja karna jako forma sprawiedliwości naprawczej*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business, pp. 56-72.
- Bojarski, T. (1999) Nowe środki karne i formy załatwiania spraw karnych. Uwagi na tle nowego prawa karnego. In: T. Nowak (ed.) *Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci profesora Wiesława Daszkiewicza*. Poznań: Wydawnictwo UAM, pp. 133-146.
- Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, Official Journal of the European Union, L 315, p. 57–73.
- Grudziecka, M., Książek, J. (2013) Mediacja sprawdziła się jako instytucja dla pokrzywdzonych. In: L. Mazowiecka (ed.) *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business, pp. 64-80.
- Grudziecka, M., Książek, J. (2017) Mediacja w sytuacji przemocy domowej – na podstawie doświadczeń mediatorów. In: L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (eds.) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*. Warszawa: Wolters Kluwer, pp. 383-397.

- Hartmann, A. (1992) Victim-Offender Reconciliation-Program and Outcomes. In: H. Messmer, H.-U. Otto (eds.) *Restorative Justice on Trial. Pitfalls and Potentials of Victim - Offender Mediation. International Research Perspectives*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, pp. 211-224.
- von Hirsch, A., Ashworth, A., Shearing, C. (2003) Specifying Aims and Limits for Restorative Justice: A 'Making Amends' Model? In: A. von Hirsch, J. V. Roberts, A. E. Bottoms, K. Roach, M. Schiff (eds.) *Restorative Justice and Criminal Justice. Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford – Portland: Hart Publishing, pp. 21-41.
- Hofinger, V., Pelikan, C., Zetinigg, B. (2003) *Victim – Offender Mediation with Juveniles in Austria*. Bologna: IRSIG-CNR.
- Joseph, K. L. (1996) Victim-Offender Mediation: What Social & Political Factors Will Affect Its Development? *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 1, pp. 207-221.
- Klarman, A. (2005) Mediacja i porozumienie się stron a korzyści psychologiczne dla jej uczestników. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, LXXII, pp. 169-178.
- Kuczyńska, H. (2009) Rzetelny proces karny w prawie UE oraz orzecznictwie ETS. In: P. Wiliński (ed.) *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, pp. 151-180.
- Kulesza, C. (1995a) Mediacja a system wymiaru sprawiedliwości (szanse, ograniczenia, zagrożenia). *Państwo i Prawo*, 12, pp. 43-57.
- Kulesza, C. (1995b) *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki procesowej wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2.
- Kulesza, C., Kużelewski, D. (2009) Efektywność mediacji w procesie karnym w perspektywie prawnoporównawczej. In: L. Mazowiecka (ed.) *Mediacja*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, pp. 116-145.
- Liebmann, M., Masters, G. (2000) Victim – Offender Mediation in the UK. In: *Victim – Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*. Leuven: Leuven University Press, pp. 337-369.
- Marshall, T. F. (1996) Criminal Mediation in Great Britain 1980-1996. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4, pp. 21-43.
- Meier, B.D. (1999) Sprawiedliwość naprawcza – zarys koncepcji. In: B. Czarnecka-Dzialuk, D. Wójcik (eds.) *Mediacja. Nielatni przestępcy i ich ofiary*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza, pp. 39-55.
- Mesaros, D. P. (1985) The Oklahoma Department of Corrections: Assisting Crime Victims Through Post-Conviction Mediation. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 1, pp. 331-342.

Cezary Kulesza, Dariusz Kużelewski *Victim-offender Mediation as an Alternative to the Criminal Justice System in Poland*

Netzig, L., Trenczek, T. (1996) Restorative Justice as Participation: Theory, Law, Experience and Research. In: B. Galaway, J. Hudson (eds.) *Restorative Justice: International Perspectives*. Monsey, Amsterdam: Criminal Justice Press, Kugler Publications, pp. 241-260.

Ordinance of Minister of Justice of 7 May 2015 on mediation in criminal matters, Journal of Laws 2015, item 716.

Płatek, M. (2005) Teoria sprawiedliwości naprawczej. In: M. Płatek, M. Fajst (eds.) *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. Warszawa: Liber, pp. 71-107.

Rękas, A. (2004) *Mediacja w polskim prawie karnym*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza MS.

Shapland, J. (2003) Restorative Justice and Criminal Justice: Just Responses to Crime? In: A. von Hirsch, J. V. Roberts, A. E. Bottoms, K. Roach, M. Schiff (eds.) *Restorative Justice and Criminal Justice. Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford, Portland: Hart Publishing, pp. 195-218.

Suchorska, A. (2008) Mediacja jako forma sprawiedliwości naprawczej. Rola mediatora. In: T. Cielecki, J. B. Banach-Gutierrez, A. Suchorska (eds.) *Pozycja ofiary w procesie karnym – standardy europejskie a prawo krajowe*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, pp. 167-176.

Walgrave, L. (1998) What is at Stake in Restorative Justice for Juveniles. In: L. Walgrave (ed.) *Restorative Justice for Juveniles. Potentialities, Risks and Problems*. Leuven: Leuven University Press, pp. 11-16.

Walgrave, L. (2003) Imposing Restoration Instead of Inflicting Pain: Reflections on the Judicial Reaction to Crime. In: A. von Hirsch, J. V. Roberts, A. E. Bottoms, K. Roach, M. Schiff (eds.) *Restorative Justice and Criminal Justice. Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford, Portland: Hart Publishing, pp. 61-78.

Waluk, J. (1999) Kto i dlaczego wprowadza w Polsce mediację? In: B. Czarnecka-Dzialuk, D. Wójcik (eds.) *Mediacja. Nieletni przestępcy i ich ofiary*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, pp. 106-120.

Waluk, J. (2002) Mediacja – instytucja dla pokrzywdzonego. In: T. Cielecki (ed.), *Poszanowanie godności ofiar przestępstw. Referaty i materiały szkoleniowe z zakresu postępowania z dzieckiem jako ofiarą przestępstwa*. Legionowo: Centrum Szkolenia Policji, pp. 75-85.

Wójcik, D. (1995) Psychologiczne problemy mediacji między sprawcą przestępstwa a ofiarą (w postępowaniu z nieletnimi). In: E. Bieńkowska (ed.) *Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą. Materiały konferencji międzynarodowej* (Warszawa, 26-27 styczeń 1995). Warszawa: Stowarzyszenie Penitencjarne Patronat, pp. 91-126.

Wright, M. (1989) Introduction. In: M. Wright, B. Galaway (eds.) *Mediation and Criminal Justice. Victims, Offenders and Community*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications, pp. 1-13.

Wright, M. (1992) Victim – Offender Mediation as a Step Towards a Restorative System of Justice. In: H. Messmer, H.-U. Otto (eds.) *Restorative Justice on Trial. Pitfalls and Potentials of Victim - Offender Mediation. International Research Perspectives*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, pp. 525-539.

Wright, M. (1996) Can Mediation Be an Alternative to Criminal Justice? In: B. Galaway, J. Hudson (eds.) *Restorative Justice: International Perspectives*. Monsey, Amsterdam: Criminal Justice Press, Kugler Publications, pp. 227-238.

Wynne, J. (1996) Leeds Mediation and Reparation Service: Ten Years' Experience with Victim – Offender Mediation. In: B. Galaway, J. Hudson (ed.) *Restorative Justice: International Perspective*. Monsey – Amsterdam: Criminal Justice Press, pp. 443-461.

Internet sources

Department of Courts, Organization and Analysis of Justice of the Ministry of Justice. Retrieved from: www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki, page accessed 1.2.2018.

Department of Strategy and European Funds of the Ministry of Justice. Retrieved from: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, page accessed 1.2.2018.

Rudolf, A. Cichowicz, M. Matysiak, M., Pałka, S., Pieniążek, W., Przybył, C. (2015) *Diagnosis of the Use of Mediation and of the Reasons for Its Lower Than Expected Popularity. Final report*. Retrieved from: <https://www.mediacja.gov.pl/files/doc/rk-mediacje-agrotec-16.09-en.pdf>, page accessed 12.4.2018.

CEZARY KULESZA*

DARIUSZ KUŻELEWSKI

Posredovanje između žrtve i učinioca kao alternativa krivičnom postupku u Poljskoj

Rad ima za cilj da prikaže teorijsko razumevanje posredovanja između žrtve i učinioca i koristi koje od ovog procesa imaju žrtva, učinilac krivičnog dela i društvo u celini. U radu se analizira značaj implementacije Direktive Evropskog parlamenta i Saveta Evrope 2012/29 o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta i uticaj koji je ovaj dokument imao na uvođenje odredaba restorativne pravde u poljski Zakon o krivičnom postupku iz 1997. godine. U radu se ukazuje na efektivnost posredovanja u krivičnopravnom sistemu Poljske. Takođe, prikazani su podaci pravosudne statistike koji se odnose na primenu posredovanja. Zaključak je da posredovanje ne predstavlja konkurentni institut tradicionalnom pravosudnom sistemu, koji i dalje ostaje jedini koji upućuje krivične slučajeve na posredovanje u Poljskoj.

Ključne reči: posredovanje između žrtve i učinioca, krivično-pravni sistem, restorativna pravda, efektivnost, Poljska.

---

* Prof. dr Cezary Kulesza je direktor Katedre za krivično procesno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta Białystok, Poljska. E-mail: c.kulesza@uwb.edu.pl.

Dr Dariusz Kużelewski je docent na Katedri za krivično procesno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta Białystok, Poljska. E-mail: d.kuzelewski@uwb.edu.pl.

Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst

TEMIDA

2018, vol. 21, br. 1, str. 23-40

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801023M>

Pregledni rad

Primljeno: 8.2.2018.

Odobreno za štampu: 15.5.2018.

Psihološki aspekti dečijeg razvoja od značaja za sudski postupak

IVANA MILOSAVLJEVIĆ-ĐUKIĆ*

BOJANA TANKOSIĆ

Ovaj rad ima za cilj da predstavi psihološke aspekte razvoja deteta¹ koji su od značaja za sudski postupak. Predstavljene su i objašnjene komponente razvoja deteta koje su bitne sa pravnog stanovišta: opšte razumevanje, pamćenje, sugestibilnost, jezik, socijalni i emocionalni razvoj, kao i pitanje moralnosti (istine). U radu su posebno objašnjene specifične razvojne karakteristike dece koje u velikoj meri dolaze do izražaja tokom i nakon davanja iskaza deteta. Predstavljeni su izazovi u radu sa decom koja su oštećeni ili svedoci, sa kojima se suočavaju stručni radnici iz sistema pravosuđa i sistema socijalne zaštite, kao i načini njihovog prevazilaženja, a sve u cilju zaštite najboljeg interesa deteta u sudskom postupku.

Ključne reči: deca žrtve i svedoci, sudski postupak, psihološki aspekti razvoja, zaštita.

---

* Dr Ivana Milosavljević-Đukić je rukovoditeljka Prihvatališta za urgentnu zaštitu zlostavljanje dece pri Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu i predavačica na Visokoj školi socijalnog rada u Beogradu. E-mail: ivana.djukic@czodo.rs.

Bojana Tankosić, master psihologije, je psihološkinja na projektu *Zaštita dece žrtava ili svedoka u krivičnom postupku* u okviru Ustanove za decu i mlade Dečije selo „Dr Milorad Pavlović“ u Sremskoj Kamenici. E-mail: bojanatankosic@yahoo.com.

¹ Pojam deteta u ovom radu se koristi kao u Konvenciji UN o pravima deteta, čl.1 - „dete“ je svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, što odgovara pojmu „maloletnog lica“ prema Krivičnom zakoniku Republike Srbije, čl.112 st.10.

Uvod

Deca su prepoznata kao značajan i važan deo sudskog procesa i mogu biti pouzdani svedoci, ali njihovo učestvovanje u postupku je drugačije od učestvovanja odraslih. Još osamdesetih godina prošlog veka uočeno je da deca svedoci zahtevaju drugačiji način ispitivanja, prilagođen njihovim razvojnim mogućnostima i potrebama, koji podrazumeva specifičan pristup (Pejović-Milovančević, 2014: 71). Zlostavljana deca su često jedini i glavni svedok događaja, te suočavanje sa figurama autoriteta predstavlja dodatni stres i izvor nesigurnosti i gubitka samopouzdanja. Za razliku od odraslih, deca imaju teškoća da razumeju pravosudni sistem, njegove procedure, rečnik koji se koristi i način na koji se komunicira. Uzimanje iskaza od deteta nije uvek jednostavno, posebno kada su u pitanju mlađa deca. Postupak podrazumeva da dete ponovo evocira sećanja na stresni događaj, kojem je bilo izloženo (Zorić, 2004: 119). Važno je da stručnjaci koji razgovaraju sa detetom dobro poznaju i razumeju dečiju perspektivu, kao i da umeju da joj se prilagode (Srna, 2011: 23). Šarac ističe da kvalitet, validnost i pouzdanost prikupljenih podataka mnogo zavise od znanja i veštine ispitivača (Šarac, 2014: 91). Prema rezultatima istraživanja koje je sprovedla Evropska agencija za osnovna prava (Fundamental Rights Agency, u daljem tekstu: FRA) u saradnji sa Evropskom komisijom ponašanje stručnjaka u radu sa decom je ključno za prilagođavanje pravosuđa po meri deteta i za to da se deca osećaju sigurno i ugodno (FRA, 2017: 24). Kada se deca osećaju prijatno i kada se stručnjaci prema njima ophode s poštovanjem, kada su otvoreni i prijateljski nastrojeni, spremni da ih saslušaju i shvate njihova mišljenja ozbiljno, verovatnije je da će dobiti iskaz od deteta jer i ono samo ima utisak da se prema njemu postupa pravedno. U sprovedenom istraživanju deca su pozitivno ocenila stručnjake koji su ih ispitivali na mestu prilagođenom saslušanju dece i koji su im pružili informacije prime-rene njihovoj dobi i zrelosti (FRA, 2017: 24). Zato Zorić konstatiše da je zadatak ispitivača da od deteta dobije verodostojnu izjavu, ali da ta izjava bude dobijena na najmanje stresan način po dete (Zorić, 2004: 119). Iako žestina naučnih i stručnih rasprava o validnosti i pouzdanosti dečijih iskaza na sudu ne jenjava, postoji opšta saglasnost da deca imaju pravo na pristup sudu. Istraživanje FRA je pokazalo da je deci, takođe, stalo da učestvuju u postupku i naglasilo je da su deci tokom postupka potrebni podrška i informacije, kao i da se garantovana prava poštuju kako bi mogli delotvorno da učestvuju u

---

postupku. Na osnovu nalaza istraživanja Evropska komisija je sačinila preporuke, koje obuhvataju sledeće: da se intervjuj s decom odvijaju ograničen broj puta, u posebno osmišljenim prostorijama, putem audiovizuelnog linka, gde se izbegava kontakt dece i učinioca, da ih vode posebno obučeni stručnjaci, po mogućstvu uvek ista osoba, da su saslušanja zatvorena za javnost a deca u pravnji odrasle osobe od poverenja. Na taj način bi se smanjio pritisak na decu i olakšalo njihovo svedočenje (FRA, 2017). Dakle, stručnjaci su saglasni da deca imaju pravo da daju iskaz, da njihovo viđenje i svedočenje bude saslušano i sa najvećom pažnjom bude razmatrano tokom sudskog postupka (Stakić, 2013: 116), a da sam postupak ne sme da dovede po ponovnog stresa, njegovog produbljivana, odnosno, do sekundarne viktimizacije. Deca treba da se tokom postupka osećaju sigurno i zaštićeno, a to je moguće samo ukoliko sa njima razgovaraju posebno obučeni profesionalci koji dobro poznaju dečiji razvoj. Stoga se predmet ovog rada odnosi na karakteristike psihološkog aspekta razvoja dece koje su bitne sa pravnog stanovišta, odnosno, koje su značajne za sudski postupak. Cilj rada je da se prikažu razvojne specifičnosti dece, koje u velikoj meri dolaze do izražaja tokom i nakon davanja iskaza deteta.

Posebna pažnja u radu posvećena je razvoju dece i načinu funkcionisanja (kognitivno, intelektualno, emocionalno), položaju dece u sudskim procesima, kao i činjenici da su dečija saznanja ograničena iskustvom. U radu su predstavljene i objašnjene komponente razvoja deteta značajne sa pravnog aspekta: opšte razumevanje, pamćenje, sugestibilnost, jezik, socijalni i emocionalni razvoj, kao i pitanje moralnosti (istine). Rad ukazuje na specifičnost navedenih psihičkih funkcija na dečijem uzrastu. Posebno je istaknuta važnost prava dece da imaju pristup pravosudnom sistemu koji će se prilagođavati njihovim potrebama.

Komponente razvoja deteta

Poznavanje funkcionisanja psihičkog aparata deteta je važno za pravilnu ocenu detetovog iskaza. Mnoge okolnosti utiču na detetovo iskustvo zlostavljanja i na njegovu sposobnost da o tim iskustvima govori: detetova porodica, socijalna mreža, socioekonomsko okruženje i kultura, stil izražavanja, percepција (Nelwin i dr., 2015: 1, 4). Deca se razlikuju ne samo po razvojnom periodu čiji su nivo dosegla, već i po različitim sopstvenim iskustvima koja

su doživela. Pored toga, različita su po mogućnostima suočavanja i istraživanja u stresnim životnim okolnostima. Razlikuju se i po izvorima podrške koji su im dostupni. Upravo iz tih razloga ne postoje dva deteta koja će na isti način iznosititi detalje i s podjednakom jasnoćom pričati o događaju (Nelwin i dr., 2015: 1). Kada deca progovore o događaju, treba imati na umu da je sud taj koji je u obavezi da čuva integritet deteta, da ne vodi postupak na njegovu štetu, da pokaže osjetljivost prema detetovom psihičkom stanju, njegovim sposobnostima i saznanjima, kao i da uvaži dečije potrebe i želje (Zorić, Mikuš, 2007: 51). Zorić i Mikuš, dalje, naglašavaju značaj pažljivog i obzirnog postupanja sa detetom tokom sudskog postupka, kako iz razloga osiguranja uslova za normalan dečiji razvoj i prevenciju psihičkih poremećaja, tako i zbog važnosti podržavajuće i zaštitne atmosfere u kojoj se odvija ispitivanje kako bi se dobio što validniji forenzički iskaz o samom događaju od deteta (Zorić, Mikuš, 2007: 57).

U narednim poglavljima posebno se analiziraju komponente razvoja dece koje su značajne za sudski postupak, počevši od procene zrelosti deteta, koja je ključna u odabiru načina na koji će se pristupiti detetu.

Opšte razumevanje

Smatra se da nijedno dete nije toliko malo da ne može da izrazi svoju potrebu, želju ili mišljenje, ali se razlikuju po načinu na koji to čine (Pejović-Milovančević, 2014: 71). Svaki uzrast ima svoje specifične razvojne karakteristike. Detinjstvo i mladost su doba intenzivnih i dinamičnih promena. Sa uzrastom se kod dece razvijaju brojne sposobnosti u oblasti: opažanja, mišljenja, osećanja, ponašanja, verbalnog izražavanja, komunikacije i socijalnih relacija (Srna, 2011: 21). Stoga je važno voditi računa o svim navedenim aspektima koji mogu doći do izražaja kada je nasilje/zlostavljanje razotkriveno, a dete okarakterisano kao žrtva ili svedok. Za razliku od starije dece, mlađa deca su naivnija i nisu sklona ličnoj kalkulaciji (Pejović-Milovančević, 2014: 74). Mališani jaslenog uzrasta jesu u mogućnosti da se prisete iskustva, ali njihova sećanja nisu vezana za verbalizaciju. Čak i ako počinju da razvijaju jezičke sposobnosti, teže mogu da daju smisao nepoznatim iskustvima, imaju ograničen rečnik i teže mogu da vode konverzaciju o prošlim događajima, za razliku od starije dece.

Detetov nivo zrelosti je od ključne važnosti u utvrđivanju načina na koje ono treba da učestvuje u sudskom postupku. U sklopu istraživanja FRA ispi-

---

tani stručnjaci tvrde da se ocenjivanja nivoa zrelosti uglavnom temelje na mišljenju pojedinog sudije ili utvrđivanju prema uzrasnoj grupi, bez jasnog skupa kriterijuma. Uz to, mnogo stručnjaka potcenjuje znanje dece i njihovu sposobnost razumevanja jer nemaju znanja i svest o ponašanju specifičnom za dete. Treba imati na umu da je saslušanje deteta njegov izbor, a ne obaveza. U skladu sa tim, stručnjaci bi trebalo da imaju na umu da saslušanje deteta treba da se zasniva na pojedinačnom ocenjivanju deteta i da bude prilagođeno njegovoj dobi, zrelosti, nivou razumevanja i mogućih teškoća u komunikaciji, kao i okolnostima konkretnog predmeta (FRA, 2017: 24).

U zavisnosti od uzrasta i razvijenih intelektualnih kapaciteta zavisiće i stepen opštег razumevanja deteta. Bitno je proceniti da li su mentalni i kalendarski uzrast usklađeni, kako bi mogao da se isplanira način na koji će se razgovarati sa detetom. Deca mlađa od sedam godina ne razumeju šta je advokat, a razumevanje pojma sudija počinje tek oko devete godine. Većina dece ne zna šta znači biti svedok na sudu ili taj pojam izjednačavaju s okriviljenim. Kako deca rastu, njihova sposobnost shvatanja se povećava i mogu da verbalizuju iskustvo, pri čemu se mnogo lakše prisećaju ličnih nego perifernih iskustava. Adolescenti, zbog svoje želje da se pokažu kao kompetentni, često su nevoljni da zatraže pomoći i objašnjenja stvari koje ne shvataju. Stoga, stručnjaci koji rade sa decom u pravnom kontekstu bi trebalo da vode računa o ovim saznanjima, da se čuvaju prevelikih očekivanja u odnosu na tinejdžere svedoke, ali i da imaju podržavajući pristup, jezički prikladan njihovom uzrastu (Nelwin i dr., 2015: 3-4).

Pamćenje

Da je „uzrast najvažnija determinanta memorijskog kapaciteta deteta“ (Lamb i dr. prema Nelwin i dr., 2015: 3) potvrđuju mnogobrojna sprovedena istraživanja o sposobnosti pamćenja dece, koja upućuju na činjenicu da opseg i složenost upamćenih sadržaja raste s uzrastom. Pamćenje, odnosno zaboravljanje je pod uticajem mnogobrojnih činilaca. Na njih utiče pažnja, emocionalno stanje osobe kao i vremenska distanca u odnosu na događaj (Zorić, Mikuš, 2007: 54).

Sugestivni sadržaj utiče na memorijske kapacitete deteta te samim tim može rekonstruisati sećanje (Zorić, Mikuš, 2007: 54). Kad stručnjaci pozivaju dete da za potrebe suda ispriča nešto što mu se ranije dogodilo, moraju, pre

svega, i sami da osveste šta zapravo zahtevaju od deteta, koje vrste pamćenja odnosno informacija očekuju, jer informacije koje su pohranjene u dugoročnoj memoriji su zapravo raspoređene u dve grupe. Jedna grupa se odnosi na deklarativnu memoriju, u kojoj se pohranjuju činjenice i događaji, a u drugu grupu (nedeklarativnu ili proceduralnu memoriju) se pohranjuju informacije koje se odnose na neverbalne akcije ili ponašanja (Bjorklund prema Zorić, Mikuš, 2007: 55). Stručnjaci se u sklopu ispitivanja deteta najčešće usmeravaju na epizodičko pamćenje, s obzirom da su u njemu pohranjene informacije iz originalnog iskustva, kao i specifične odrednice koje su postale deo detetove životne priče kroz subjektivno tumačenje nekog događaja (Zorić, Mikuš, 2007: 55).

Kako deca rastu, njihova sposobnost shvatanja se povećava i mogu da verbalizuju iskustvo, pri čemu se mnogo lakše prisećaju ličnih od perifernih iskustava (Brkić, 2015: 1628). Istraživanja stručnjaka su ukazala i na to da deca u drugoj godini života mogu ponekad da se sete nekih događaja ako se nađu u istoj situaciji, dok u trećoj godini života mogu da se prisete događaja od pre par meseci (Brkić, 2013: 261). Iskustva u praksi Jedinica za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku pokazuju da deca uzrasta od četiri do šest godina mogu da se prisete događaja koji su od značaja za sudske postupke, u uslovima prilagođenim potrebama deteta i kada su ispitivana od strane posebno obučenih profesionalaca, iako imaju teškoće da svoju pažnju usmere na efektivno pretraživanje memorije u trenutku kada se sa njima vodi razgovor (Milosavljević-Đukić i dr., 2017: 58) Uopšteno govoreći, mlađa deca slabije registruju, teže se prisećaju, brže zaboravljaju. Starija deca imaju veći fond znanja, mogu da imaju problema sa prisećanjem, ali ređe nego mala deca, i prisećanje zavisi od individualnog interesa, odnosno događaja (Pejović-Milovančević, 2014: 75).

Mnogobrojna psihološka istraživanja, koja su sprovedena na odrasloj populaciji, pokazala su da je pamćenje zapravo rekonstrukcija, što bi značilo da deca, pa i odrasli, interpretiraju prošlost, koriguju sebe, dodaju i brišu one informacije koje se ne uklapaju u njihova shvatanja sebe i sveta koji ih okružuje (Zorić, Mikuš, 2007: 55). Prilikom razgovora s decom važno je zapamtiti da ne pamtimo poput kamere koja sve snima, već da je pamćenje upravo rekonstruktivno i time podložno određenim greškama. Žrtve seksualnog zlostavljanja ili porodičnog nasilja često su zlostavljane višekratno, kroz duži vremenski period, pa deca kod takvih iskustava obično imaju tendenciju da stvore opštu reprezentaciju događaja (skript) ili „tipični događaj“. Prolazak vremena od događaja do dosećanja povećava oslanjanje na skript i mešanje, kao i zabora-

---

vljanje detalja specifičnih za izdvojene događaje. Deca imaju dobro pamćenje detalja koje je generalno tačno, ali nisu toliko uspešna u povezivanju pojedinih detalja s pojedinim događajem ako je reč o ponovljenim događajima – mešanje detalja kroz epizode verovatnije je kod male dece, posebno s pro-laskom vremena (Brkić, 2015: 1618). Zbunjenost oko smeštanja elemenata u događaje često izaziva sumnju u kredibilitet svedoka – a što je zapravo očekivano, s obzirom na znanja o tome kako pamćenje funkcioniše. Međutim, deca nisu svesna načina na koji funkcioniše njihovo pamćenje i sećanja, te njihovo dosećanje uveliko zavisi od pomoći osobe koji vodi razgovor sa detetom, jer neadekvatne tehnike intervjuisanja su čest uzrok kompromitovanja i kontaminacije iskaza dece (Ceci, Bruk prema Hritz i dr., 2015: 1). Važno je znati da je decu potrebno intervjuisati što pre (ali ne i odmah nakon događaja), s obzirom da se kvalitet i bogatstvo informacija smanjuje odlaganjem, a deca kao izvor informacija postaju podložnija kontaminaciji zapamćenog.

Pamćenje nije samo kognitivni proces – ono zavisi i od emocionalnog stanja, raspoloženja, fiziološkog stanja organizma, fizičkih obeležja okoline, tj. konteksta. Istraživanja u vezi s pamćenjem stresnih i traumatičnih iskustava dece uglavnom su bila sprovedena u vezi medicinskih postupaka (hitna pomoć, kateterizacije dece) i pokazala su da kada je stres umeren, dosećanje može biti bolje, za razliku od situacije kad je stres veoma visok i kada broj upamćenih jedinica pada (Pezdek, Taylor prema Zorić, Mikuš, 2007: 56). Kostić navodi da se bolje prisećanje na događaje sa većim emotivnim nabojem odnosi na događaje koji su se dogodili u poslednjih godinu i po dana. Posle toga, prisećanje ovih događaja se ne razlikuje od prisećanja događaja sa niskim emotivnim nabojem (Kostić, 2010: 221). Traumatični događaji se pamte bolje kroz duži vremenski period od uobičajenih – neutralnih događaja, a reprezentacija događaja se, zbog promena u iskustvu, znanju, osipanju tragova pamćenja i brojnih drugih faktora, menja tokom vremena (Brkić, 2015: 1625-1626).

Stručnjaci koji se bave decom u svom radu znaju koliko je kontekst u kojem se dete priseća događaja važan i koliko intervju za dete može biti stresan, nezavisno od toga jesu li proživljeni događaji bili stresni ili ne, jer stres u trenutku dosećanja ometa dosećanje. Tako, na primer, svedočenje u sudnici u odnosu na ispitivanje u opuštenijem ili poznatom okruženju, interferira s dosećanjem i povećava sugestibilnost, što je povezano s anksioznošću, zbog čega je potrebna dobra priprema dece na to što ih očekuje kao svedoke (Ceci, Bruk prema Hritz i dr., 2015: 7).

Sugestibilnost

Sugestibilnost se odnosi na stepen kojim se može unutrašnjim i spoljašnjim faktorima uticati na razumevanje, prisećanje i izveštavanje o događaju (Ceci, Bruk prema Hritz i dr., 2015: 4). Ceci i Bruk utvrdili su da postoje značajne razlike u sugestivnosti između dece različitog uzrasta. Predškolska deca su osjetljivija na sugestivne efekte u odnosu na drugu decu starijeg uzrasta ili u odnosu na odrasle (Zorić, Mikuš, 2007: 61). Način na koji formulишemo pitanja kada razgovaramo sa decom je posebno važan, s obzirom na to da su deca mlađeg uzrasta pre podložna sugestiji za razliku od dece viših uzrasta. Današnja saznanja takođe nas navode da i malu decu možemo prihvati kao pouzdane svedoke pod uslovom profesionalno dobro vođenog intervjuja koji isključuje sugestivne uticaje ispitivača, odnosno ako se ispitivanje sprovede u što kraćem vremenskom periodu od samog kritičnog događaja. Na taj način se isključuju mogući uticaji na dete koji dolaze ne samo iz njegovog socijalnog okruženja već i prirodnog procesa zaboravljanja (Zorić, Mikuš, 2007: 51).

Tačno je da deca retko namerno izmišljaju optužbe o zlostavljanju, ali je tačno i da povremeno podlegnu sugestijama od strane odraslih (Pejović-Milovančević, 2014: 75). Stručnjaci koji se bave decom u sudskom postupku znaju da se sugestibilnost podstiče ukoliko ponavljano vrše lažne sugestije, kreiraju stereotipe, traže od dece da vizualizuju nepostojeće događaje, kada pitanja postavljaju na autoritativen način, odnosno ukoliko zastrašuju decu, ukoliko iznose moralne sudove i slično (Pejović-Milovančević, 2014: 76). Sugestibilnost naročito dolazi do izražaja ako se detetu, zbog nepovezanosti njegove priče, moraju postavljati dodatna pitanja. Dete po pravilu ne shvata apstraktna pitanja, a sa svakom konkretizacijom raste opasnost od sugestije (Aćimović, 1987: 257). Važno je naglasiti da mlađa deca nemaju kapacitet da smisle detaljno razrađenu lažnu priču. Ona ne lažu češće u odnosu na odrasle, ali kako se nalaze na nižem kognitivnom i govornom stepenu razvoja, otvara se mogućnost da se njima manipuliše postavljanjem sugestivnih pitanja. Stoga je od presudne važnosti da im se u toku daljeg postupka, tokom forenzičkog intervjuisanja, ne postavljaju takva pitanja jer mogu suštinski promeniti iskaz deteta (Zorić, Mikuš, 2007: 58). Međutim, sugestija ima samo potencijal da izazove reakciju, a da li će se to dogoditi ili ne, zavisi od podložnosti određenog lica, prirode i svojstva sugestije, kao i konteksta u kom se sugestija javlja. Većina psihologa je saglasna u tome da se sugestibilnost smanjuje s godinama (Brkić, 2013:

268). Novija istraživanja su pokazala da sugestibilnost može da zavisi i od pola deteta, ali i od pola ispitiča. Na primer, studija Chae i Ceci je pokazala da postoji povezanost između pola i sugestije kod dece, te da su devojčice bile preciznije u davanju odgovora u odnosu na dečake (Hritz i dr., 2015: 6). Potom, istraživanje Lamba i Garretsona pokazuje da devojčice daju više informacija o događaju kada ih ispituju osobe ženskog pola, za razliku od dečaka kod kojih ne postoji značajna razlika u odnosu na to da li razgovaraju sa osobama muškog ili ženskog pola (Hritz i dr., 2015: 6). Iako su neka istraživanja pokazala da su dečaci podložniji sugestiji od devojčica, postoje i ona koja ukazuju da su devojčice podložnije sugestiji. U skladu sa tim, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da postoje dosledne rodne razlike, već se podložnost sugestiji u odnosu na pol dece menja u zavisnosti od situacije (Hritz i dr., 2015: 6). U literaturi se može pronaći podatak da su deca sa intelektualnim poteškoćama pre sklona da daju pogrešne odgovore ukoliko im se postavljaju navodeća pitanja zatvorenog tipa (Hritz i dr., 2015: 6). Stoga je pre samog razgovora s detetom važno da stručnjak poznaje razvojne specifičnosti govora kod deteta, karakteristične za određeni uzrast, ali i da se potrudi da sazna na koji način dete komunicira u okviru svoje porodice i koje termine u izražavanju koristi.

Upotreba jezika

Govor je značajno sredstvo za uspostavljanje socijalnih kontakata i veoma važan u procesu svedočenja, a komunikativna funkcija, najvažnija funkcija govora. Kod dece normalnog rasta i razvoja, između devetog i dvanaestog meseca se javlja prva reč sa smislenim značenjem, a bogatstvo rečnika raste tokom vremena. Tek oko druge godine života dete ume da kombinuje reči u rečenici, ali se tada još uvek ne mogu dobiti informacije o navodnom zlostavljanju (Brkić, 2013: 265). U daljem razvoju raste složenost kombinacija u rečenici, te se neke informacije mogu dobiti na uzrastu od tri godine, dok se na uzrastu od četiri godine može obaviti forenzički intervju, s tim da se deca usredsređuju na različite detalje. U tom uzrastu deca raspolažu kapacitetom da razlikuju pojmove kao što su toplo-hladno, veliki-mali, suvo-mokro, glatko-neravno, dug-kratak, odnosno deca raspolažu pojmovima koji su potrebni za iskaz o prirodi postupaka, vremenskim i prostornim relacijama i objektnim odnosima (Zorić, Mikuš, 2007: 54). Treba istaći da deca često razumeju više reči nego što mogu da upotrebe, kao i da deci neke reči ne znače isto što i odra-

slima (Pejović-Milovančević, 2014: 76). Međutim, uzrok otežene komunikacije može se nalaziti u činjenici da reči često imaju više značenja (Brkić, 2013: 265).

Upotreba jezika koja nije primerena uzrastu deteta može dovesti do brojnih poteškoća, odnosno do pojave nekonzistentnih odgovora, odgovora koji su odraz zbumjenosti, zatim do pojave neistinitih odgovora ili čak do stvaranja otpora usled nerazumevanja postavljenih pitanja. Zato je za stručnjake u radu sa decom važno da procene detetovu sposobnost razumevanja jezika i verbalnog izražavanja, pri čemu posebno treba razmotriti uzrast, nivo intelektualnih sposobnosti, ali i prisustva određenih poremećaja koji mogu da se odraze na sposobnost jezičkog izražavanja i razumevanja (UNICEF, 2016: 8). Za razgovor sa detetom stručnjaci se pripremaju i tako što se trude da saznaju na koji način dete komunicira u okviru svoje porodice i koje termine u izražavanju koristi. Na taj način, ne samo da pomažu detetu da otkloni nejasnoće, već pomažu i organu postupka da brže i efikasnije sprovede isti (Milosavljević-Đukić i dr., 2017: 58). Bitno je da budemo svesni mogućih nesporazuma u komunikaciji, te je potrebno da pitanja budu jednostavna i kratka ako sadrže više tvrdnji koje mogu da zbune dete: „*Odgovori mi sa da ili ne*”, gde zbog doslovног shvatanja dete misli da nema treće opcije poput „ne znam” ili „ne sećam se”. Deca ispod šeste godine misle da samo ruke dodiruju, slabo razumeju unutrašnju anatomiju. Potrebno je koristiti jednostavan rečnik, kratke i uobičajene reči, izbegavati pravnički rečnik. Manja deca (dve do tri godine) reči mogu definisati preusko (*pidžama nije isto što i odeća*) ili preširoko (*sve manje životinje s četiri noge su pas*), pa je potrebno izbegavati „reči košare” – npr. odeća može značiti majica, pantalone, jakna; prostorija može značiti kuhinja, spačavačica soba, dnevni boravak.

Prema sprovedenom istraživanju FRA pokazalo se da deca više cene kada stručnjaci govore jasno i glasno (FRA, 2017). Pored toga, kako bi izbegli probleme u razumevanju, preporuka dece je da se izbegavaju složenost i pravni žargon koliko god je to moguće i da se umesto toga koristi terminologija prilagođena njihovom uzrastu, zrelosti i nivou razumevanja. Deca preporučuju da stručnjaci treba da objasne, pojasne i odgovore na pitanja koja se u toku razgovora mogu pojaviti, naročito u odnosu na pravnu terminologiju. Deca, takođe, sugerišu da ukoliko stručnjaci u radu ne koriste prilagođenu terminologiju otežavaju njihovo puno učešće u postupku (FRA, 2017).

Poimanje vremena

Važan aspekt u radu sa decom je i njihovo poimanje vremena. Procena detetovog odnosa prema vremenu je važna radi utvrđivanja vremenskog sela događaja. Deca najpre shvataju sadašnjost. S obzirom da je period detinjstva prožet egocentrizmom, dete vreme, i događaje u njemu, sagledava isključivo iz perspektive sopstvenih doživljaja i života. Tek početkom školskog perioda počinje da se služi satom, a nešto kasnije kalendarom (Korać, 1982: 41).

Na uzrastu od oko četiri meseca za dete postoji samo „sada i ovde“. To „sada i ovde“ traje veoma kratko – koliko je potrebno da se izvede jedna kratka radnja (npr. pokret ruke). Ovo se menja tako da se pri kraju prve godine menja vremenska perspektiva, tačnije produžava se (Korać, 1982: 41).

Dvogodišnjak se dobro orijentiše u vremenu, ali ne prema utvrđenim vremenskim odrednicama, već prema događajima. U skladu sa tim, za dete ustajanje znači da je jutro, večera označava veče, a odlazak u krevet znači da je pao mrak. Dani u nedelji, kao ni meseci u godini, detetu ovog uzrasta ne znaće mnogo. U dobi od tri godine mališanima postaju jasni pojmovi *juče, danas, sutra*. Sa sedam godina postaje jasan pojam sadašnjosti, dok sa poimanjem prošlosti i dalje postoje teškoće. Tek ulaskom u pubertet počinju da shvataju prošlost (Pejović-Milovančević, 2014: 77). Deca koja su mlađa od osam godina imaju poteškoće u tačnom određivanju da li se neki događaj u prošlosti desio pre ili posle nekog drugog događaja. Kada je stručnjacima tokom sudskega postupka važno da dobiju tu informaciju od deteta, pozivanje na događaje iz detetovog života (poput rođendana ili nekih drugih važnih događaja) može biti od koristi.

Socijalni i emocionalni razvoj

Socijalni razvoj deteta počinje još u dojenačkom uzrastu deteta i može se opažati u prvim detetovim interakcijama koje su pod uticajem drugih ljudi (Miljković, Rijavec prema Milinarević, Tomas, 2010: 145). On označava sticanje zrelosti u socijalnim odnosima, tj. proces u toku koga se pojedinac uči da se prilagođava grupnim standardima, običajima i normama ponašanja društvene zajednice čiji je član. U ovom procesu se odigrava oblikovanje ljudske jedinke u društveno biće koje se kao takvo uklapa u važeća pravila društvenog života (Jakšić, 2004: 41).

Iskustva iz prakse ukazuju na značaj socijalne zrelosti deteta, odnosno njegovih socijalnih kompetencija. Prema Dwyer i saradnicima (1998) (prema Milinarević, Tomas, 2010: 144) socijalne kompetencije uključuju socijalne veštine, znanje i sposobnost korišćenja različitih socijalnih ponašanja koja su prikladna za određenu interpersonalnu situaciju, a da se dete pri tom ugodno oseća s drugima u svakoj situaciji. Kroz rad u praksi je primećeno da su, ali ne i nužno, socijalne kompetencije dece koja su bila žrtve zlostavljanja ili zanemarivanja niske, te da je samim tim proces ispitivanja deteta na date okolnosti u sudskom postupku otežan.

Emocionalni razvoj je veoma važan za opstanak individue. Uslovljen je emocionalnom stimulacijom deteta od strane majke i drugih bliskih osoba iz okruženja što omogućava da se vremenom iz osećanja prijatnosti i neprijatnosti diferenciraju različite emocije (Jakšić, 2004: 41).

Šarin i saradnici navode da zrelost u emocionalnom pogledu podrazumeva da dete kontroliše svoje emocije, da je postiglo izvesnu emocionalnu stabilnost, što znači da ne bi trebalo da iz jednog emocionalnog stanja prelazi u drugo, da je steklo poverenje i samopouzdanje i da ima određenu sopstvenu sigurnost, da ume da reaguje na adekvatan način na raspoloženje ljudi oko sebe, da prepoznaje svoja i tuđa emocionalna stanja, da ima veću kontrolu sopstvenih impulsa, razvijenu volju, da može da odloži zadovoljenje sopstvenih potreba i slično (Šarin i dr. prema Banjac, Nikolić, 2011: 183).

Ako uzmemo u obzir prethodno navedeno, jasno je zašto je emocionalni razvoj deteta, tačnije, emocionalna zrelost deteta, od značaja za sudski postupak. Iskustva iz prakse su pokazala da su deca koja su emotivno stabilna prijemčivija za rad i spremnija za davanje iskaza, za razliku od dece koja nisu dosegla zadovoljavajući nivo zrelosti koji bi bio olaksavajuća okolnost prvenstveno za dete, ali i za samog ispitivača.

Moralnost

Za organe postupka je važno da znaju da li dete ume da razlikuje istinu od laži. Već na uzrastu od tri do četiri godine deca normalnog intelektualnog rasta i razvoja umeju da naprave razliku između ova dva koncepta (Pejović-Milovančević, 2014: 77), kao i da razumeju moralne posledice laganja.

Deca već sa pet godina razumeju potrebu da govore istinu na sudu. Nekada dete može i namerno i svesno da da neistinite informacije, čak i pod

uslovom da razlikuje istinu od laži. Motivi za to mogu biti različiti. Frustracija ili razočarenje može dovesti do toga da se izmisli neki događaj. Laž kod male dece može biti svesna i imati „neviniji“ karakter, pogotovo kada malo dete želi da izađe iz neke situacije a laž mu se učini najboljim načinom za to (Zorić, Mikuš, 2015: 63). Za stariju decu je karakteristično da mogu promišljeno da zaobiđu istinu, zarad ličnih interesa (Zorić, Mikuš, 2015: 63).

Organe postupka, takođe, zanima da li su deca sklona konfabulaciji, odnosno da li umeju da naprave razliku između maštete i stvarnosti. Poznavaoci normalnog dečijeg rasta i razvoja znaju da oko šeste godine deca imaju sve tačniju percepciju stvarnosti, te da lako mogu da razdvoje stvarnost od maštete, dok to nije slučaj sa decom predškolskog uzrasta (UNICEF, 2016: 11).

Treba imati na umu da se lažni iskazi ipak dešavaju i da kada dete laže, laže iz određenih razloga, poput izbegavanja negativnih posledica ili dobijanja nagrade (Pejović-Milovančević, 2014: 77). Ponekad je moguće da dete, kome nedostaju delovi informacija o nekom događaju, te nedostatke popuni vlastitom nadogradnjom, odnosno konfabulacijama (Zorić, Mikuš, 2015: 63).

Za sve stručnjake u radu iz sistema socijalne zaštite i pravosuđa je važno da imaju na umu da, u situacijama kada je dete žrtva ili svedok zlostavljanja ili zanemarivanja od strane roditelja, deca ne prestaju da vole svoje roditelje zlostavljače i ne žele da oni budu kažnjeni, te se često postavljaju u poziciju zaštitnika (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003: 54). O tome svedoče iskustva stručnjaka koja jasno govore u prilog tome da deca nekada svesno prečutkuju informacije o događajima u kojima su se našli kao žrtve ili svedoci, zbog ljubavi koju osećaju prema zlostavljućem roditelju. Oni često od dece čuju: „Ja svog tatu/mamu volim i ne želim njega/nju da teretim, nije on/ona to namerno, bilo mu/joj je žao, izjavao/la se i sl.“ Iako umeju da naprave razliku šta je istina a šta je laž, kao i da razumeju moralne posledice laganja, pomešana osećanja ljubavi i straha se upliču u davanje iskaza kao otežavajući faktor u prikupljanju saznanja neophodnih za razumevanje situacije u kojoj se dete našlo. Iako svesni da postupci kojima su bili izloženi nisu odobravajući i da se zakonski sankcionisu, briga oko toga šta se ocu ili majci može desiti utiče na to da dete selektivno daje informacije, iako je neosporno njihovo poimanje moralnosti (istine).

Deca sa razvojnim teškoćama

Deca sa razvojnim teškoćama, takođe, mogu biti žrtve ili svedoci krivičnih dela, čak mnogo češće nego druga deca (Nelwin i dr., 2015: 4). Stoga je bitno objasniti da i deca sa blagim do umerenim intelektualnim poteškoćama mogu da daju tačne izveštaje o događajima, ukoliko se razgovor odvija u podržavajućem okruženju, uz pomoć tehnika koje su prilagođene deci i njihovim razvojnim karakteristikama (Brown i dr., 2012: 837). Stručnjaci prolaze posebne obuke za rad sa ovom decom, koriste lokalne resurse, sarađuju sa različitim profesionalcima, ali i primarnim starateljima dece, kako bi stekli uvid u funkcionisanje ove specifične grupe dece i omogućili im odgovarajuće pogodnosti tokom razgovora (Davies, Faller prema Nelwin, 2015: 5). Međutim, ne znači da deca sa razvojnim teškoćama ne mogu da se sete prošlih događaja, da su više sugestibilna od druge dece, da ne razlikuju istinu od laži i slično, već da je ponekad za rad sa njima potrebno odvojiti više susreta, kako bi dete steklo poverenje, kako bi se osoba koja intervjuje dete prilagodila njemu i njegovim ograničenim, komunikacijskim sposobnostima i pružila dovoljno vremena za prikupljanje ključnih saznanja (Faller i dr. prema Nelwin, 2015: 5). Istraživanje koje su sproveli Brown i saradnici je pokazalo da kada se deca intervjuju na podržavajući način, sva deca, i ona sa i ona bez intelektualnih teškoća, daju podjednako tačne i pouzdane informacije, čak i kada je dug protok vremena od trenutka kada se događaj desio i momenta intervjuisanja. Uprkos široko rasprostranjenom shvatanju, deca sa intelektualnim poteškoćama mogu da daju informativne odgovore čak i na pitanja koja nisu konkretnizovana (Brown i dr., 2012: 837). Ona su u stanju da svedoče o onome šta su videla ili doživela, i da pruže tačne informacije u jednakoj meri kao i njihovi vršnjaci istog mentalnog uzrasta.

Gotovo sva istraživanja govore u prilog opasnosti od sugestivnih pitanja. Sva deca, nezavisno od uzrasta i kognitivnih sposobnosti, su bila manje sposobna da daju pouzdane i tačne odgovore na visoko sugestibilna pitanja. Deca sa intelektualnim poteškoćama na isti način reaguju na protok vremena od trenutka kada se događaj desio do trenutka izveštavanja o njemu, što potvrđuje da je proces zaboravljanja podjednak i kod jednih i kod drugih. Stručnjacima se savetuje da bi trebalo da koriste iste principe rada sa decom sa umerenim mentalnim poteškoćama kao u radu sa decom nižeg razvojnog uzrasta (Brown i dr., 2012: 837).

Zaključak

S obzirom da deca nisu ljudi u malom, poznavanje i razumevanje njihovog razvoja je od velikog značaja za učešće u sudskom postupku. Za razliku od odraslih, ona zahtevaju drugačiji pristup koji je prilagođen njihovim razvojnim mogućnostima i potrebama. Kako je učestvovanje u sudskom postupku za decu uznemirujuće i stresno iskustvo, potrebno je da pravosudni sistem obezbedi takav tretman koji neće proizvoditi štetne posledice na njihovo dalje psihosocijalno odrastanje i sazrevanje. Organ postupka prilikom saslušanja dece treba da izbegne one radnje koje bi mogle da naškode budućem razvoju deteta i da koristi posebno obučene stručnjake koji dobro poznaju specifične razvojne karakteristike dece, kako bi deca bila verodostojni svedoci prilikom svedočenja. Pod tim se podrazumeva da stručnjaci dobro poznaju sledeće psihološke aspekte koji su od značaja: opšte razumevanje, pamćenje, sugestibilnost, jezik, socijalni i emocionalni razvoj, kao i pitanje moralnosti (istine), jer je to u interesu svih, ne samo deteta već i u interesu krivičnog pravosuđa. Poseban način saslušanja dece je u funkciji poboljšanja kvaliteta dečijeg iskaza, kako bi on bio što koherentniji, spontaniji, sigurniji i potpuniji.

Literatura

- Aćimović M. (1987) *Psihologija zločina i suđenja*. Beograd: Savremena administracija.
- Banjac L., Nikolić S., (2011) Socijalna i emocionalna zrelost za polazak u školu dece sa cerebralnom paralizom. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10, str. 179-191.
- Brkić S. (2013) Specifičnosti psihičkih procesa iz kojih se sastoji davanje iskaza dece svedoka. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, 3, str. 257-274.
- Brkić S., (2015) Uticaj na davanje svedočkog iskaza. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, 4, str. 1597-1632.
- Brown, D. A., Lewis, C. N., Lamb, M. E., Stephens, E. (2012) The influences of delay and severity of intellectual disability on event memory in children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 5, str. 829-841.
- Buljan–Flander G., Kocijan–Hercigonja D. (2003) *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge.

Ivana Milosavljević-Đukić, Bojana Tankosić *Psihološki aspekti dečjeg razvoja od značaja za sudski postupak*

Hritz, A. C., Royer, C. E., Helm, R. K., Burd, K. A., Ojeda, K., Ceci, S. J. (2015) Children's Suggestibility Research: Things to Know Before Interviewing a Child. *Anuario de Psicología Jurídica*, 1, str. 3-12.

Jakšić J. (2004) Razlike u intelektualnom, emocionalnom i socijalnom razvoju adolescenata iz potpunih i nepotpunih porodica. *Godišnjak za psihologiju*, 3, str. 39-50.

Korać, N. (1982) *Um deteta*. Beograd: ZUNS.

Kostić, A. (2010) *Kognitivna psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 i 111/2009.

Milosavljević-Đukić., Tankosić B., Petković J., Marković M. (2017) Jedinica za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku – Domaće pravo i praksa. *Temida*, 20, str. 45-64.

Newlin, C., Linda, C. S., Chamberlin, A., Anderson, J., Kenniston, J., Russell, A., Heather, S., Eden, V. V. (2015) Child Forensic Interviewing: Best Practices. *OJJDP Juvenile Justice Bulletin*, str. 1-13.

Pejović-Milovančević, M. (2014) Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela – psihološki aspekti. U: N. Vučković-Šahović (ur.) *Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela*. Beograd: Ministarstvo pravde i International Management Group – IMG, str. 71-91.

Stakić, Đ. (2013) *Priročnik za stručnjake u sistemu maloletničkog pravosuđa, Program „Unapređenje dostupnosti pravde u Srbiji“*. Beograd: International Management Group – IMG.

Šarac, N. (2014) Uzimanje iskaza (forenzički intervju). U: N. Vučković-Šahović (ur.) *Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela*. Beograd: Ministarstvo pravde i International Management Group – IMG, str. 91-109.

Zorić, J. (2004) Forenzični (postupni) intervju. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 1, str. 119-142.

Zorić, J., Mikuš, Lj. (2007) Procjena sposobnosti za svjedočenje i ocjena vjerodostojnosti iskaza svjedoka u postupcima za kaznena djela na štetu djece. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 1, str. 41-75.

Internet izvori

Fundamndamental Rights Agency – FRA (2017) *Child-friendly justice - Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States* (2017). Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/>

---

child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens, stranici pristupljeno: 3.4.2018.

Milinarević, V., Tomas, S. (2010) Partnerstvo roditelja i odgojitelja – čimbenik razvoja socijalne kompetencije djeteta. *Magistra Idaertina*, 5, str. 143-159. Dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/510126.Microsoft_Word_.Partnerstvo_roditelja_i_odgojitelja.pdf stranici pristupljeno: 5.2.2018.

Srna, J. (2011) Interiju sa decom i mladima. U: *Veštine komunikacije – pravni intervju*, Republika Srbija, OEBS, str. 21-33. Dostupno na: <https://www.osce.org/sr/srbia/110265?download=true?>, stranici pristupljeno: 12.5.2018.

UNICEF (2016) *Smernice za pripremu za sud i forenzičko ispitivanje dece žrtava i svedoka krivičnih dela*. Dostupno na: http://www.unicef.rs/wpcontent/uploads/2016/09/Smernice_za_pripremu_za_sud_i_forenzicko_ispitivanje_dece_zrtava_i_svedoka_krivicnih_dela.pdf, stranici pristupljeno 29.1.2018.

IVANA MILOSAVLJEVIĆ-ĐUKIĆ*

BOJANA TANKOSIĆ

Psychological Aspects of Child Development of Importance for Judicial Proceedings

Children have the right to access the justice, to participate in the court proceedings, their views and testimonies to be heard and taken into account, and to be treated with utmost care during the court proceedings. However, over the past twenty years, researchers have pointed out that participation in the court proceedings may be traumatic for a child and a source of secondary victimization. Therefore, it is necessary to establish a specific approach to and different way of questioning children, which is adjusted to child's developmental needs. Children and adolescents differ from adults in the way they function (cognitively, intellectually, emotionally).

---

* Dr Ivana Milosavljević-Đukić is the manager of the Shelter for urgent protection of abused children at the Center for protection of infants, children and youth in Belgrade and lecturer at the School of Social Work in Belgrade. E-mail: ivana.djukic@czodo.rs.

Bojana Tankosić, master of psychology, is psychologist on the project *Protection of child victims or witnesses in criminal proceedings*, implemented by Instutution for children and youth Dečije selo „Dr Milorad Pavlović“, Sremska Kamenica. E-mail: bojanatankosic@yahoo.com.

It is therefore crucial for professionals who deal with children (victims or witnesses) to be aware of and understand the specificities of each developmental stage. Otherwise, they will not be able to approach the child in the right way and ensure his/her understanding of newly born life circumstances, remove child's worries and fears, and enable a child to answer questions, normalize his/her feelings, etc; consequently they will not get a quality testimony, significant for the court proceedings, which is also relevant for the child's recovery process. The organ of the procedure should avoid acts that could harm the child's psychological life and resort to techniques which are not harmful for the child's development. One suggestive interview can create fake memories. Knowing the psychological life of a child in the context of his participation in the court proceedings is relevant for improving the quality of the child's expression. This can help in making a child as spontaneous as possible, as well as more complete, coherent and safer. Child's statements can be reliable and unreliable, just like the statements of adults. Thus, the quality, validity and accuracy of the taken statement depends largely on the knowledge and skills of the examiners. It is therefore of utmost importance that professionals who are interviewing/questioning children are well trained and aware of the child's development in general and of psychological aspects of child development in particular since they are important from the legal point of view: general understanding, memory, suggestiveness, language, social and emotional development, and morality (truths). Taking that as a starting point, this paper aims to present psychological aspects of child development relevant for the court proceedings, and to point out to the challenges in dealing with child victims and witnesses faced by professionals from the justice system and the social protection system, and the ways of overcoming them in order to protect the best interests of the child in the court proceedings.

Key words: children victims and witnesses, judicial proceedings, psychological aspects of development, protection.

Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst

TEMIDA

2018, vol. 21, br. 1, str. 41-66

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM18010411>

Pregledni rad

Primljeno: 9.2.2018.

Odobreno za štampu: 11.5.2018.

Izazovi u primeni novog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji

TANJA IGNJATOVIC*

VANJA MACANOVIĆ

Usvajanje Zakona o sprečavanju nasilja u porodici trebalo je da predstavlja odgovor na potrebu prevencije nasilja i unapređenja koordinacije i saradnje između nadležnih službi. Predmet rada je analiza ranih rezultata u primeni novog Zakona. Cilj rada je da se ukaže na pozitivne efekte i moguće teškoće, posebno u odnosu na zaštitu i podršku za žrtve nasilja. Imajući u vidu ograničenja koja dolaze od načina na koji se prikupljaju podaci, može se zaključiti da ohrabruje broj izrečenih hitnih mera, a da najveći izazov predstavlja dugoročna preventivna zaštita žrtve, njeno osnaživanje i osamostaljivanje, kao i provera prilagođenosti preduzetih mera za žene iz marginalizovanih društvenih grupa i obuhvat dece postupcima zaštite. Bilo bi nužno uspostaviti Zakonom predviđenu centralnu evidenciju podataka, obezbediti dovoljan broj specijalizovanih izvršilaca u policiji, tužilaštvu i centru za socijalni rad, uz organizovanu podršku njihovom radu, kao i operativni državni mehanizam za praćenje i procenu efekata primene Zakona.

Ključne reči: nasilje u porodici, zakonodavstvo, praćenje i procena efekata, izazovi, Srbija.

---

* Dr Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar, Beograd. E-mail: tanja@azc.org.rs.

Vanja Macanović, Autonomni ženski centar, Beograd. E-mail: vanja@azc.org.rs.

Uvod

Početkom 1990-ih godina sprečavanje i zaštita žena od nasilja u partnerškim i porodičnim odnosima na međunarodnom planu postavljena je kao pitanje ljudskih prava. Međunarodna dokumenta nedvosmisleno su naglašavala ključnu ulogu države i odgovornost vlada u stvaranju „nulte tolerancije“ na rodno zasnovano nasilje. Standard „dužne pažnje“ (eng. *due diligence*) obavezuje države da, realizacijom odgovarajućih mera, obezbede sprečavanje nasilja, zaštitu žrtve, gonjenje i kažnjavanje učinioца, kao i preuzimanje mera za nadoknadu štete učinjene nasiljem (Konstatinović-Vilić, Petrušić, Žunić, 2015). U tom cilju, nužno je sistematsko praćenje i procena efekata preuzetih mera (Ending Violence against Women – From Words to Action, 2006).

Deceniju kasnije, Savet Evrope, nakon niza analiza stanja i izdatih preporuka državama članicama, konstatiše da su, uprkos pozitivnim dešavanjima na polju pravne zaštite, politike i prakse, preuzete mere imale ograničeni efekat na zaštitu žena (Hagemann-White, 2006; Hagemann-White, 2010). Ekspertska radna grupa Saveta Evrope je na osnovu analize dostupnih materijala preporučila izradu konvencije za sprečavanje i borbu protiv nasilja prema ženama (Final Activity Report, 2008).

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici¹ (u daljem tekstu: Konvencija), stavljena je na potpisivanje i usvajanje državama članicama 11. maja 2011. godine. Ona predstavlja sveobuhvatan pravno obavezujući dokument, u kome je postavljena jasna politika u odnosu na pojavu: ciljevi, definicije, principi nediskriminacije i ravnopravnosti, rodno osetljiva, sveobuhvatna, koordinirana politika i obaveze države (na unutrašnjem i međunarodnom planu). Republika Srbija ratifikovala je Konvenciju novembra 2013. godine.² Iako svaki član Konvencije treba sagledati u sadejstvu sa opštom politikom tog ugovora i u vezi sa sadržajem ostalih članova, za predmet našeg rada od posebne važnosti je propisivanje obaveze neposrednog odgovora državnih organa na nasilje: hitne mere zaštite, obaveza prijavljivanja, procene i upravljanja rizicima, vođenje postupaka *ex par-*

---

¹ Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series No. 210, Istanbul, 11.5.2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008482e>, stranici pristupljeno 15.1.2018.

² Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

---

te i po službenoj dužnosti, informisanje žrtve, obuka stručnjaka i prikupljanje administrativnih podataka o nasilju prema ženama i nasilju u porodici.

Imajući u vidu da je predmet ovog rada analiza ranih rezultata u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici³ (u nastavku: Zakon), prvo će biti kratko predstavljeni međunarodni modeli koji su poslužili u kreiranju preventivne politike u ovoj oblasti, zatim situacija u Srbiji u prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici za period do početka primene Zakona, te ključni elementi sadržaja novog Zakona. Cilj rada je da se ukaže na početne pozitivne rezultate i moguće izazove u primeni zakonskih odredbi, posebno u odnosu na efekte zaštite i podrške za žrtve nasilja, brigu o njenim pravima i potrebama, uključenost u donošenje odluka nakon primene hitnih mera, planiranje dugoročne zaštite, podrške, osnaživanja i osamostaljivanja. Sprovedena analiza podataka, uz ograničenja koja su izneta, ukazuje na ohrabrujuće početne rezultate, pre svega u vezi sa velikim brojem izrečenih policijskih naredbi i sudskih produženja hitnih mera, uz očekivani broj prekršaja i ponovljenih dela nasilja. Ipak, analiza pokazuje i nužne pravce promena u primeni, praćenju i proceni efekata Zakona. To uključuje uspostavljanje centralne evidencije podataka i mehanizama za operativno praćenje primene Zakona, povećanje broja specijalizovano obučenih profesionalaca i organizovanu podršku njihovom radu, mogućnost analize kvaliteta procena rizika i sadržaja individualnih planova zaštite i podrške žrtvama, proveru prilagođenosti preduzetih mera za žene iz marginalizovanih društvenih grupa i obuhvat dece žrtava i svedoka nasilja u porodici procesom zaštite.

Modeli koordiniranog delovanja u sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici

Inspiracija za intersektorsko povezivanje i saradnju službi u zajednici, kao princip u rešavanju problema nasilja prema ženama i nasilja u porodici koji je postao standard, potiče od Interventnog programa za nasilje u porodici (eng. *Domestic Abuse Intervention Project*), razvijenog u gradu Duluth, u državi Minnesota (SAD), početkom 1980-ih godina. Taj je program promenio paradigmu odgovornosti i postupanja državnih organa, stavljajući u fokus intervencije usmerene na zaustavljanje nasilja, sprečavanje njegovog ponavljanja i obezbe-

---

³ Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 94/2016.

đivanje sigurnosti žrtve. Razumevanje pojave podrazumevalo je razumevanje rodno zasnovane neravnopravnosti i zloupotrebe moći kao primarnog uzroka nasilja. To je usmerilo intervenciju na učinioca nasilja, koji se smatra isključivo odgovornim za svoja dela. Istovremeno, državni sistem je postao odgovoran za efekte intervencija, posebno za policijsko-pravosudnu intervenciju u prvoj fazi delovanja, i za saradnju nadležnih institucija tokom svih postupaka (Pence, 1996; Pence, 1999). Teret suprostavljanja učiniocu nasilja i sprovođenja restriktivnih mera prebačen je, kad god je to moguće, na institucije (a ne na žrtvu). Sigurnost žrtve postala je primarni zadatak, tako da se u svim postupcima vodi briga o žrtvi, njenim pravima i potrebama. Sve intervencije kojima se ostvaruju postavljeni principi su operacionalizovane, uključujući praćenje slučaja kroz ceo tok, koordiniranje razmene informacija i nadgledanje svih postupaka (Pence, 1996).

Sredinom 1990-ih godina, prvo u Nemačkoj, a zatim u Austriji, vodile su se rasprave o prihvatljivom modelu delovanja državnih organa, koji ne uključuje obavezu policije da u svim slučajevima nasilja hapsi učinioca i koji omogućava da žene i deca ostanu sigurni u svom domu (Logar, 2003; Logar, 2004). Austrijski Zakon o zaštiti od nasilja u porodici iz 1997. godine predstavlja je novi model delovanja, odgovor države, posebno policije i suda, u preuzimanju odgovarajućih i srazmernih mera, koje su organizovane u dve faze, sa tri ključna elementa.

U prvoj fazi intervencija ne zavisi od želje žrtve i uključuje samostalnu policijsku nadležnost za izdavanje naredbe udaljenja učinioca nasilja iz doma. Ta mera se pokazala kao snažna poruka podrške sigurnosti žrtve i mogućnosti da doneše odluke u bezbednom okruženju (Dearing, 2002). U drugoj fazi, kontrola nad daljim postupcima se prepušta žrtvi, nakon što je ona dobila informacije na osnovu kojih može da doneše odluke o dugoročnijoj zaštiti i podršci koja odgovara njenoj specifičnoj situaciji. U ovoj fazi se uključuju sve relevantne institucije, a odgovornost za informisanje i osnaživanje žrtava je poverena ženskim organizacijama (regionalno raspoređene interventne službe) (Logar, 2003). Praćenje efekata zaštite žrtve, na osnovu kog se identifikuju elementi dobre prakse, kao i problemi i izazovi u primeni modela, predstavlja drugi ključni element (Logar, 2005). Na osnovu sprovedenih analiza i istraživanja, uključujući i dve preporuke UN Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena⁴, austrijski zakon je nekoliko puta dopunjavan, da bi juna 2009. bio usvo-

---

⁴ Preporuke Komiteta na osnovu pritužbi povodom ubistva dve žene: CEDAW/C/39/D/5/2005, dostupno na: <http://undocs.org/CEDAW/C/39/D/5/2005>, stranici pristupljeno 15.1.2018. i

---

jen Drugi Zakon o zaštiti od nasilja, kojim je poboljšana zaštita i podrška za žrtve (Logar, 2009).

Austrijski model intervencije u situaciji nasilja u porodičnom kontekstu postao je najpoznatija evropska modifikacija Dulut modela preventivne zaštite, koji je Savet Evrope preporučio državama članicama, a njegovi ključni elementi su se našli u Konvenciji, u principima i svim članovima koje smo istakle u prvom poglavlju.

Situacija u Srbiji u odnosu na prevenciju nasilja u porodici do početka primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici

Promena zakona u Srbiji u vezi sa zaštitom od nasilja u porodici inicirana je i snažno podržavana aktivnostima ženskih organizacija. Još 1998. godine ekspertska radna grupa Viktimoškog društva Srbije predložila je Model pravne zaštite od nasilja u porodici (Nikolić-Ristanović, 2003), koji je ponudio ključna rešenja usaglašena sa međunarodnim standardima. Izmene zakona, najpre 2002. godine u oblasti krivičnopravne zaštite, a zatim 2005. godine u porodičnopravnoj zaštiti, ponudile su određena rešenja. Međutim, novine su uvođene bez jasne promene politike i paradigm postupanja, što je uslovilo odsustvo strategije i plana (Ignjatović, 2011). Državna politika građena je u periodu od 2010. godine, usvajanjem nacionalne strategije, opšteg i posebnih protokola o postupanju nadležnih službi.⁵ Međutim, opšti principi⁶ koji organizuju sveukupno postupanje sistema ostali su bez razrade i objašnjenja, više kao preporuka, a ne kao obaveza za profesionalce. Nedovršena i fragmen-

---

CEDAW/C/39/D/6/2005, dostupno na: <http://undocs.org/CEDAW/C/39/D/6/2005>, stranici pristupljeno 15.1.2018.

- ⁵ Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 27/2011; Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011); Posebni protokol Ministarstva zdravlja (2010), Protokol o postupanju policijskih službenika (2013), Protokol centara za socijalni rad (2013), Posebni protokol za pravosuđe (2014).
- ⁶ Opšti principi iz Opšteg protokola o postupanju: bezbednost (sigurnost) žrtve je prioritet u radu stručnih službi; bezbednost i dobrobit deteta kroz osiguranje bezbednosti i podršku autonomiji nenasilnom roditelju; za nasilno ponašanje odgovoran je isključivo učinilac; sve intervencije treba da uzmu u obzir nejednakost moći između žrtve nasilja u porodici i nasilnika; institucije, u okviru svojih uloga, nadležnosti i misija, su odgovorne da zaustave nasilje i preduzmu mere zaštite.

tarna rešenja, uz nedostatak jasno istaknutog i objašnjjenog cilja delovanja (u strateškom i konkretnom smislu), koji određuje i sve operativne ciljeve i prioritetne aktivnosti, predstavljaće najznačajniju prepreku delotvornoj i efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici u Srbiji (Ignjatović, 2011; Ignjatović, Pavlović-Babić, Lukić, 2015; Implementation of Serbia's Domestic Violence Legislation, 2017).

Praksa je ukazivala na ozbiljne teškoće u krivičnopravnim postupcima zaštite žrtava nasilja u porodici (Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2007; Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012). Neki od najčešće dokumentovanih problema ogledali su se u neefikasnosti postupaka, broju odbačenih krivičnih prijava, odustanku i odlaganju krivičnog gonjenja, najčešće izrečenim uslovnim osudama bez zaštitnog nadzora, izostanku informisanja žrtvi o toku postupka, a posebno neodgovarajuća zaštita od revictimizacije i sekundarne viktimizacije, uz ukorenjene stereotipe o „idealnoj žrtvi“ (Christie, 1986). Analiza postupaka porodičnopravne zaštite u periodu od 2006. do 2008. godine (Petrušić, Konstantinović-Vilić, 2008, 2010), ukazala je da nisu korišćeni predviđeni zakonski mehanizmi koji bi na efikasan način zaustavili i sprečili ponavljanje nasilja, odnosno pružili sigurnost žrtvama u okviru njihovog doma. Postupci, iako hitni, trajali su dugo, bez predloga za privremene mere, nisu pokretani po službenoj dužnosti, žrtve često nisu imale pravnog zastupnika, ročišta su odlagana, a registrovan je veliki broj povlačenja tužbi. Ubrzo je postalo jasno da nedostaju hitne intervencije „sada i ovde“, za nasilje niskog intenziteta ili za pretnju pre nego što ona postane realizovana.

Saradnja i povezano delovanje službi (predloženo u formi konferencije slučaja i sastanaka koje saziva tužilac) nisu bili obavezujući, te su predstavljali pre izuzetak nego redovnu praksu (Zaštitnik građana, 2014). Obuka profesionalaca u nadležnim službama bila je sporadična, bez strateškog plana i bez mehanizma za praćenje primene znanja u praksi, a zbog fluktuacije stručnjaka unutar sistema, stvarala je utisak slabog efekta na zaštitu žrtve i sprečavanje nasilja u porodici (Zaštitnik građana, 2016a). Propusti u primeni zakona i u organizovanju zaštite žrtava bili su sistemske prirode, i ponavljali su se bez ozbiljne intervencije nadležnih organa (Zaštitnik građana, 2016b, 2016c).

Teškoću u praćenju primene zakonskih rešenja i državne politike zaštite od nasilja u porodici predstavljao je nedostatak jedinstvenih administrativnih evidencija, kao i nemogućnost povezivanja i poređenja podataka koji dolaze iz različitih izvora (Nikolić, 2010; Ignjatović, 2013; Macanović, 2013), odnosno nedostatak centralne (elektronske) baze podataka o nasilju u porodici. Rod-

ni karakter nasilja u porodici, na početku nevidljiv, ostao je nedovoljno jasan, jer postojeći podaci nisu omogućavali segregaciju i ukrštanje podataka na osnovu svojstava pol, starost i tip odnosa između žrtve i učinjocu, kao nužnog preduslova (Ruuskanen, Aromaa, 2008; Walby, 2016). Predlozi za unapređenje administrativnih evidencija ostajali su bez efekata⁷ (AŽC, 2015).

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji

Krajem 2016. godine usvojen je Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (u nastavku: Zakon), čija je svrha da se uredi postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja i pružanju zaštite i podrške žrtvama nasilja (čl. 2). Sprečavanje nasilja je određeno preko skupa mera kojima se otkriva da li postoji neposredna opasnost od nasilja i skupa mera koje se primenjuju kada je ona otkrivena, a definisano je i značenje neposredne opasnosti (čl. 3, st. 1 i 2). Zakon je regulisao nekoliko oblasti: 1) određeni su nadležni organi i postupci; 2) definisane su hitne mere zaštite; 3) predviđen je postupak procene rizika od nasilja; 4) regulisan obavezujući način saradnje između službi; 5) propisana je obaveza specijalizovane obuke za predstavnike policije i tužilaštva; 6) određena je obaveza izrade individualnog plana zaštite i podrške žrtvama, vođenje jedinstvene i centralne evidencije podataka, disciplinska i prekršajna odgovornost u slučaju nepostupanja u skladu sa rokovima i odredbama Zakona. To je postala dobra normativna osnova za rešavanje ključnih izazova i za prevazilaženje nedostajućih rešenja, pre svega u preventivnoj zaštiti i obaveznoj reakciji državnih organa na nasilje u porodici.

Obučeni nadležni policijski službenik je dobio ovlašćenje da u roku od osam časova, na osnovu obaveštenja i učinjenih procena (čl. 15 i 16), doneće naredbu o izdavanju dve vrste hitnih mera koje mogu trajati najduže 48 časova: privremeno udaljavanje učinjocu iz stana i privremenu zabranu učinjocu da kontaktira žrtvu nasilja i da joj prilazi. Naređenje policijskog službenika smatra se uručenim i kada učinilac nasilja odbije da ga primi, bez mogućnosti žalbe (čl. 17). U roku od 24 časa, policijski službenik je obavezan da sva dostupna obaveštenja i procene o nasilju u porodici ili opasnosti od njega,

⁷ Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova i Autonomni ženski centar (AŽC) su inicirali izradu modela jedinstvene i centralne elektronske evidencije podataka o nasilju u porodici 2010. godine.

dostavi osnovnom javnom tužilaštvu na području prebivališta ili boravišta žrtve (čl. 17, st. 6).

Nakon proučavanja hitne mere i ponovnog vrednovanja rizika, zamenik javnog tužioca može doneti odluku da sudu podnese predlog za produženje mera za 30 dana (čl. 18). Sud će odlučiti nakon vrednovanja svih dostupnih podataka u roku od 24 časa (čl. 19). Na rešenje suda moguća je žalba o kojoj odlučuje viši sud, ali koja ne odlaže izvršenje rešenja osnovnog suda (čl. 20). Kršenje hitnih mera zaštite povlači prekršajnu kaznu do 60 dana zatvora (čl. 36).

U organizacijskom smislu, ranije predviđena koordinacija i saradnja između nadležnih državnih organa i ustanova postaje obavezujuća. Imenuju se lica određena za vezu u policijskim upravama, tužilaštima, sudovima i centrima za socijalni rad, koja svakodnevno razmenjuju sve informacije koje su značajne za sve postupke, od otkrivanja, sprečavanja, gonjenja i kažnjavanja za nasilje, do pružanja podrške i zaštite žrtvama (čl. 24). Na području svakog osnovnog javnog tužilaštva formira se grupa za koordinaciju i saradnju, kojom rukovodi zaduženi zamenik javnog tužioca, a koja se sastaje najmanje jednom u 15 dana. Grupa razmatra svaki slučaj nasilja koji nije okončan pravno-snažnom sudskom odlukom, ali i sve slučajeve kada treba da se pruži zaštita i podrška žrtvi, odnosno kada bi trebalo predložiti mere za okončanje sudskih postupaka koji duže traju (čl. 25). Učešće predstavnika policije i lokalnog centra za socijalni rad u radu grupe je stalno, a sastancima prisustvuju, po potrebi, i drugi relevantni akteri (čl. 26).

Zakon propisuje pravo žrtve i obavezu državnih organa i ustanova da žrtvi, u prvom kontaktu, daju potpunu informaciju o mogućoj podršci i pružaćicima iste (čl. 29). Grupa za koordinaciju i saradnju je u obavezi da izradi individualni plan zaštite i podrške za žrtvu, u čijoj izradi učestvuje i žrtva, ako želi i ako to omogućava njeno fizičko i emotivno stanje. U individualnom planu se navode konkretnе mere, imenuju izvršioci, rokovi za primenu mera, kao i plan praćenja i procene efekata preduzetih mera (čl. 31).

O svim postupcima i merama vodi se propisana evidencija, jedinstvena za svaki uključeni sistem, kao i centralna evidencija u elektronskoj formi, koja omogućuje zamenicima javnih tužilaca neposredni uvid u informacije o nasilju koje se vode u policiji i centrima za socijalni rad (čl. 32). Savet za suzbijanje nasilja u porodici predstavlja mehanizam čija je uloga praćenje primene Zakona, poboljšanje koordinacije i delotvornog sprečavanja nasilja, odnosno zaštite žrtave (čl. 35). Predviđene su disciplinske (čl. 6) i prekršajne mere (čl.

36, st. 2) u slučaju nepostupanja u skladu sa rokovima, izostanka prijavljivanja, nereagovanja ili opstrukcije reagovanja na nasilje u porodici.

Izazovi u pripremi za primenu Zakona

Promene koje je nosio Zakon postavljale su visoke zahteve (i u obimu i po složenosti) pred institucionalni sistem. Primena Zakona odložena je za šest meseci da bi se obavile nužne pripreme. Policijski službenici, tužioci i sudije koji primenjuju Zakon morali su da završe specijalizovanu obuku (čl. 28).⁸ Do početka primene Zakona obučen je mali broj profesionalaca u odnosu na očekivani broj postupaka, posebno u policiji.⁹ Istovremeno, mogli su se čuti komentari učesnika da obuka nije imala dovoljno praktičnih elemenata i nije pružala odgovore na konkretna pitanja u vezi sa postupanjem.¹⁰ Zakon nije predviđao specijalizovanu obuku za predstavnike centara za socijalni rad, koji čine obavezni sastav grupe za koordinaciju i saradnju. Obuka je obavljana bez pratećih obrazaca, važnih za standardizovanje i ujednačavanje sadržaja informacija, procena, postupaka i dokumentacije. Ipak, pred sam početak primene Zakona usvojeni su predlozi obrazaca, dokumenata, poslovnika i sadržaj evdencije o postupanju.¹¹ Predviđena jedinstvena i centralna elektronska evdencija podataka o nasilju u porodici nije uspostavljena do kraja 2017. godine.

Ostalo je nejasno ko će pratiti i analizirati podatke, ko će pružati dodatnu konkretnu podršku profesionalcima, procenjivati efekte delovanja, predlagati promene i dopune, konačno, ko će pokretati disciplinske i prekršajne postupke u slučaju učinjenih propusta od strane postupajućih profesionalaca.

---

⁸ Prema Zakonu, program specijalizovane obuke donosi Pravosudna akademija. Za tužioce i sudije obuku sprovodi Pravosudna akademija u saradnji sa drugim stručnim ustanovama i organizacijama, a za pripadnike policije Kriminalističko-poličijska akademija (čl. 28, st. 1 i 2).

⁹ Obučeno je 450 nadležnih policijskih službenika, uz očekivani godišnji broj prijava nasilja u porodici veći od 20000. Nadležnim policijskim službenicima ostavljena su i sva ranija profesionalna zaduženja. U istom periodu obučeno je i oko 400 predstavnika tužilaštva i suda.

¹⁰ U tom periodu AŽC je realizovao obuke o koordinaciji nadležnih službi u postupanju u situacijama nasilja u porodici u Vojvodini (14 jednodnevnih seminara), a u saradnji sa Ministarstvom pravde i „pilotiranje“ Zakona u tri osnovna javna tužilaštva (Užice, Čačak i Kruševac - dvodnevni seminari i po tri stručna sastanka u svakom), na kojima su se od učesnika/-ca dosledno mogli čuti navedeni komentari.

¹¹ Sva dokumenta koja je Republičko javno tužilaštvo distribuiralo osnovnim javnim tužilaštвима nastala su u okviru „pilotiranja“ Zakona (aprili-maj 2017. godine), koje su sprovodili AŽC i Ministarstvo pravde, uz podršku Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP).

Vlada je trebalo da formira Savet za suzbijanje nasilja u porodici (u nastavku: Savet), koji prati primenu Zakona, poboljšava koordinaciju i delotvornost sprečavanja nasilja i zaštite žrtve, a čiji su članovi predstavnici državnih organa i ustanova nadležnih za primenu Zakona (čl. 35). Savet je formiran tek nakon početka primene Zakona,¹² a u njegov sastav su imenovani ministri i predstavnici nadležnih državnih organa, obavezni da o svom radu izveštavaju Vladu jednom godišnje. Do kraja 2017. nije bilo nijednog javno dostupnog izveštaja Saveta o analizi primene i delotvornosti mera koje predviđa Zakon.

Način prikupljanja i analize podataka o primeni Zakona

U opisanim okolnostima, Autonomni ženski centar (u nastavku: AŽC¹³) doneo je odluku da organizuje redovno nezavisno praćenje primene Zakona i o tome obaveštava Savet za suzbijanje nasilja u porodici, kao i opštu i stručnu javnost. Prikupljanje podataka bilo je moguće jedino uz pozivanje na Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja,¹⁴ a zahtevi su svakog meseca dostavljeni Republičkom javnom tužilaštvu (u nastavku: RJT), Ministarstvu unutrašnjih poslova (u nastavku: MUP) i Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

Od RJT-a su zatraženi podaci o: ukupnom broju održanih redovnih sastanaka grupe za koordinaciju i saradnju, broju razmatranih slučajeva nasilja u porodici, broju predloga za produženje hitnih mera i broju usvojenih predloga, broju izrađenih individualnih planova zaštite i podrške žrtvama, broju podnetih tužbi za zaštitu od nasilja u porodici od strane osnovnih javnih tužilaštava i broju usvojenih tužbenih zahteva, kao i broju žrtava koje su prisustvovale sastancima grupe za koordinaciju i saradnju. Traženo je da svi podaci budu razvrstani u odnosu na svako osnovno javno tužilaštvo i svaku podgrupu u okviru njega. Naknadno, zatraženo je da podaci o broju razmatranih slučajeva nasilja u porodici budu razvrstani u tri kategorije: broj „tekućih slu-

---

¹² Savet za suzbijanje nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 69/2017.

¹³ Autonomni ženski centar (AŽC) je specijalizovana ženska organizacija civilnog društva, osnovana 1993. godine u Beogradu, čiji je rad usmeren na pružanje neposredne pravne i psihosocijalne podrške ženama sa iskustvom muškog nasilja, a koja se bavi i edukacijom profesionala, istraživanjima, analizama javnih politika kao i zagovaranjem za njihove promene.

¹⁴ Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Službeni glasnik RS, br. 120/04, 54/07, 104/09, 36/10.

čajeva”, broj „novoprimaljenih slučajeva nasilja” i broj predmeta u kojima su „predlagane mere za okončanje slučaja”.

Od MUP-a su zatražene informacije o: ukupnom broju prijavljenih slučajeva nasilja u porodici, broju naređenja kojima su izrečene hitne mera (razvrstano na broj udaljenja i broj zabrane prilaska i kontakta), broju podnetih prekršajnih prijava za kršenje hitnih mera, a sve to razvrstano na policijske uprave i policijske stanice i, ukoliko je moguće, u odnosu na pol žrtve i mogućeg učinioca nasilja.

Konačno, od ministarstva zaduženog za oblast socijalne zaštite zatraženi su podaci o: broju izrađenih individualnih planova zaštite i podrške žrtvi, broju sastanaka grupe za koordinaciju i saradnju na kojima su učestvovali žrtve, broju planova u kojima su kao izvršioci konkretnih mera navedene organizacije civilnog društva, odnosno udruženja, broju tužbi za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici pokrenutih od strane centra za socijalni rad, kao i broju usvojenih tužbenih zahteva. Sve navedeno traženo je razvrstano u odnosu na svaki centar za socijalni rad, odnosno svako odeljenje.

Ograničanja u prikupljanju i analizi podataka

Od ministarstva zaduženog za socijalna pitanja dobijen je odgovor¹⁵ da ne raspolažu traženim podacima, da oni nisu predmet izveštaja o radu koje dostavljaju ustanove socijalne zaštite, ali da će se razmotriti mogućnost da se ustanove obavežu da dostavljaju informacije o postupanju u skladu sa Zakonom. Zbog toga nije bilo moguće dobiti podatke o sadržaju individualnih planova zaštite i podrške žrtvama, o nosiocima planiranih aktivnosti ili o efektima preduzetih mera, što je prema Zakonu trebalo da bude deo evidencije za koju su zaduženi centri za socijalni rad.

Ispostavilo se da nije bilo moguće uporediti podatke dobijene iz dva izvora, MUP-a i RJT-a, jer su se oni odnosili na različite geografske teritorije.¹⁶ Istovremeno, MUP je dosledno izveštavao o broju svake od izrečenih mera, a ne o broju lica kojima su mere izrečene, zbog čega je bilo nemoguće utvrditi pouzdane odnose između broja prijavljenih slučajeva nasilja, broja izrečenih

---

¹⁵ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, dopis br. 07-00-00713/2017-15, od 13.7.2017.

¹⁶ Teritorije policijskih uprava se ne poklapaju sa teritorijama osnovnih javnih tužilaštava, te nije moguće uporediti podatke iz pojedinačnih organizacionih jedinica ova dva sistema, osim za teritoriju cele države.

hitnih mera u nadležnosti policije, broja tužilačkih predloga za produženje hitnih mera i broja sudskih rešenja kojima su mere produžene. Izostali su i podaci razvrstani prema polu učinioца i žrtve nasilja.

Na osnovu onoga što su bili dostupni kvantitativni podaci, AŽC je izrađivao, najpre mesečne, a zatim tromesečni izveštaj o primeni Zakona.¹⁷ Najvažniji rezultati analize dostupnih podataka prikazani su u poglavlju koje sledi.

Rezultati i diskusija analize podataka o početnoj primeni Zakona

Rezultati prikupljenih i analiziranih podataka o primeni Zakonom propisanih mera i postupaka za period od juna do kraja 2017. godine (Tabela 1) govore da je, i pored svih teškoća u pripremnom periodu, kao i ograničenja dostupnih informacija na osnovu kojih bi se moglo valjano i pouzdano zaključivati, primena Zakona uspešno započela.

Tabela 1: *Ukupni broj razmatranih slučajeva nasilja u porodici i preduzetih mera i postupaka u Srbiji u 2017. godini*

	Jun 2017.	Jul 2017.	Avgust 2017.	Septem- bar 2017.	Okto- bar 2017.	Novem- bar 2017.	Decem- bar 2017.
Broj slučajeva nasilja u porodici i broj preduzetih mera u							
Broj razmatranih slučajeva nasilja (RJT)	2430	3141	3832	3961	4116	4129	3879
tekući slučajevi	*	*	*	2176	2390	2220	1966
novoprijavljeni	*	*	*	1687	1660	1834	1854
predlozi mera za okončanje	*	*	*	98	66	75	59
Broj procena rizika (MUP)	**	**	**	1259	1248	2551	1647
Broj policijskih hitnih mera – zabrane kontaktiranja i prisilaska žrtvi (MUP)	1113	1461	1520	1195	1220	1289	1541
Broj policijskih hitnih mera – udaljenja (MUP)	608	722	699	529	582	595	734
Broj predloga za produženje hitnih mera (RJT)	1212	1339	1380	1078	1215	1206	1454
Broj usvojenih produženih hitnih mera (RJT)	1174	1292	1345	1042	1187	1157	1382
Broj prekršaja hitnih/produženih mera (MUP)	87	**	145	130	121	125	116

¹⁷ Prvi (25.7.2018), Drugi (31.8.2017.), Treći (28.9.2017.) i Četvrti (29.12.2017.) nezavisni izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici.

Broj učinilaca koji su ponovili dela nasilja (MUP)	**	**	161	161	180	160	178
Broj krivičnih prijava (MUP)	744	825	775	521	558	545	620
Broj predloga/tužbi za mere zaštite (RJT)	9	15	23	15	24	27	22
Broj određenih mera zaštite (RJT)	3	5	1	5	9	7	20
Broj individualnih planova (RJT)	597	706	856	751	810	997	882
Broj žrtava koje su učestvovali u planiranju (RJT)	9	17	17	18	15	16	21
Broj redovnih sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju (RJT)	203	220	219	215	239	240	241

Legenda:

RJT kod naziva podatka u Tabeli 1 govori o tome da podatak potiče iz Republičkog javnog tužilaštva.

MUP kod naziva podatka u Tabeli 1 govori da podatak potiče iz Ministarstva unutrašnjih poslova.

* – podaci koji nisu traženi u početnim zahtevima.

** – podaci koji nisu dostavljeni.

Broj razmatranih slučajeva nasilja i preduzetih mera

Na sastancima grupa za koordinaciju i saradnju svakoga meseca razmatran je sve veći broj slučajeva nasilja u porodici, kao posledica obaveze da se uz novoprijavljene razmotre i svi tekući i slučajevi u kojima je potrebno predložiti mere za okončanje postupaka. Pri kraju godine broj razmatranih slučajeva nasilja bio je približno za 1700 veći u odnosu na prvi mesec primene Zakona. Očekivano, najveći broj činili su tekući slučajevi nasilja, a broj novoprijavljenih se stabilizovao između 1600 i 1800 mesečno, odnosno oko 40% ukupnog broja razmatranih predmeta. Pokazalo se da je izrazito mali broj razmatranih slučajeva koji su imali za cilj da se tužilaštvu predlože mere za okončanje postupka, između 60 i 90 svakog meseca. Takođe, na sastancima su razmatrani isključivo slučajevi nasilja u porodici, a ne i sva druga krivična dela koja su navedena u Zakonu (čl. 4). Jedan od verovatnih razloga za to je opterećenje grupa za koordinaciju i saradnju ukupnim brojem novoprijavljenih i tekućih predmeta.

Na osnovu podataka koje beleži policija ostaje nejasno kada se vrši procena rizika. Očekivalo bi se da se rizik procenjuje u svakom prijavljenom slučaju nasilja, bez obzira na ishod (da li je izrečena, ili ne, hitna mera), ali način beleženja podataka ne omogućava da se izvede takav zaključak. Brojčani podaci ne mogu da odgovore na pitanje o kvalitetu procena rizika i načinu usaglašavanja procena između relevantnih aktera u grupi za koordinaciju i saradnju, što je od suštinske važnosti za sprečavanje i zaštitu žrtve od nasilja u porodici.

Analiza odnosa između novoprijavljenih slučajeva nasilja u porodici i izrečenih hitnih mera ukazuje (uz navedena ograničenja) da više od 70% slučajeva ima epilog u hitnim merama koje su u nadležnosti policijskih službenika, od čega oko 30% čine udaljenja učinilaca iz stana. U decembru taj odnos prelazi 80%: policija je za 1854 prijavljena slučaja nasilja u porodici izrekla 1541 hitnu meru zabrane kontaktiranja i prilaska žrtvi; dok je procenat mera udaljenja iz stana bio blizu 40%, odnosno izrečene su 734 mere udaljenja učinioца za 1854 prijave nasilja. Posmatarni odnos između izrečenih hitnih mera u nadležnosti policije i predloga zamenika tužilaca za njihovo produženje govori o visokoj saglasnosti, iznad 90%. Na primer, u decembru je predloženo produženje hitnih mera za 1454 slučaja u odnosu na 1541 policijsku meru zabrane kontaktiranja i prilaska žrtvi. Odnos između predloženih i od strane suda usvojenih hitnih mera još je viši, iznad 95%. Tako je u decembru, na primer, usvojeno 1382 od 1454 tužilačka predloga. To bi moglo voditi zaključku da tri sistema imaju usaglašene kriterijume, što je pozitivno, kao i da nadležni policijski službenici obavljaju dobre početne procene. Kada se ima u vidu preventivna svrha Zakona, početni pokazatelji njegove primene na teritoriji cele države ohrabruju.¹⁸

Međutim, brojevi ne mogu da odgovore na pitanje kome su izricane hitne mere, da li ovaj način preventivne zaštite odgovara žrtvama iz marginalizovanih društvenih grupa (na primer, osobama sa invaliditetom, romskoj populaciji, seoskom stanovništvu) ili da li su ovom vrstom prevencije obuhvaćena i deca žrtve i ona koja svedoče nasilju prema svojim majkama ili drugim srodnicima.

Odnos između brojeva koji govore o produženim hitnim merama i prekršenim merama varira između 8% i 12%. Na primer, u decembru je registrovano 116 prekršaja u odnosu na 1382 produžene hitne mere, što je oko 8%. Takođe, beleži se da između 10% i 15% učinilaca ponovi delo nasilja u rela-

---

¹⁸ Nije moguće u ovom tekstu prikazati i diskutovati razlike u podacima u odnosu na različite organizacione jedinice policije i osnovnih javnih tužilaštava, o kojima nije moguće zaključivati isključivo na osnovu brojčanih pokazatelja.

---

tivno kratkom periodu. Na primer, u decembru je registrovano 178 ponovljenih dela u odnosu na 1382 produžene hitne mere, što je nešto više od 13%. Moglo bi se reći da su to očekivani podaci u odnosu na karakteristike pojave (Logar, 2005).

U gotovo svakom trećem novoprijavljenom slučaju nasilja policija će podneti krivičnu prijavu. Na primer, u decembru je podneto 620 krivičnih prijava za 1854 novoprijavljena slučaja nasilja u porodici. Međutim, zbog načina na koji se prikupljaju podaci iz organizacionih jedinica policije i osnovnih tužilaštava, nije moguće zaključiti koliko krivičnih prijava je praćeno hitnim merama, i u kom broju su primenjene druge mere, koje omogućavaju bezbednost žrtve dok traje krivični postupak. Podaci govore i o tome da se od strane tužilaštva (po službenoj dužnosti) podnosi sasvim neznatni broj tužbenih zahteva za mere zaštite od nasilja u porodici u parničnom postupku. To ukazuje da je dugoročna preventivna zaštita i dalje prepuštena žrtvi i njениm kapacitetima, iako tužilaštva raspolažu dokazima koji omogućavaju da se postupci vode i okončaju na uspešan način.

Planiranje sveobuhvatne zaštite i podrške za žrtve i njihova pozicija u postupcima

Broj individualnih planova zaštite i podrške žrtvama nasilja gotovo je dva puta veći na kraju posmatranog perioda u odnosu na početak: 597 planova u junu u odnosu na 882 u decembru ili 997 u novembru. Ipak, tek za svaki drugi novoprijavljeni slučaj izrađen je individualni plan zaštite i podrške žrtvi: na primer, u decembru su razmatrana 1854 nova slučaja nasilja u porodici, a izrađena su 882 plana. Imajući u vidu da bi svaki prijavljeni slučaj nasilja morao da ishodi individualnim planom podrške i zaštite žrtvi, jasno je da se zakonska norma ne sprovodi dosledno.¹⁹ Tek bi kvalitativna analiza sadržaja individualnih planova omogućila uvid u broj i vrstu mera zaštite i mera podrške, obuhvat članova porodice planiranim merama, broj i vrstu angažovanih izvršilaca, kao i procenu efekata preduzetih mera. Bez tih podataka nemoguće je zaključiti da li Zakon ispunjava svoju svrhu.

Izrazito i dosledno mali je broj žrtava koje učestvuju u izradi individualnog plana zaštite i podrške. Iskustva AŽC govore o tome da su neke od njih

---

¹⁹ Iz podataka koji su bili dostupni AŽC vidljivo je da određeni broj grupa za koordinaciju i saradnju, ni sedam meseci od početka primene Zakona, nije imao izrađen nijedan individualni plan, ili je broj planova bio izrazito nesrazmeran broju razmatranih slučajeva nasilja (videti nezavisne izveštaje AŽC).

naknadno pozivane (najčešće u centre za socijalni rad) da bi dobile informaciju o planu, ali to ne odgovara pravu žrtve da informiše predstavnike državnih organa o svojim potrebama i zabrinutostima, da dobije potpune informacije o mogućim merama i pružaocima, kao i da odlučuje o daljim koracima, nakon faze u kojoj su po službenoj dužnosti primenjene preventivne mere zaštite njene bezbednosti. Takva je praksa mogla biti uspostavljena kao posledica nedostatka resursa (ljudi i vremena), ali i usled nerazumevanja prava i potreba žrtve nasilja u porodici. Imajući u vidu da namera zakonodavca nije bila da žrtvama oduzme kontrolu nad odlukama i da ih ostavi u poziciji podređenosti, nijedan od mogućih razloga ne bi trebalo da postane opravdanje za stabilizovanje ove prakse.

Da bi individualni plan zaštite i podrške žrtvi u što većoj meri odgovorio na njihove specifične potrebe, AŽC se u posmatranom periodu obraćao grupama za koordinaciju i saradnju s molbom za učešće žrtve na sastanku za 14 žena. Samo u sedam slučajeva molbe su prihvачene, a ostale su odbijene (2), nije dobijen nikakav odgovor (1) ili je dostavljeno samo obaveštenje o slučaju (4). Na osnovu toga, zaključeno je da postoji nerazumevanje, ali i kršenje prava žrtava (Zakon, čl. 31, st. 2), zbog čega je upućen predlog RJT-u²⁰ da preduzme mere da se ujednači postupanje grupa za koordinaciju i saradnju, kako bi sve žrtve nasilja uživale isti standard u pružanju zaštite i jednaka prava. Obraćenje RJT-u ostalo je bez odgovora.

Koordinacija i saradnja aktera zaduženih za primenu Zakona

Broj sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju na mesečnom nivou je oscilovao, a broj osnovnih javnih tužilaštava ili odeljenja koja nisu realizovala Zakonom predviđeni minimalni broj sastanaka (čl. 25, st. 3) prilično je velik: čak trećina je imala samo po jedan sastanak u dva ili tri meseca.²¹ Imajući u vidu da sastancima predsedava zamenik osnovnog javnog tužioca, moglo bi se zaključiti da on nosi odgovornost za nepoštovanje rokova predviđenih Zakonom, što povlači disciplinsku odgovornost (čl. 6). Ta je činjenica stavila u fokus pitanje o tome ko inicira disciplinski postupak u ovakvim situacijama, jer Zakon to nije definisao.

---

²⁰ Dopis dostavljen Republičkom javnom tužilaštvu br. 170/17, od 18.9.2017.

²¹ Informacije o tome koje grupe za koordinaciju i saradnju u posmatranom periodu nisu realizovale odgovarajući broj sastanaka videti u nezavisnim izveštajima AŽC.

Kako Savet za suzbijanje nasilja u porodici nije operativno telo, iako je određeno da prati primenu Zakona i doprinosi poboljšanju koordinacije, podneta je inicijativa Državnom veću tužilaca²² da proveri razloge odstupanja od norme u osnovnim javnim tužilaštвima koja nisu održala nijedan ili su održala samo jedan sastanak u najmanje dva meseca. Pristigli odgovori²³ ukazali su da se u najvećem broju slučajeva radi o „pogrešnim evidencijama“ (čak i kada je iz obrazloženja sasvim jasno da nedostaje odgovarajući broj sastanaka) ili o izostanku učešćа predstavnika policije i centra za socijalni rad, zbog čega nadležni zamenik javnog tužioca nije bio u mogućnosti da održи sastanak. Ocenjeno je da su prijave AŽC neosnovane ili su zamenici upozoreni da preduzmu odgovarajuće mere kako bi se obezbedilo učešće predstavnika svih nadležnih organa. Međutim, i nakon toga ostala je prisutna praksa manjeg broja realizovanih od broja predviđenih sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju.

Praćenje i procena efekata primene Zakona

Do kraja 2017. godine nije uspostavljena jedinstvena i centralna elektronska evidencija podataka o nasilju u porodici. Nije bilo javno dostupnih izveštaja Saveta o primeni Zakona. Tako je postalo osnovano postaviti pitanje da li se redovno prati primena Zakona, na koji način i sa kojim zaključcima, kako se procenjuju efekti njegove rane primene i šta je potrebno dopuniti i promeniti, u smislu dodatne podzakonske regulative i podrške za profesionalce koji su neposredno uključeni u primenu Zakona.

Predstavnici MUP-a su izveštavali sredstva javnog informisanja²⁴ o broju razmatranih slučajeva nasilja u porodici i o broju izrečenih hitnih mera u nadležnosti policijskih službenika, na način koji je zbunjivao, jer je delovalo da ima najmanje dva puta više prijava nasilja u porodici, kao i da je broj policijskih hitnih mera najmanje za trećinu veći od broja tužilačkih predloga za produženje mera. To je bila posledica pogrešnog zbrajanja podataka: kao prijave nasilja prikazivani su i tekući slučajevi, a umesto broja naredbi za hitne mere, prikazivan je zbir mera udaljenja i mera zabrane kontakta i prilaženja žrtvi.

²² Autonomni ženski centar, podnesak br. 183/17, od 5.10.2017.

²³ Odgovori: Osnovno javno tužilaštvo Čačak (KTR br. 415/17, od 9.11.2017.), Osnovno javno tužilaštvo Pirot (KTR br. 1246/17, od 9.11.2017.), Osnovno javno tužilaštvo u Prijepolju (KTR br. 1307/2017, od 15.11.2017.), Više javno tužilaštvo Vranje (KTR br. 569/17, od 24.11.2017.). Odgovor OJT u Despotovcu nije dobijen.

²⁴ Obraćanja ministra Stefanovića medijima i javnosti: Petrović, 2017; Tanjug, 2017a; 2017b.

Na kraju 2017. godine, iako broj izrečenih hitnih mera ohrabruje, čini se da ostaju značajni izazovi za primenu Zakona, a da bi najozbiljnija posledica nedostatka redovnog zvaničnog praćenja njegove primene i efekata mogla da bude erozija motivacije profesionalaca u policiji, tužilaštву i centru za socijalni rad, koji su neposredno zaduženi za njegovo sprovođenje, a time i za preventivnu zaštitu žrtava.

Zaključak

U Srbiji je potreba za unapređenjem zakonodavnog i strateškog okvira za zaštitu žena od nasilja i nasilja u porodici, i njihovo usaglašavanje sa standardima Konvencije Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, bila nedvosmislena (Ignjatović, Drobnjak, 2014; Ratković, 2016). Zakon o sprečavanju nasilja u porodici pružio je neposredan odgovor države na nasilje, ne samo u porodici, već povezano i sa drugim srodnim krivičnim delima. Regulisana je preventivna zaštita, obaveza prijavljivanja svakog saznanja i sumnje na nasilje, informisanje žrtve, specijalizacija predstavnika državnih organa, obavezna razmena informacija, koordinacija i saradnja između nadležnih državnih organa i prikupljanje administrativnih podataka, u nekim aspektima i iznad standarda koje postavlja Konvencija.

Rani podaci o primeni hitnih mera ohrabruju u vezi sa brojem izrečenih policijskih naredbi i sudskih produženja mera. Očekivani broj prekršaja hitnih mera i broj ponovljenih dela nasilja, sličan onom u prikazanim modelima dobre prakse (Logar, 2005), takođe ohrabruje, jer indirektno govori o prvim pozitivnim efektima. Međutim, izazov predstavlja dugoročna preventivna zaštita i pružanje podrške žrtvama nasilja, a naročito to da li svi postupci u dovoljnoj meri vode brigu o pravima i potrebama žrtve, tako da ona ima mogućnost da donosi odluke koje utiču na njen život u bezbednom okruženju.

Podaci naše analize govore o tome da primena Zakona za sada ne uspeva da ostvari navedeni cilj iz bar dva razloga. Prvi predstavlja nedovoljan broj izrađenih individualnih planova zaštite i podrške za žrtve, što je jednim delom posledica preopterećenosti sistema, odnosno nedovoljnog broja profesionalaca koji su neposredno angažovani u radu grupa za koordinaciju i saradnju. Drugi se odnosi na nedovoljno uvažavanje prava i potreba žrtve, što za posle-

---

dicu ima njeno isključivanje iz procesa odlučivanja nakon izricanja hitnih mera zaštite, suprotno zakonskoj normi.

Bez kvalitativne analize nemoguće je odgovoriti na pitanje da li specijalizovani profesionalci suštinski razumeju pojavu nasilja u partnerskom odnosu i u porodici i da li je razlikuju od široko rasprostranjenog koncepta o „poremećenim“ ili „disfunkcionalnim“ porodičnim odnosima. Važno pitanje je i kako se u konkretnoj situaciji nose sa procenom odgovornosti za nasilje (da li razlikuju „ko je ko“), koliko kvalitetno procenjuju rizike, posebno one koji nisu eksplicitno navedeni u Zakonu (čl. 16), kako se međusobno usaglašavaju u proceni rizika i da li predložene mere zaštite odgovaraju procenjenim rizicima.

Izazov predstavlja i procena da li pružena podrška ostvaruje cilj da se žrtvama nasilja omogući oporavak, osnaživanje i osamostaljivanje. Nemamo nikakvih podataka o tome da li hitne mere imaju pozitivne efekte na žrtve iz marginalizovanih grupa, Romkinje, žene sa invaliditetom, žene sa psihijatrijskim problemima, seoske žene, kao ni o tome da li preventivna zaštita žena obuhvata i njihovu decu. Zabrinjava to što nije uspostavljen Zakonom predviđen sistem za evidentiranje i praćenje podataka koji bi mogao da dâ odgovore na navedena pitanja.

Ostaju bez odgovora i drugi elementi primene Zakona, kao što je sprovođenje obaveze državnih organa i ustanova da prijave sve slučajeve i sumnje na nasilje u porodici. Nedostaju i podaci o akterima koji se (ne)uključuju u realizaciju plana zaštite i podrške žrtvi, a iskustva AŽC govore o tome da su specijalizovane ženske organizacije marginalizovane, njihovi resursi neiskorišćeni, potpuno suprotno primerima modela dobre prakse (Pence, 1999; Logar, 2005). Broj obučenih profesionalaca morao bi biti značajno veći, uz bolju unutrašnju organizaciju rada, da bi se sprečile negativne posledice u vidu premora, gubljenja motivacije, povećanja greške u procenama i odlukama.

Za sve navedeno nužno je da se uspostavi predviđena administrativna evidencija podataka, operativni mehanizam praćenja primene Zakona i analize njegovih efekata, što bi omogućilo identifikovanje elemenata dobre prakse, kao i teškoća ili problema, odnosno korekcije Zakona, podzakonskih dokumenata i postupaka, koji su zasnovani na podacima.

Literatura

- Christie, N. (1986) The Ideal Victim. U: F. A. Ezzat (ur.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting Justice*. HoundsMilles, Basinstone, Hampshire, London: MacMillan, str. 17-30.
- Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series No. 210, Istanbul, 11.5.2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008482e>, stranici pristupljeno 15.4.2018.
- Dearing, A. (2002) Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, 3, str. 15-27.
- Ending Violence against Women – From Words to Action* (2006) Study of the Secretary-General, United Nations.
- Hagemann-White, C (2006) *Combating Violence against Women – Stocktaking Study on the Measures and Actions Taken in Council of Europe Member States*. Strasbourg: Council of Europe, Directorate General of Human Right.
- Hagemann-White, C. (2010) *Protecting Women against Violence: Analytical Study of the Results of the Third Round of Monitoring the Implementation of Recommendation Rec (2002)5 on the Protection of Women against Violence in Council of Europe Member States*. Strasbourg: Council of Europe, Directorate General of Human Right and Legal Affairs.
- Ignjatović, T. (2011) *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: Model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.
- Ignjatović, T. (2013) Analiza podataka i protokola o postupanju policije i centra za socijalni rad u slučajevima nasilja u porodici. U: *Godišnji izveštaj Opservatorije za praćenje nasilja prema ženama 2012*. Beograd: Mreža Žene protiv nasilja i Mreža za Evropski ženski lobi, str. 37-52.
- Ignjatović, T., Drobnjak, T. (ur.) (2014) *Analiza usklađenosti zakonodavnog i strateškog okvira Republike Srbije sa Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Ignjatović, T., Pavlović-Babić, D., Lukić, M. (2015) *Delotvornost sistemskih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i Autonomni ženski centar.
- Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravноправност polova.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., Žunić, N. (2015) Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici. *Temida*, 1, str. 31-53.

Logar, R. (2003) Iseljenje nasilnika – i šta onda? O mogućnostima novih oblika intervencije i nemogućnosti da se nasilje nad ženama spreči uz mala sredstva. Spoznaje iz sedme godine Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u Austriji. Intervencije u slučajevima nasilja u porodici II – Interventni Centri na tlu Evrope. Berlin: Senatske administracije za ekonomiju, rad i žene Berlin i Feministički institut (prevod: Autonomni ženski centar)

Logar, R. (2004) Nasilje nad ženama – istorija i razvoj novih modela intervencije u Evropi, *Konferencija Reagovanje u slučajevima nasilja nad ženama – Modeli u Evropskoj Uniji*, Centar Evropske Unije, Univerzitet u Viskonsinu-Medison. (prevod: Autonomni ženski centar)

Logar, R. (2005) *Ausrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici*, Sastanak ekspertske grupe: *Nasilje nad ženama: primeri dobre prakse u eliminaciji nasilja i borbi protiv nasilja nad ženama*. Beč: Odsek Ujedinjenih nacija za unapređenje položaja žena i Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala. (prevod: Autonomni ženski centar)

Logar, R. (2009) *Pravo žrtava nasilja u porodici na zaštitu i pomoć – Zakoni vezani za zaštitu od nasilja u Austriji*. Vienna: BM für Frauen und Öffentlichen Dienst, BM für Inneres, BM für Justiz.

Macanović, V. (2013) Pravo na ostvarivanje jednakе porodičnopravne zaštite svih žrtava nasilja u porodici u Srbiji – analiza postupaka za izdavanje mera zaštite od nasilja u porodici. U: *Godišnji izveštaj Opservatorije za praćenje nasilja prema ženama 2012*. Beograd: Mreža Žene protiv nasilja i Mreža za Evropski ženski lobi, str. 85-100.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik Republike Srbije, 27/2011.

Nikolić, J. (2010) Uniformne procedure i forme za prikupljanje podataka o seksualno i rodno zasnovanom nasilju. U: *Prilozi za unapređenje strateškog i pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici. Projekat Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada i socijalne politike, str. 81-134.

Nikolić-Ristanović, V. (2003) Krivično delo nasilje u porodici u društvenom kontekstu i pravnom sistemu Srbije i Crne Gore. *Temida*, 2, str. 5-10.

Odluka o obrazovanju Saveta za suzbijanje nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srbije, 69/2017.

Pence, E.L. (1999) Some Thoughts on Philosophy. U: M.F. Shepard, E.L. Pence (ur.) *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*. London, New Delhi, Thousand Oaks: Sage Publications, str. 25-40.

Tanja Ignjatović, Vanja Macanović *Izazovi u primeni novog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji*

Pence, E.L. (1996) *The Domestic Abuse Intervention Project: A Model for Community Intervention*, U: Pence, E.L., et al., *Coordinated Community Response to Domestic Assault Cases: A Guide for Policy Development Domestic Abuse Intervention Project*. Minnesota Program Development, Inc., str. 13-63.

Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S. (2008) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu – Izveštaj*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi u Srbiji*. Beograd, Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Ruuskanen, E., Aromaa, K. (2008) *Administrative data collection on domestic violence in Council of Europe member states*. Strasbourg: Council of Europe.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 120/04, 54/07, 104/09, 36/10.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2016.

Walby, S. (2016) *Ensuring Data Collection and Research on Violence against Women and Domestic Violence: Article 11 of Istanbul Convention*. Strasbourg: Council of Europe.

Internet izvori

Autonomni ženski centar (2015) *Predlog za razmatranje modela jedinstvene evidencije podataka o nasilju u porodici i nasilju prema ženama*. Dostupno na: <http://www.potpisujem.org/doc/a53e469bfed26ea3ce63fea0142517.pdf>, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Autonomni ženski centar (2017a) *Prvi nezavisni izveštaj o primeni Zakona o nasilju u porodici (jul 2017. godine)*. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/vesti-17/Prvi_izvestaj_Savetu_o_primeni_zakona.pdf, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Autonomni ženski centar (2017b) *Drugi nezavisni izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici (avgust 2017. godine)*. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/vesti-17/Drugi_nezavisni_izvestaj_AZC_o_primeni_Zakona_o_sprečavanju_nasilja_u_porodici.pdf, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Autonomni ženski centar (2017c) *Treći nezavisni izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici (septembar 2017. godine)*. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/vesti-17/Treći_nezavisni_izvestaj_AZC_o_primeni_Zakona_o_sprečavanju_nasilja_u_porodici.pdf, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

---

org.rs/images/vesti-17/Treci_nezavisni_izvetaj_AZC_o_primeni_Zakona_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici_jul_2017.pdf, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Autonomni ženski centar (2017d) *Četvrti nezavisni izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici za period septembar – novembar 2017.* Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/vesti-17/Cetvrti_nezavisni_izvestaj_AZC_o_primeni_Zakona_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici_2017.pdf, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series No. 210, Istanbul, 11.5.2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008482e>, stranici pristupljeno 15.1.2018.

Final Activity Report (2008) Council of Europe Task Force to Combat Violence against Women, including Domestic Violence (EG-TFV). Strasbourg: Gender Equality and Anti-Trafficking Division, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs. Dostupno na: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/Final_Activity_Report.pdf, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Implementation of Serbia's Domestic Violence Legislation, A Human Rights Report (2017) The Advocates for Human Rights Minneapolis, Minnesota, USA & Autonomous Women's Center Belgrade, Serbia. Dostupno na: https://www.womenngo.org.rs/images/publikacije-dp/2017/Implementation_of_Serbia_Domestic_Violence_Legislation.pdf, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011), Vlada Republike Srbije, Dostupno na: <http://sigurnakuca.net/upload/documents/LjubicastiTekst.pdf>, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Posebni protokol Ministarstva zdravlja Republike Srbije za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju (2010), Ministerstvo zdravlja, Kabinet ministra, Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/TirkizniTekst.pdf>, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2013), Ministerstvo unutrašnjih poslova, Kabinet ministra. Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/PlaviTekst.pdf>, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Posebni protokol o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima (2013), Ministerstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike. Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/NarandzastiTekst.pdf>, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Tanja Ignjatović, Vanja Macanović Izazovi u primeni novog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji

---

Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2014), Ministarstvo pravde i državne uprave. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/Protokol%20p14.%201.%202014..doc>, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Ratković, V. (2016) *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici: Brošura – Osvrt na standarde i vrednosti Konvencije, u poglavljima I, II, III i V.* Policy & Legal advice centre. Dostupno na <http://www.info-evropa.rs/wpcontent/uploads/2016/06/Draft-Brochure.pdf>, stranici pristupljeno: 12.11.2017.

United Nations (2007) CEDAW/C/39/D/5/2005, Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 39th session 23 July-10 August 2007, Communication no. 5/2005. Dostupno na: <http://undocs.org/CEDAW/C/39/D/5/2005>, stranici pristupljeno 15.1.2018.

United Nations (2007) CEDAW/C/39/D/6/2005, Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 39th session 23 July-10 August 2007, Communiation no. 6/2005. Dostupno na: <http://undocs.org/CEDAW/C/39/D/6/2005>, stranici pristupljeno 15.1.2018.

Views, Communication No. 5/2005 (2007) Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Thirty-ninth session. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2F39%2FD%2F5%2F2005&Lang=en, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Views, Communication No. 6/2005 (2007) Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Thirty-ninth session. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2F39%2FD%2F6%2F2005&Lang=en, stranici pristupljeno: 3.2.2018.

Zaštitnik građana, (2014) *Posebni izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opštег i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*. Dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/posebnii-izvestaji/3710-2015-02-24-13-35-38>, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Zaštitnik građana, (2016a) *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o obukama za sticanje i unapređenje znanja i kompetencija za prevenciju, suzbijanje i zaštitu žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima*. Dostupno na: <http://ombudsman.rs/attachments/article/4613/Poseban%20Izve%C5%A1taj%20Za%C5%A1titnika%20gra%C4%91ana%20o%20obukama%20SRPSKI.pdf>, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Zaštitnik građana, (2016b) *Četrdeset pet sistemskih preporuka Zaštitnika građana za postupanje nadležnih u slučajevima nasilja nad ženama*. Dostupno na: <http://ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/4833-2016-07-28-08-59-32>, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Zaštitnik građana, (2016c) *Propusti koje je Zaštitnik građana utvrdio u 45 slučajeva nasilja u porodici i zlostavljanja i zanemarivanja dece*. Dostupno na: <http://www.rodnaravnopravnost.rs/index.php?limitstart=48&limit=4>, stranici pristupljeno: 1.2.2018.

Novinski članci

Petrović, D. J. (2017, 20. jul) *Primena zakona – 2.626 mera prema nasilnicima*, N1, dostupno na: <http://rs.n1info.com/a284922/Vesti/Vesti/Stefanovic-2.626-mera-prema-nasilnicima.html>, stranici pristupljeno 10.3.2018.

Tanjug (2017a, 31. oktobar) *Stefanović: Za četiri meseca, 7.847 hitnih mera za porodično nasilje*, Blic. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/stefanovic-za-cetiri-meseca-7847-hitnih-mera-za-porodicno-nasilje/837txz9>, stranici pristupljeno 10.3.2018.

Tanjug (2017b, 24. novembar) *Stefanović: Ove godine ubijeno 26 žena u porodičnom nasilju*, Blic. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/stefanovic-ove-godine-ubijeno-26-zena-u-porodicnom-nasilju/9qbbymj>, stranici pristupljeno 10.3.2018.

TANJA IGNJATOVIĆ*

VANJA MACANOVIĆ

Challenges in the Implementation of the Law on the Prevention of Domestic Violence in Serbia

On the international level, prevention and protection of women from domestic violence and in partnership, is considered to be the issues of human rights. In Austria, during 1990s, model of preventative protection of victims of violence was established, which was accepted by the large number of European states. Even though Serbia in the last 15 years improved its legal framework and policies regarding protection from domestic violence, implementation of laws showed serious challenges, such as cooperation between relevant services, lack of preventive protection, monitoring and evaluation of the effects of implemented measures. Adoption of the Law on the Prevention of Domestic Violence (2016) presents a response to the need for prevention of domestic violence and enhanced coordination and cooperation, as well as for establishing responsibility of institutions in charge. That fulfilled part of the standards set

---

* Dr Tanja Ignjatović, Autonomous Women's Center, Belgrade. E-mail: tanja@azc.org.rs.

Vanja Macanović, Autonomous Women's Center, Belgrade. E-mail: vanja@azc.org.rs.

by the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, ratified by Serbia in 2013. The subject of this article is the analysis of early results in the implementation of the Law on the Prevention of Domestic Violence in Serbia. The aim of the paper is to point to possible challenges, especially in relation to the effects of protection and support for victims of domestic violence. Considering that unique and central electronic database on domestic violence has not been created yet, every month, in the last seven months of 2017, the Autonomous Womens's Centre colleted data from the records of the police and prosecution offices. Having in mind the limitations that arise from the manner in which the data is collected, it can be concluded that number of issued emergency measures is encouraging, even though the implementation of measures is not the same on the territory of the whole country. The greatest challenge represents the long term protection of victims, their support and independence. It would be important to determine whether children who were victims or witnesses of domestic violence had been protected by the issued emergency measures, and whether these measures suit marginalised groups. Also, it is necessary to designate enough number of specialised professionals, organise support for their work and operational state mechanism for regular monitoring and evaluation of the Law's implementation.

Key words: domestic violence, legislation, monitoring and evaluation, challenges, Serbia.

Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst

TEMIDA

2018, vol. 21, br. 1, str. 67-89

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801067B>

Pregledni rad

Primljeno: 26.1.2018.

Odobreno za štampu: 15.5.2018.

Ekološki terorizam – Victimološki aspekti i mehanizmi prevencije

ANA BATRIČEVIĆ*

NIKOLA PAUNOVIĆ

*U*radu je, najpre, definisan pojam ekološkog terorizma, a potom su analizirane njegove karakteristike, najčešći pojavnici i osobenosti položaja njegovih žrtava. Nakon toga, predstavljeni su ključni izvori međunarodnog prava od značaja za prevenciju viktimizacije i zaštitu žrtava ekološkog terorizma i to kako oni koji su posvećeni prevenciji terorizma uopšte, tako i oni koji se bave prevencijom ekološkog kriminaliteta. Potom je kritički analiziran važeći pravni okvir za prevenciju i sankcionisanje ekološkog terorizma u Republici Srbiji, uključujući odredbe Krivičnog zakonika Republike Srbije kojima su propisana krivična dela protiv životne sredine, ali i one kojima je inkriminisano krivično delo terorizma. U zaključnim razmatranjima, preispitani su postojeći pravni mehanizmi za prevenciju i sankcionisanje ekološkog terorizma uz ukazivanje na potrebu za inkriminanjem ekološkog terorizma kao posebnog krivičnog dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, kako bi se omogućilo njegovo precizno evidentiranje i adekvatno sankcionisanje.

Ključne reči: ekološki terorizam, terorizam, žrtve, životna sredina, ekološka krivična dela, Srbija.

---

* Dr Ana Batričević je naučna saradnica na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja.
E-mail: a.batricevic@yahoo.com.

MA Nikola Paunović je istraživač stipendista na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. E-mail: dzoni925@gmail.com.

Uvod

Predmet rada uključuje definisanje pojma i analiziranje fenomenologije ekološkog terorizma uz ukazivanje na razlike između ekološkog i drugih sa njime povezanih oblika terorizma, kao i na razlike između ekološkog terorizma i klasičnog ekološkog kriminaliteta. Imajući u vidu da se ovim oblikom kriminaliteta istovremeno povređuju i/ili ugrožavaju životna sredina, biljni i životinjski svet, materijalna dobra, ali i život, zdravlje i bezbednost ljudi, predmetom rada obuhvaćeno je razmatranje specifičnosti položaja žrtava ekološkog terorizma.

Predmetom rada obuhvaćena je i analiza postojećih međunarodno-pravnih mehanizama od značaja za prevenciju i zaštitu prava žrtava ekološkog terorizma, uključujući kako one izvore međunarodnog prava koji su posvećeni problematici terorizma uopšte, tako i one koji su najrelevantniji za zaštitu životne sredine od različitih negativnih antropogenih faktora. Konačno, predmet rada uključuje i kritičku analizu pravnog okvira Republike Srbije od značaja za prevenciju i sankcionisanje ekološkog terorizma, a posebno odredbi važećeg Krivičnog zakonika kojima su propisana krivična dela protiv životne sredine i krivično delo terorizma. U cilju postizanja preciznijeg praćenja obima i dinamike ekološkog terorizma i sankcionisanja koje odgovara njegovoj društvenoj opasnosti, u zaključnim razmatranjima predloženo je da se ovaj oblik kriminaliteta inkriminiše kao posebno krivično delo protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.

Rad ima za cilj da definiše ekološki terorizam i analizira njegove pojavnne oblike, kao i da ga diferencira u odnosu na druge oblike terorizma sa jedne i ekološkog kriminaliteta sa druge strane. Cilj rada uključuje i preispitivanje postojećih mehanizama prevencije vikičimizacije i zaštite prava žrtava ekološkog terorizma na međunarodnom i nacionalnom nivou. Takođe, radom se nastoji doprineti unapređenju kvaliteta praćenja i efikasnosti prevencije vikičimizacije od ekološkog terorizma u Srbiji predlaganjem njegovog inkriminisanja kao posebnog krivičnog dela. Nakon definisanja pojma ekološkog terorizma i analiziranja njegovih karakteristika, najzastupljenijih pojavnih oblika i specifičnosti položaja njegovih žrtava, predstavljene su odredbe međunarodnih dokumenata bitnih za borbu protiv ovog oblika kriminaliteta. Potom je analiziran važeći pravni okvir za prevenciju i sankcionisanje ekološkog terorizma u Srbiji uz predlaganje da se on inkriminiše kao posebno krivično delo.

Pojam ekološkog terorizma

Kao jedan od oblika nasilja, terorizam sve više ugrožava i unutrašnju i međunarodnu bezbednost (Živaljević, Jugović, 2014: 86). Ipak, nema opšte saglasnosti oko suštine tog pojma, niti postoji jedna opšteprihvачena definicija terorizma (Zirojević, 2008: 353). U najširem smislu, terorizam predstavlja „metod borbe za ostvarivanje političkih ciljeva nasiljem, zastrašivanjem, otmicama, ucenama i drugim sličnim načinima“ (Stojanović, 2016: 1079). Tokom poslednje decenije dvadesetog veka, pažnju medija i stručne javnosti zadobija poseban oblik terorizma, ekološki terorizam (*ecological terrorism*) (Schwartz, 1998: 483). Pod ekološkim terorizmom se, za potrebe ovog rada, podrazumeva „pretnja da će se povrediti životna sredina ili povređivanje životne sredine, tokom oružanog sukoba ili u mirnodopskim uslovima, sa namerom izazivanja straha od negativnih ekoloških posledica“ (Marsden, Schmid, 2011: 189) kod šire populacije (Schwartz, 1998: 484). Pretnja podrazumeva „stavljanje u izgled određenog zla licu kojem se preti, a da pri tome ostvarivanje tog zla na bilo koji način zavisi od volje lica koje preti“ (Stojanović, 2016: 488). Životna sredina je skup prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje, odnosno prostor i uslove za život.¹ Povređivanje životne sredine obuhvata narušavanje njenog stanja učinjeno namerno ili grubom nepažnjom (Schwartz, 1998: 485). Tu spada zagađivanje, definisano kao unošenje zagađujućih materija ili energije u životnu sredinu, izazvano ljudskom delatnošću ili prirodnim procesima koje ima ili može imati štetne posledice na kvalitet životne sredine i zdravlje ljudi.² Pored toga, tu spada i degradacija životne sredine u smislu narušavanja njenog kvaliteta na neki drugi način.³

Sva ratna razaranja i teroristički akti proizvode niz direktnih i indirektnih negativnih posledica u odnosu na životnu sredinu. Masovno zagađivanje vazduha, vode, zemljišta i uništavanje flore i faune evidentirano je za vreme Drugog svetskog rata, posebno nakon bacanja atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki, tokom oružanih sukoba u Kambodži, Vijetnamu, Avganistanu i Kuvajtu, ali i prilikom bombardovanja Republike Srbije 1999. godine (Mannion,

¹ Čl. 3, st. 1, tačka 1, Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

² Čl. 3, st. 1, tačka 11, Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

³ Čl. 3, st. 1, tačka 17, Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

2003: 5-6). Međutim, treba napraviti razliku između „klasičnih“ oružanih sukoba i terorističkih akata, kojima je uništenje ili oštećenje životne sredine samo jedna od slučajnih, neželjenih, pratećih posledica (na primer, kada teroristi sruše gasovod i time izazovu zagađenje životne sredine) i akata ekološkog terorizma čiji je primarni cilj upravo izazivanje bojazni za životnu sredinu (Schwartz, 1998: 484).

Pojmu ekološkog terorizma blizak je pojam bioterorizma. U najširem smislu, bioterorizam podrazumeva „upotrebu ili pretnju upotrebom biološkog oružja od strane pojedinaca ili grupe koje su motivisane političkim, religioznim, ekološkim ili drugim ideoološkim ciljevima“ (Carus, 2001: 3). Bioterorizam ne podrazumeva, ali ni ne isključuje, postojanje na strani učinioca motivacije da svojim aktom izazove strah kod šire populacije (Carus, 2001: 3). Nasuprot tome, ekološki terorizam karakteriše dvostruka simbolika. Primarna se sastoji u tome da se povređivanje životne sredine vrši sa namerom izazivanja straha od negativnih ekoloških posledica, dok sekundarna podrazumeva izazivanje straha koji nije nužno vezan za negativne ekološke posledice (Marsden, Schmid, 2011: 189). Sličan ekološkom je i pojam agroterorizma, koji „podrazumeva namerno korišćenje ili pretnju korišćenjem virusa, bakterija, gljivica ili toksina živih organizama (prirodnih ili genetski modifikovanih) u svrhu izazivanja smrti ili oboljenja životinja ili biljaka sa ciljem da se izazovu ekonomski gubici, strah i narušavanje unutrašnje stabilnosti napadnute zemlje“ (Radosavljević i dr., 2010: 933). Najčešća sredstva za izvođenje agroterorističkih napada su hemijska sredstva ili bilo koji namerno izazvani uticaji koji ugrožavaju poljoprivrednu proizvodnju, kao i uticaji na atmosferske prilike od značaja u pojedinim fazama razvoja biljnih kultura (Radosavljević i dr., 2010: 933). U tom smislu, smatra se da se agroterorizam nalazi negde između bioterorizma i ekološkog terorizma (Marsden, Schmid, 2011: 189).

Do sada nije formirana opšteprihvaćena definicija ekološkog terorizma i eko-terorizma, te se ova dva pojma često poistovjećuju (Jović, 2012: 40; Matković, 2013: 530). Ipak, reč je o dva različita pojma (Marsden, Schmid, 2011: 189). Prema definiciji Federalnog istražnog biroa (*Federal Bureau of Investigation-FBI*),⁴ eko-terorizam predstavlja vršenje ili pretnju vršenjem nasilnih krivičnih dela prema nevinim žrtvama ili prema imovini od strane različitih subnacionalnih grupa za zaštitu životne sredine, koje je ili motivisano ekološko-političkim ciljevima ili je simbolične prirode i usmereno prema znatno široj populaciji od same mete napada (Gruenewald, Allison-Gruenewald, Klein, 2015: 434).

---

⁴ Videti: Jarboe, 2012.

Kao primeri radikalnih grupa koje se bore za zaštitu životne sredine mogu se izdvojiti sledeće organizacije posvećene zaštiti životne sredine: *Earth Liberation Front* (Loadenthal, 2013), *Earth First!* (Vanderheiden, 2008: 302) i *Animal Liberation Front* (Liddick, 2006: 6). U pogledu nekih organizacija, kao što je, na primer, *Sea Shepherd*, mišljenja su podeljena, te zemlje poput Norveške, Islanda, Danske, Japana, Kostarike i Kanade ovu organizaciju smatraju eko-terorističkom, dok druge podržavaju njene radikalne metode obračunavanja sa lovcima na kitove (Roeschke, 2009: 107), iako one uključuju i uništavanje tuđe imovine (Scarce, 2016: 106). Dakle, za razliku od eko-terorizma, koji podrazumeva vršenje različitih, često nasilnih krivičnih dela sa krajnjim ciljem da se zaštiti životna sredina, ekološki terorizam podrazumeva vršenje krivičnih dela protiv životne sredine, sa namerom ostvarivanja nekih drugih, po pravilu političkih ciljeva. U tom smislu, može se konstatovati da je eko-terorizam orijentisan „proekološki“ (Matković, 2013: 531), dok je ekološki terorizam upravo usmeren protiv ekoloških dobara i vrednosti.

Kao primer ekološkog terorizma u mirnodopskim uslovima mogu se navesti pretnje izazivanjem šumskih požara u zemljama Evrope i Amerike od strane Al Kaide, koje se nazivaju „šumski džihad“ (*forest jihad*) (Fighel, 2009: 802-810). Pod pojmom ekološkog terorizma učinjenog za vreme oružanih sukoba podvodi se uništavanje rezervoara nafte od strane iračkih trupa u Kuvajtu tokom Zalivskog rata (1990-1991), kada je oko 11 miliona barela nafte ispušteno u Persijski zaliv, što je izazvalo zagađenje priobalnog pojasa dužine oko 1290 kilometara, ugrozivši opstanak mnogih biljnih i životinjskih vrsta (Seacor, 1994: 482; Mannion, 2003: 8).

Specifičnosti položaja žrtava ekološkog terorizma

U viktimološkoj literaturi do sada nije koncipirana univerzalno prihvaćena definicija pojma žrtve. Prema Deklaraciji Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine, pojmom žrtve obuhvata lica koja su, pojedinačno ili kolektivno pretrpela štetu, uključujući telesnu ili duševnu povredu, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, usled činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnog zakonodavstva države članice. Po potrebi, žrtvom se smatraju i članovi uže porodice direktne žrtve, lica koja ona izdržava, lica

koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama u nevolji ili sprečavajući viktimizaciju, kao i lica koja su, pojedinačno ili kolektivno, pretrpela štetu, uključujući i telesnu ili duševnu povredu, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili tešku povredu osnovnih prava, usled činjenja ili nečinjenja koja još uvek ne predstavljaju kršenje nacionalnog krivičnog zakonodavstva, ali predstavljaju kršenje međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima.⁵

Pojam žrtve u užem smislu odnosi se na lica čija su dobra ili prava neposredno povređena ili ugrožena izvršenjem krivičnog dela, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima, dok žrtva u širem smislu obuhvata lica i druge subjekte (socijalne grupe, kolektive, društvo) čija su dobra ili prava neposredno ili posredno povređena ili ugrožena izvršenjem krivičnog dela ili drugih kažnjivih radnji, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima. Direktna žrtva je lice koje je neposredno iskusilo viktimizaciju, odnosno koje je oštećeno krivičnim delom, dok se indirektnim žrtvama smatraju lica iz bližeg okruženja direktne žrtve, koja emocionalno pate ili trpe finansijske posledice krivičnog dela, iako nisu bile neposredno izložene viktimizaciji (Ignjatović, Simeunović-Patić, 2011: 21-22).

Bez obzira na to o kom obliku terorizma je reč, njegove posledice pogadaju nedužne, slučajno odabrane mete, a teroristi svoje žrtve posmatraju kao sredstva, odnosno simbole (Ignjatović, Simeunović-Patić, 2011: 80). Po pravilu je reč o kolektivnoj viktimizaciji onih koje građani doživljavaju kao „idealne“ nedužne žrtve političkog nasilja (Mrvić Petrović, Petrović, 2016: 277-278). Reakcije opšte populacije na terorističke akte uključuju pesimizam, gubitak poverenja u sposobnost vlasti da zaštiti građane, kao i zastrašenost protivterorističkim merama kojima se ograničavaju ljudska prava (Ignjatović, Simeunović-Patić, 2011: 81). Žrtve nakon terorističkog napada, po pravilu, osećaju šok, zebnju, konfuziju i tugu, a u sklopu odloženih reakcija se kod mnogih javljaju ljutnja, usamljenost, napadi panike, nagle promene težine i zloupotreba alkohola i droga (Ignjatović, Simeunović-Patić, 2011: 81).

Karakteristike ekološkog terorizma impliciraju da se njegove žrtve nalaze u specifičnom položaju budući da su izložene dvostrukoj viktimizaciji, usled izloženosti terorističkom napadu, ali i usled izloženosti negativnim posledicama ekoloških krivičnih dela. Uprkos uviđanju da čovečanstvo ne može

⁵ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly Resolution A / RES / 40 / 34, adopted on 29th November 1985 on 96th Plenary Meeting. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>, stranici pri stupljenju: 15.11.2017.

opstati bez očuvane životne sredine, kao i da dalekosežne, teške i dugotrajne posledice ekološkog kriminaliteta pogađaju veliki broj subjekata, krivična dela kojima se povređuju i ugrožavaju ekološka dobra i vrednosti i dalje se, često, tretiraju kao takozvani „zločini bez žrtve“ (*victimless crimes*) (Rice i dr., 2008: 1). Zbog toga žrtve ekološkog kriminaliteta i njihova prava često ostaju nevidljivi za šиру javnost, pravosudni sistem, ali i nauku (Hall, 2011: 373). Činjenica je da se kod krivičnih dela protiv životne sredine ne može uvek identifikovati neposredna žrtva, te da ona često ne pogađaju direktno pojedince (fizička lica) već životnu sredinu, njene delove, određene kolektivitete (različite socijalne grupe) ili pravna lica (Batrićević, 2013: 123). Kao i kod terorizma, i ovde je reč o kolektivnoj viktimizaciji čije su posledice izuzetno dugotrajne i teške. U te posledice spadaju ogromne materijalne štete, onemogućavanje ostvarivanja prihoda od eksploracije prirodnih resursa, umanjenje vrednosti nepokretnosti na području zahvaćenom negativnim ekološkim posledicama, ozbiljno narušavanje ljudskog zdravlja i ugrožavanje opstanka čovečanstva (Jovašević, 2011: 110; Skinnider, 2013: 1-3). Šteta pričinjena ekološkim krivičnim delima nije uvek očigledna, njihove posledice nekada nastupaju i više godina nakon izvršenja, a zbog velikog broja subjekata izloženih negativnim posledicama teško je odrediti ko su direktnе a ko indirektnе žrtve (Skinnider, 2013: 4).

Međunarodnopravni mehanizmi za prevenciju i zaštitu žrtava ekološkog terorizma

Međunarodnopravni okvir za borbu protiv terorizma i zaštitu njegovih žrtava

Prvi međunarodnopravni akti posvećeni borbi protiv terorizma su: Konvencija o stvaranju Međunarodnog suda za suđenje učiniocima terorističkih akata i Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju terorizma, usvojene od strane Društva naroda 1937. godine⁶, koje nikada nisu stupile na snagu (Petrović, 2006: 316-317). Do danas je usvojeno više međunarodnih pravnih izvora koji se smatraju „antiterorističkim“ (Dimitrijević i dr., 2005: 232) u najširem smislu, od čega ukupno 13 pod okriljem Ujedinjenih nacija (Lawless, 2009: 28). Tu

⁶ Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, adopted by 24 member states of the League of Nations on November 16, 1937. Dostupno na: <https://dl.wdl.org/11579/service/11579.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

spadaju: Tokijska konvencija o sprečavanju i kažnjavanju krivičnih dela izvršenih u vazduhoplovu za vreme leta iz 1963.,⁷ Haška konvencija o suzbijanju otmice vazduhoplova iz 1970.,⁸ Montrealska konvencija o krivičnim delima protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva iz 1971.,⁹ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju krivičnih dela protiv međunarodno zaštićenih lica iz 1973.,¹⁰ Konvencija protiv uzimanja talaca iz 1979.,¹¹ Bečka konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala iz 1980.,¹² Rimska konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti pomorske polovidbe iz 1988.,¹³ Konvencija o suzbijanju terorističkih bombaških napada iz 1997.,¹⁴ Konvencija o suzbijanju

-
- ⁷ Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft, signed at Tokyo on 14 September 1963, United Nations – Treaty Series, No. 10106, 1969. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv1-english.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ⁸ Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft, signed at the Hague on 16 December 1970, United Nations – Treaty Series, No. 12325, 1973. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv2-english.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ⁹ Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation (with Final Act of the International Conference on Air Law held under the auspices of the International Civil Aviation Organization at Montreal in September 1971), concluded at Montreal on 23 September 1971, United Nations – Treaty Series, No. 14118, 1975. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-English.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ¹⁰ Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents, annexed to General Assembly resolution 3166 (XVIII) of 14 December 1973, entered into force on 20 February 1977, Treaty Series, vol. 1035, United Nations, 2005. Dostupno na: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_4_1973.pdf, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ¹¹ International Convention against the taking of hostages, adopted by the General Assembly of the United Nations on 17 December 1979, United Nations – Treaty Series, No. 21931, 1983. Dostupno na: <http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv5.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ¹² Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, adopted on 26 October 1979. Dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infocirc274r1.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ¹³ Convention for the suppression of unlawful acts against the safety of maritime navigation, concluded at Rome on 10 March 1988, United Nations – Treaty Series, No. 29004, 1992. Dostupno na: <http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv8.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.
- ¹⁴ Convention for the Suppression of Terrorist Bombings, adopted at New York on 15 December 1997, UN General Assembly Resolution No. 52/164. Dostupno na: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_52_164-E.pdf, stranici pristupljeno 21.11.2017.

---

finansiranja terorizma iz 1999.¹⁵ i Konvencija o suzbijanju akata nuklearnog terorizma iz 2005. godine¹⁶ (Batrićević, Jazić, 2016: 176).

Dva najznačajnija međunarodna pravna izvora posvećena borbi protiv terorizma koji se primenjuju na evropskom nivou su Direktiva (EU) 2017/541 Evropskog Parlamenta i Saveta iz 2017. godine o borbi protiv terorizma (u daljem tekstu: Direktiva (EU) 2017/541)¹⁷ i Konvencija Saveta Europe o sprečavanju terorizma iz 2005. godine (u daljem tekstu: Konvencija o sprečavanju terorizma)¹⁸ i njihovoj analizi biće posvećena posebna pažnja.

Prema članu 3 Direktive (EU) 2017/541 krivično delo terorizma predstavlja akt koji, s obzirom na svoju prirodu ili kontekst, može naneti ozbiljnu štetu državi ili međunarodnoj organizaciji i koji je učinjen sa namerom: ozbiljnog zastrašivanja stanovništva, primene prinude prema vlasti ili međunarodnoj organizaciji da nešto učini ili ne učini, ozbiljne destabilizacije ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, ekonomskih ili društvenih struktura zemlje ili međunarodne organizacije. Krivično delo terorizma se može ostvariti: napadom na život na način koji može prouzrokovati smrt; napadom na telesni integritet; otmicom ili uzimanjem talaca; nanošenjem velikih razaranja državnom ili javnom objektu, saobraćajnom sistemu, infrastrukturi (uključujući i informacione sisteme), nepokretnoj platformi lociranoj u epikontinentalnom pojusu, opštem dobru ili privatnoj imovini na način koji može da ugrozi živote ljudi ili da prouzrokuje znatnu štetu za privredu; otmicom aviona, broda ili drugog sredstva javnog prevoza ili prevoza robe; proizvodnjom, posedovanjem, nabavljanjem, prevozom, snabdevanjem ili upotrebom nuklearnog eksploziva ili oružja (uključujući biološko, hemijsko ili drugo oružje) ili istraživanjem i razvojem nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; ispuštanjem opasnih mate-

---

¹⁵ Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, UN General Assembly Resolution No. 54/109 of 9 December 1999. Dostupno na: <http://www.un.org/law/cod/finterr.htm>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

¹⁶ International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, adopted at New York on 13 April 2005, UN General Assembly Resolution 59/290. Dostupno na: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_59_290-E.pdf, stranici pristupljeno 21.11.2017.

¹⁷ Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing council framework decision 2002/475/JHA and amending council decision 2005/671/JHA. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0541&from=EN>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

¹⁸ Council Of Europe Convention On The Prevention Of Terrorism, Council of Europe Treaty Series - No. 196, Warsaw, 16.05.2005. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008371c>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

rija ili prouzrokovanjem požara, poplava ili eksplozija koje mogu da ugroze život ljudi; ometanjem ili obustavljanjem snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom koje može da ugrozi život ljudi; nezakonitim ometanjem sistema i podataka ili pretnjom da će se učiniti neko od pomenutih dela.

Prema članu 2, tačka 3 Direktive (EU) 2017/541 teroristička grupa je strukturisana grupa koju čine više od dva lica, osnovana na određeno vreme, koja deluje sporazumno u cilju vršenja krivičnog dela terorizma. Strukturisana grupa znači da se radi o grupi koja nije slučajno formirana za izvršenje krivičnog dela ali da ona pri tome ne treba da ima formalno definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. U okviru terorističke grupe u članu 4 Direktive (EU) 2017/541 pravi se razlika između lica koja vode terorističku grupu i učesnika u aktivnostima terorističke grupe koji obezbeđuju informacije, materijalna sredstava ili finansiraju aktivnosti grupe na drugi način, sa znanjem da takvo učešće doprinosi kriminalnim aktivnostima terorističke grupe. Direktiva (EU) 2017/541 propisuje i sledeća krivična dela povezana sa terorizmom: javno podsticanje na vršenje terorističkih dela (čl. 5), regrutovanje za terorizam (čl. 6), pružanje obuke za terorizam (čl. 7), pohađanje obuke za terorizam (član 8.), putovanje u svrhu terorizma (čl. 9), organizovanje ili olakšavanje putovanja u svrhu terorizma (član 10.), finansiranje terorizma (čl. 11) i tešku krađu, falsifikovanje dokumenata i iznudu kao krivična dela povezana sa terorizmom (čl. 12). Kada je reč o implementaciji odredaba Konvencije o sprečavanju terorizma u nacionalno krivično zakonodavstvo, od posebnog značaja su odredbe članova 5 do 7 koje se tiču javnog podsticanja na vršenje terorističkog dela, regrutovanja za terorizam i obuke za terorizam (Kolarić, 2013: 54). Naime, Konvencija zahteva od država potpisnica da u svoja nacionalna zakonodavstva inkorporišu odredbe kojima se ove radnje inkriminišu kao krivična dela, čime se pruža široka krivičnopravna zaštita od svih radnji koje imaju karakter terorističkog akta ili pripremne radnje za njega (Stojanović, 2016: 1079).

Posebne odredbe o zaštiti žrtava terorizma sadrže Konvencija o sprečavanju terorizma i Direktiva (EU) 2017/541. Konvencija o sprečavanju terorizma posebnu pažnju posvećuje u članu 13 potrebi usvajanja mera kao što su, *inter alia*, finansijska pomoć i kompenzacija za žrtve terorizma i njihove bliske članove porodice koje su potrebne za njihovu zaštitu i podršku. Direktiva (EU) 2017/541 u članu 24 ističe da istrage ili gonjenja neće zavisiti od izveštaja ili optužbi lica protiv kojeg je krivično delo izvršeno, bar ako su dela izvršena na

teritoriji države članice. Države članice treba da osiguraju da službe za podršku koje se bave posebnim potrebama žrtava terorizma budu dostupne žrtvama terorizma neposredno nakon terorističkog napada, dokle god je to potrebno. Službe za podršku moraju biti obučene da pruže pomoć žrtvama terorizma u skladu s njihovim specifičnim potrebama. Usluge tih službi treba da budu lako dostupne svim žrtvama terorizma, kao i da se pruže na poverljiv način i besplatno. Usluge naročito obuhvataju: a) emocionalnu, psihološku i medicinsku pomoć i podršku nakon traumatičnih iskustava; b) savetovanje i pružanje informacija o svim relevantnim pravnim, praktičnim ili finansijskim pitanjima; c) pomoć u vezi s potraživanjima u pogledu naknade štete za žrtve terorizma; d) pristup pravnoj pomoći ako žrtve imaju status stranaka u krivičnom postupku, pri čemu se posebna pažnja posvećuje riziku od zastrašivanja i odmazde, kao i potrebama zaštite dostojanstva i fizičkog integriteta žrtava terorizma, između ostalog, tokom ispitivanja i svedočenja (čl. 25). Države članice će osigurati da žrtve terorizma koje borave u državi članici koja nije država članica u kojoj je izvršeno terorističko krivično delo imaju pristup informacijama o svojim pravima, dostupnim službama za podršku i kompenzacijskim programima u državi članici u kojoj je izvršeno krivično delo terorizma (čl. 26).

Međunarodnopravni okvir za borbu protiv ekološkog kriminaliteta

Dva međunarodna pravna izvora od najvećeg značaja za borbu protiv ekološkog kriminaliteta su Direktiva 2008/99/EZ o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava¹⁹ i Konvencija Saveta Evrope o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine.²⁰

Direktiva 2008/99/EZ o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava u članu 3 propisuje obavezu za države članice da predvide nekoliko radnji kao krivična dela, kada su nezakonite i učinjene sa umišljajem ili iz svesnog nehata. To su: ispuštanje, emisija ili uvođenje materija ili jonizujućeg zračenja u vazduh, zemljiste ili u vodu, ako to dovodi ili može dovesti do smrti ili

¹⁹ Directive 2008/99/Ec of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0099&from=EN>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

²⁰ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007f3f4>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

ozbiljne povrede ljudi ili znatne štete po kvalitet vazduha, zemljišta, vode, životinja ili biljaka. Zatim, tu spada i: sakupljanje, prevoz, odlaganje otpada, uključujući sprovođenje nadzora i kontrole postupanja sa otpadom ili radnji u vezi sa posredovanjem u upravljanju otpadom, ako to dovodi ili može dovesti do smrti ili ozbiljne povrede ljudi ili znatne štete po kvalitet vazduha, zemljišta ili vode, ili opstanak životinja ili biljaka. Navedene su i radnje otpremanja otpada u količini većoj od neznatne, bez obzira da li je to otpremanje izvršeno u jednoj pošiljci ili u više pošiljki koje izgledaju povezane. Dalje, kao krivično delo predviđen je i rad postrojenja u kojem se obavlja opasna delatnost ili u kojem se nalaze ili koriste opasne supstance ili preparati ako opasne delatnosti i opasne materije van postrojenja dovode ili mogu dovesti do smrti ili teške povrede ljudi ili značajne štete po kvalitet vazduha, zemljišta ili vode, odnosno opstanak životinja ili biljaka. Takođe, krivično delo predstavlja i proizvodnja, prerada, rukovanje, upotreba, držanje, skladištenje, transport, uvoz, izvoz ili odlaganje nuklearnog materijala i drugih opasnih radioaktivnih materija koji dovode ili mogu dovesti do smrti ili teške povrede ljudi ili znatno oštetiti kvalitet vazduha, zemljišta ili vode, odnosno opstanak životinja ili biljaka. I sledeće radnje predstavljaju krivično delo: ubijanje, uništavanje, posedovanje ili uzimanje zaštićenih jedinki divlje faune i flore, trgovina zaštićenim jedinkama divlje faune i flore ili njihovim delovima ili prerađevinama (osim u zanemarljivim količinama i ako preduzimanje navedenih radnji ima zanemarljiv uticaj na status očuvanja vrste). Najzad, kao krivično delo predviđeno je i svako ponašanje koje izaziva značajno pogoršanje stanja staništa unutar zaštićenog područja, kao i proizvodnja, uvoz, izvoz, stavljanje u promet ili upotreba supstanci koje oštećuju ozonski omotač.

Na nivou Saveta Evrope od posebnog značaja je Konvencija o krivično-pravnoj zaštiti životne sredine,²¹ koja je usvojena 1996. godine, a otvorena za potpisivanje od 1998. godine. Uslov za njeno stupanje na snagu je deponovanje najmanje tri potpisa država članica o ratifikaciji. Međutim, do sada je samo 13 zemalja članica Saveta Evrope potpisalo ovu konvenciju dok ju je i ratifikovala samo Estonija.²² Srbija nije ni potpisala ovu konvenciju, ali s obzirom na temu rada, ova konvencija zaslužuje da bude predstavljena.

---

²¹ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law Strasbourg, 4.11.1998.. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168007f3f4>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

²² Chart of signatures and ratifications of Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, status as of 16/11/2017. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/>

Konvencija pravi razliku između umišljajnog (čl. 2) i nehatnog izvršenja propisanih krivičnih dela (čl. 3). Krivična dela predviđena Konvencijom su: ispuštanje, emisija ili uvođenje određene količine supstanci ili ionizujućih zračenja u vazduh, zemljište ili u vodu koje prouzrokuje ili može da prouzrokuje smrt ili teške povrede bilo koje osobe, nezakonito pražnjenje, emisija ili uvođenje određene količine supstanci ili ionizujućeg zračenja u vazduh, zemljište ili u vodu koje prouzrokuje ili može da prouzrokuje njihovo trajno pogoršanje ili smrt ili teške povrede ljudi ili znatne štete na zaštićenim spomenicima, drugim zaštićenim objektima, imovini, životinjama ili biljkama. Dalje, u krivična dela spada i: nezakonito raspolaaganje, tretman, skladištenje, transport, izvoz ili uvoz opasnog otpada koji prouzrokuju ili mogu da prouzrokuju smrt ili teške povrede ljudi ili znatnu štetu po kvalitet vazduha, tla, vode, opstanak životinja ili biljaka. Tu spada i nezakonit rad postrojenja u kome se sprovodi opasna aktivnost koja prouzrokuje ili može da prouzrokuje smrt ili teške povrede bilo koje osobe ili znatnu štetu po kvalitet vazduha, tla, vode, životinja ili biljaka, kao i nezakonita proizvodnja, tretman, skladištenje, upotreba, prevoz, izvoz ili uvoz nuklearnog materijala i drugih opasnih radioaktivnih materija koje prouzrokuju ili mogu da prouzrokuju smrt ili teške povrede bilo koje osobe ili znatnu štetu po kvalitet vazduha, tla, vode, životinja ili biljaka. Ostala krivična dela predviđena su članom 4 Konvencije i to: nezakonito izazivanje buke, nezakonito izazivanje štetnih promena prirodnih komponenti nacionalnog parka, rezervata prirode ili nekog drugog zaštićenog područja, kao i nezakonito posedovanje, uzimanje, ubijanje ili oštećenje zaštićenih divljih biljnih i životinjskih vrsta ili trgovina primercima ovih vrsta.

Pravni okvir za prevenciju i zaštitu žrtava ekološkog terorizma u Republici Srbiji

Krivični zakonik Republike Srbije²³ (u daljem tekstu: KZ) ne inkriminiše ekološki terorizam kao posebno krivično delo. Ipak, on pruža krivičnopravnu zaštitu osnovnim ekološkim dobrima i vrednostima od različitih oblika povredovanja i ugrožavanja posredstvom krivičnih dela protiv životne sredine. Ima-

conventions/full-list/-/conventions/treaty/172/signatures?p_auth=1WLHnGBK, stranici pri stupljenju 16.11.2017.

²³ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

jući u vidu najčešće pojavne oblike ekološkog terorizma, može se konstatovati da su za njegovu prevenciju i sankcionisanje relevantna sledeća krivična dela protiv životne sredine: 1) zagađenje životne sredine (čl. 260 KZ); 2) protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (čl. 262 KZ); 3) oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (čl. 263 KZ); 4) oštećenje životne sredine (čl. 264 KZ); 5) uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (čl. 265 KZ); 6) unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (čl. 266 KZ)²⁴; 7) zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (čl. 273 KZ); i 8) pustošenje šuma (čl. 274 KZ)²⁵. Radnje izvršenja ovih krivičnih dela su podobne da se njima ili pretnjom njihovim izvršenjem kod šire populacije izazove strah od stvarnih ili mogućih negativnih ekoloških posledica. Međutim, nijedno od nabrojanih krivičnih dela u svom biću ne sadrži subjektivni element koji se sastoji u namjeri da se kod šire populacije izazove strah od stvarnih ili mogućih negativnih ekoloških posledica i time ostvari neki politički cilj. Upravo ovaj subjektivni element predstavlja suštinsku razliku između ekološkog terorizma i „klasičnih“ krivičnih dela protiv životne sredine. Iz njega proizlazi razlika u pogledu zaštitnog objekta krivičnih dela protiv životne sredine i ekološkog terorizma. Naime, primarni grupni zaštitni objekt krivičnih dela protiv životne sredine je životna sredina, tačnije, pravo čoveka na očuvanu životnu sredinu (Stojanović, 2016: 792). S druge strane, vršenjem ekološkog terorizma nesumnjivo se povređuje odnosno ugrožava životna sredina, ali je on, kao i svaki drugi oblik terorizma, prvenstveno usmeren na zastrašivanje građana u cilju ostvarivanja određenih političkih ciljeva. U važećem KZ-u, postoji nekoliko kri-

---

²⁴ Primera radi, presudom Osnovnog suda u Požarevcu br. K-893/11-62 od 2.9.2011. okriviljeni je oglašen krivim za krivično delo unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija iz člana 266 KZ koje je izvršio tako što je od 5.5.2007. godine, u stanju uračunljivosti i svestan da je njegovo delo zabranjeno, u svojoj ribarskoj kući na obali Dunava skladišto zapaljivo tečnost - dizel gorivo, kao opasnu materiju tako što je u metalnim i plastičnim tankovima skladišto 3298 l nafte D2, a koja predstavlja opasnu materiju, pri čemu je bio svestan svog dela i htio njegovo izvršenje.

²⁵ Primera radi, presudom Osnovnog suda u Zaječaru br. K-896/2010 od 9.5.2011. okriviljeni je oglašen krivim za krivično delo pustošenje šuma iz člana 274 KZ koji je izvršio na taj način što je u stanju potpune uračunljivosti svestan svog dela, a čije je izvršenje htelo, suprotno članu 40 Zakona o šumama i bez odobrenja Šumske uprave u Zaječaru, posekao: 73 stabla u količini od 17,69 m³, 120 stabala u količini od 26,35m³ i 11 stabala u količini od 3,58m³, čime je površine na kojima su stabla posećena doveo u opasnost od spiranja humusnog sloja i erozije zemlje.

---

vičnih dela kojima su inkriminisane različite radnje koje predstavljaju terorističke akte ili sa njima povezane aktivnosti. To su: 1) terorizam (čl. 391); 2) javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela (čl. 391a); 3) vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela (čl. 391b); 4) upotreba smrtonosne naprave (čl. 391v); 5) uništenje i oštećenje nuklearnog objekta (čl. 391g); 6) finansiranje terorizma (čl. 393) i 7) terorističko udruživanje (čl. 393a). Ova krivična dela sistematizovana su u okviru glave KZ-a koja je posvećena krivičnim delima protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.

Najveći značaj za prevenciju i suzbijanje ekološkog terorizma ima krivično delo terorizma, propisano članom 391 KZ, koje spada u krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Osnovni oblik ovog krivičnog dela je propisan na kazuistički način i postoji u slučaju: 1) napada na život, telo ili slobodu drugog lica; 2) otmice ili uzimanja talaca; 3) uništenja državnog ili javnog objekta, saobraćajnog sistema, infrastrukture uključujući i uništenje informacionih sistema, nepokretne platforme u epi-kontinentalnom pojasu, opštег dobra ili privatne imovine na način koji može da ugrozi živote ljudi ili da prouzrokuje znatnu štetu za privredu; 4) otmice vazduhoplova, broda ili drugih sredstava javnog prevoza ili prevoza robe; 5) proizvodnje, posedovanja, nabavljanja, prevoza, snabdevanja ili upotrebljavanja nuklearnog, biološkog, hemijskog ili drugog oružja, eksploziva, nuklearnog ili radioaktivnog materijala ili uređaja, uključujući i istraživanja i razvoj nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; 6) ispuštanja opasne materije ili prouzrokovana požara, eksplozije ili poplave ili preuzimanja druge opště-opasne radnje koja može da ugrozi život ljudi; 7) ometanja ili obustavljanja snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom koje može da ugrozi život ljudi.

Za postojanje krivičnog dela terorizma neophodno je da je radnja izvršena preduzeta sa namerom upravljenom na ostvarenje jednog od sledeća tri cilja: 1) da se ozbiljno zastraše građani; 2) da se prinudi Srbija, strana država ili međunarodna organizacija da nešto učini ili ne učini ili 3) da se ozbiljno ugroze ili povrede osnovne ustanove, političke, ekonomski ili društvene strukture Srbije, strane države ili međunarodne organizacije (Stojanović, 2016: 1081). Upravo je navedena namera ono što različitim radnjama izvršenja daje karakter terorizma, a iz neophodnosti njenog postojanja sledi da se krivično delo terorizma može izvršiti samo sa direktnim umišljajem (Stojanović, 2016: 1081). Lakši oblik terorizma (čl. 391, st. 2) postoji u slučaju pretnje izvršenjem

osnovnog oblika ovog krivičnog dela, s tim da i kod lakšeg oblika na strani učinioca mora postojati ista namera kao i kod osnovnog (Stojanović, 2016: 1081). Teži oblik postoji ako je pri izvršenju osnovnog oblika nastupila smrt jednog ili više lica ili su prouzrokovana velika razaranja (čl. 391, st. 3). Najteži oblik terorizma postoji ako je pri izvršenju njegovog osnovnog oblika učinac sa umišljajem lišio života jedno ili više lica (čl. 391, st. 4). Konačno, kod krivičnog dela terorizma kažnjava se i za sledeće pripremne radnje: nabavljanje ili osposobljavanje sredstva za izvršenje krivičnog dela ili otklanjanje prepreke za njegovo izvršenje ili dogovaranje, planiranje ili organizovanje njegovog izvršenja sa drugim ili preduzimanje druge radnje kojom se stvaraju uslovi za njegovo neposredno izvršenje (čl. 391, st. 5). Na kraju, kažnjava se i za upućivanje ili prebacivanje na teritoriju Srbije lica ili oružja, eksploziva, otrova, opreme, municije ili drugog materijala radi izvršenja terorizma (čl. 391, st. 6).

Za razliku od krivičnog dela terorizma, koje je bilo propisano članom 312 KZ²⁶ pre izmena i dopuna iz 2012. godine,²⁷ koje je kao posledicu imalo izazivanje osećanja straha ili nesigurnosti kod građana, terorizam iz člana 391 važećeg KZ nema jedinstvenu posledicu. Ona zavisi od oblika preduzete radnje izvršenja, s tim što kod nekih od radnji i nije potrebno da je nastupila posledica da bi krivično delo terorizma bilo dovršeno. Moguće je i pokušaj terorizma, koji postoji kada je započeta neka od radnji izvršenja ukoliko na strani učinioca postoji potrebna namera (Stojanović, 2016: 1081). Neki oblici radnje izvršenja krivičnog dela terorizma iz člana 391 KZ odgovaraju pojedinim pojavnim oblicima ekoterorizma. Tu se svrstava ispuštanje opasnih materija ili prouzrokovanje požara ili eksplozije (čl. 391, st. 1, tačka 6). Ali, na taj način bi mogao biti učinjen ekoterorizam samo pod uslovom da je u konkretnom slučaju povređena ili ugrožena životna sredina i da je kod građana izazvan strah od negativnih ekoloških posledica, što KZ ne propisuje izričito. Iz toga sledi da terorizam iz člana 391 KZ nije koncipiran tako da obuhvati sve slučajeve ekološkog terorizma.

---

²⁶ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.

²⁷ Član 25, Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni glasnik RS, br. 121/2012.

Zaključak

Imajući u vidu da ekološki terorizam predstavlja rastuću pretnju kako po život, zdravlje i bezbednost ljudi, tako i po kvalitet životne sredine i opstanak biljnog i životinjskog sveta, potrebno je preispitati postojeće pravne mehanizme za njegovu prevenciju, sankcionisanje i suzbijanje. U tom smislu, treba imati u vidu da KZ ne poseduje posebnu odredbu koja bi bila posvećena inkriminisanju ekološkog terorizma, kao i da krivično delo terorizma iz njegovog člana 391 ne pokriva sve pojavnne oblike ekološkog terorizma. Takođe, potrebno je naglasiti da, iako određene radnje njihovog izvršenja sadrže elemente ekološkog terorizma, krivična dela protiv životne sredine iz KZ-a ne poseduju subjektivni element potreban za njegovo postojanje. Zbog toga se može postaviti pitanje neophodnosti inkriminisanja ekološkog terorizma kao posebnog krivičnog dela. Ovo krivično delo bi činilo lice koje izvrši ili preti da će izvršiti: zagađenje životne sredine, oštećenje životne sredine, uništenje ili uklanjanje uređaja za zaštitu životne sredine, uništenje ili oštećenje zaštićenog prirodnog dobra, zagađenje hrane i vode za ishranu odnosno napajanje životinja, pustošenje šuma, unošenje opasnih materija u Srbiju, nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija ili drugu sličnu radnju koja je podobna da dovede do ozbiljnog povredjivanja ili ugrožavanja životne sredine, u nameri da kod stanovništva izazove ozbiljan strah od negativnih ekoloških posledica. Iako bi se ovim krivičnim delom štitila i životna sredina, čini se da bi opravdano bilo da se ono svrstati u krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, kao i krivično delo „klasičnog“ terorizma i sa njim povezana krivična dela. Naime, kao što je već istaknuto, njegov primarni zaštitni objekt nije životna sredina već upravo dobra i vrednosti protiv kojih je usmeren i klasičan terorizam.

Inkriminisanjem ekološkog terorizma kao posebnog krivičnog dela omogućilo bi se da slučajevi ekološkog terorizma budu prijavljeni i procesuirani kao takvi. To bi doprinelo preciznom evidentiranju njegovog obima i dinamike, čime bi se sprečilo da ono ostane nazapaženo. U prilog strožem sankcionisanju ekološkog terorizma govori činjenica da ekološki terorizam u sebi sadrži kako elemente klasičnog terorizma, tako i elemente ekološkog kriminaliteta, što položaj njegovih žrtava čini naročito teškim, budući da su one izložene dvostrukoj viktimizaciji: i od terorizma i od negativnih ekoloških posledica. U tom smislu, viktimizacija kod ekološkog terorizma može biti čak i

ozbiljnija nego kod „klasičnog”, budući da je odlikuje masovnost žrtava, široko geografsko rasprostiranje, ali i odloženo nastupanje posledica, koje se mogu javiti nekoliko godina pa i decenija nakon izvršenja krivičnog dela.

Literatura

- Batrićević, A. (2013) Ekološka krivična dela - zločini bez žrtve? *Temida*, 1, str. 113-132.
- Batrićević, A, Jazić, A. (2016) Terorizam - politikološki i pravni aspekti. *Strani pravni život*, 1, str. 167-184.
- Carus, S. (2001) *Bioterrorism and Biocrimes: The Illicit Use of Biological Agents Since 1900*. Washington D.C.: Center for Counterproliferation Research, National Defense University.
- Dimitrijević, V., Račić, O., Đerić, V., Papić, T., Petrović, V., Obradović, S. (2005) *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Fighel, J. (2009) The 'Forest Jihad'. *Studies in Conflict & Terrorism*, 9, str. 802-810.
- Gruenewald, J., Allison-Gruenewald, K., Klein, B. (2015) Assessing the Attractiveness and Vulnerability of Eco-Terrorism Targets: A Situational Crime Prevention Approach. *Studies in Conflict & Terrorism*, 6, str. 433-455.
- Hall, M. (2011) Environmental Victims: Challenges for Criminology and Victimology in the 21st Century. *Varstvoslovje*, 4, str. 371-391.
- Ignjatović, Đ., Simeunović-Patić, B. (2011) *Viktimologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Jovašević, D. (2011) Environmental Crime in The Republic of Serbia: Theory, Practice and Legislation. *Facta Universitatis Series: Law and Politics*, 2, str. 109-134.
- Jović, Ž. (2012) *Socijalno-politički aspekti ekološkog terorizma (doktorska desertacija)*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Kolarić, D. (2013) Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Crimen*, 1, str. 49-71.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005 , 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.

-
- Lawless, M. (2009) Terrorism: an International Crime? *Canadian Military Journal*, 2, str. 27-39.
- Liddick, D. (2006) Eco-terrorism: *Radical Environmental and Animal Liberation Movements*. Westport, CT: Preager Publishers.
- Loadenthal, M. (2013) The Earth Liberation Front: A Social Movement Analysis. *Radical Criminology*, 2, str. 15-45.
- Marsden, S., Schmid, A. (2011) Typologies of Terrorism and Political Violence. U: A. Schmid, (ur.) *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. New York: Routledge, str. 158-200.
- Matković, A. (2013) Proekološki kriminal. *Pravni zapisi*, 2, str. 529-546.
- Mrvić-Petrović, N., Petrović, Z. (2016) Kako efikasno obeštetiti žrtvu terorizma: poređenje srpskog i izraelskog rešenja. *Temida*, 2, str. 277-294.
- Petrović, D. (2006) Pojam terorizma u funkciji dobra ili zla? U: S. Nogo (ur.) *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*. Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo, str. 195 - 227.
- Radosavljević, V., Stojković, K., Anđelković, R., Andrejić, M. (2010) Agroterorizam kao aktuelni izazov. *Vojnosanitetski pregled*, 11, str. 933-940.
- Rice, M., Banks, D., Davies, C., Gosling, J., Newman, J., Wadley, J., Walravens, F. (2008) *Environmental Crime – A Threat to our Future*. London: Environmental Investigation Agency (EIA).
- Roeschke, J.E. (2009) Eco-Terrorism and Piracy on the High Seas: Japanese Whaling and the Rights of Private Groups to Enforce International Conservation Law in Neutral Waters. *Villanova Environmental law Journal*, 1, str. 99-137.
- Scarce, R. (2016) *Eco-Warriors: Understanding the Radical Environmental Movement, Updated Edition*. London: Routledge.
- Schwartz, D. (1998) Environmental Terrorism: Analyzing the Concept. *Journal of Peace Research*, 4, str. 483-496.
- Seacor, J. (1994) Environmental Terrorism: Lessons from the Oil Fires of Kuwait. *American University International Law Review*, 1, str. 481-523.
- Stojanović, Z. (2016) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vanderheiden, S. (2008) Radical Environmentalism in an Age of Antiterrorism. *Environmental Politics*, 2, str. 299-318.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 121/2012.

Ana Batrićević, Nikola Paunović *Ekološki terorizam – Vikičimološki aspekti i mehanizmi prevencije*

Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

Zirojević, M. (2008) Terorizam kao nekonvencionalna pretnja bezbednosti. *Međunarodni problemi*, 2-3, str. 345-367.

Živaljević, D., Jugović, A. (2014) Terorizam kao bezbednosni problem i društvena devijacija. *Nauka, bezbednost, policija*, 1, str. 85-96.

Internet izvori

Chart of signatures and ratifications of Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, status as of 16/11/2017. Dostupno na: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/172/signatures?p_auth=1WLHnGBK, stranici pristupljeno 16.11.2017.

Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, adopted by 24 member states of the League of Nations on November 16, 1937. Dostupno na: <https://dl.wdl.org/11579/service/11579.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention for the Suppression of Terrorist Bombings, adopted at New York on 15 December 1997, UN General Assembly Resolution No. 52/164. Dostupno na: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_52_164-E.pdf, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, UN General Assembly Resolution No. 54/109 of 9 December 1999. Dostupno na: <http://www.un.org/law/cod/finterr.htm>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention for the Suppression of unlawful Acts against the safety of Civil Aviation (with Final Act of the International Conference on Air Law held under the auspices of the International Civil Aviation Organization at Montreal in September 1971), concluded at Montreal on 23 September 1971, United Nations – Treaty Series, No. 14118, 1975. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-English.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention for the suppression of unlawful acts against the safety of maritime navigation, concluded at Rome on 10 March 1988, United Nations – Treaty Series, No. 29004, 1992. Dostupno na: <http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv8.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft, signed at the Hague on 16 December 1970, United Nations – Treaty Series, No. 12325, 1973. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv2-english.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft, signed at Tokyo on 14 September 1963, United Nations – Treaty Series, No. 10106, 1969. Dostupno na: <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv1-english.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, adopted on 26 October 1979. Dostupno na: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infocirc274r1.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents, annexed to General Assembly resolution 3166 (XVIII) of 14 December 1973, entered into force on 20 February 1977, Treaty Series, vol. 1035, United Nations, 2005. Dostupno na: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_4_1973.pdf, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law Strasbourg, 4.11.1998. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168007f3f4>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

Council Of Europe Convention On The Prevention Of Terrorism, Council of Europe Treaty Series - No. 196, Warsaw, 16.5.2005. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168008371c>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly Resolution A / RES / 40 / 34, adopted on 29th November 1985 on 96th Plenary Meeting. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>, stranici pristupljeno 15.11.2017.

Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing council framework decision 2002/475/JHA and amending council decision 2005/671/JHA. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0541&from=EN>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

Directive 2008/99/Ec of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0099&from=EN>, stranici pristupljeno 16.11.2017.

International Convention against the taking of hostages, adopted by the General Assembly of the United Nations on 17 December 1979, United Nations – Treaty Series, No. 21931, entered into force June 1983. Dostupno na: <http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv5.pdf>, stranici pristupljeno 21.11.2017.

International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, adopted at New York on 13 April 2005, UN General Assembly Resolution 59/290. Dostupno na: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_59_290-E.pdf, stranici pristupljeno 21.11.2017.

Ana Batrićević, Nikola Paunović *Ekološki terorizam – Vikičimološki aspekti i mehanizmi prevencije*

Jarboe, J (2012) The Threat of Eco-Terrorism, Testimony Before the House Resources Committee, Subcommittee on Forests and Forest Health. Dostupno na: <http://www.fbi.gov/news/testimony/the-threat-of-eco-terrorism>, stranici pristupljeno 14.11.2017.

Mannion, A. (2003) The Environmental Impact of War and Terrorism. *Geographical Paper*, 169. Dostupno na: <http://www.reading.ac.uk/nmsruntime/saveasdialog.aspx?lID=12801&sID=200510>, stranici pristupljeno 15.11.2017.

Skinnider, E. (2013) *Effect, Issues and Challenges for Victims of Crimes that have a Significant Impact on the Environment*. Vancouver: International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy. Dostupno na: <https://icclr.law.ubc.ca/wp-content/uploads/2017/06/Final-Paper-Effect-Issues-and-Challenges-for-victims-of-Environmental-Crime.pdf>, stranici pristupljeno 15.11.2017.

ANA BATRIĆEVIĆ*

NIKOLA PAUNOVIĆ

Environmental Terrorism – Victimological Aspects and Preventive Mechanisms

Defined extensively as committing ecological criminal offences with the intention to achieve political goals, environmental terrorism is a global threat to environment, human life, safety and health, as well as to the survival of flora and fauna. Environmental terrorism contains the elements of environmental crime and the elements of terrorism, which makes the position of its victims particularly complex. The subject of this paper includes defining environmental terrorism, analysing its phenomenology. Since this form of crime simultaneously harms and endangers environment, material goods, human life, safety and health, flora and fauna, the subject also comprises the study of the specific position of its victims. It is emphasised that long-lasting and extensive consequences of ecological criminal offences make it difficult to determine promptly the victims of this form of crime, as well as that its victims are victimised twice: due to terrorist attack and due to negative consequences of eco-

---

* Dr Ana Batrićević is research fellow at the Institute for Criminological and Sociological Research. E-mail: a.batricevic@yahoo.com.

MA Nikola Paunović is scholarship researcher at the Institute for Criminological and Sociological Research and a PhD student at the Faculty of Law, University of Belgrade. E-mail: dzoni925@gmail.com.

---

gical criminal offences (such as severe health damage) often emerging after several years. The subject covers the analysis of current international legal mechanisms for the prevention and protection of environmental terrorism victims' rights, including those dealing with terrorism in general as well as those relevant to the protection of environment from negative anthropogenic factors. Finally, the subject contains a critical analysis of legislative framework of the Republic of Serbia pertinent to the prevention and sanctioning of environmental terrorism, with focus on the provisions of current Criminal Code prescribing ecological criminal offences and terrorism. In order to achieve more precise tracking of the scope and dynamics of environmental terrorism and more adequate sanctioning compatible with its social hazard, the authors propose its incrimination as an independent criminal offence against humanity and other values protected by the international law. The purpose of this paper is to define environmental terrorism, analyse its forms and to examine current mechanisms for the prevention of victimisation from environmental terrorism and the protection of its victims' rights on international and national level. Moreover, the authors seek to contribute to the improvement of the quality of tracking and to the efficiency of prevention of victimization from environmental terrorism in Serbia by suggesting its incrimination as an independent criminal offence.

Key words: environmental terrorism, terrorism, victims, environment, ecological criminal offences, Serbia.

Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst

TEMIDA

2018, vol. 21, br. 1, str. 91-106

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801091S>

Pregledni rad

Primljeno: 13.2.2018.

Odobreno za štampu: 11.5.2018.

Žene kao žrtve ekološkog kriminaliteta i povezanost njihove viktimizacije sa viktimizacijom životinja: Ekofeministički pogled

NEDA SAVIĆ*

*E*kofeminizam, kao društveno-politički pokret/ideologija, zastupa tezu o konceptualnoj vezi između opresije prema ženi i opresije prema prirodi. Sa druge strane, žrtvama ekološkog kriminaliteta bavi se tzv. zelena viktimalogija, koja ekološki kriminalitet shvata u širem smislu, tako da on ne obuhvata isključivo krivična dela, već i sve neinkriminisane ekološki štetne radnje. Kako su dominantne žrtve ovog oblika kriminaliteta upravo žene, priroda/ekosistemi, životinje i ugrožene grupe, ekofeminizam se tako javlja kao fundamentalna teorija u razotkrivanju androcentričnog konteksta njihove viktimalizacije. U radu je dat pregled viktimaloških obrazaca i korena viktimalizacije ekološkim kriminalitetom, kako je isti definisan u zelenoj viktimalogiji, sa ekofeminističkog aspekta. Pritom, fokus je na najčešćim žrtvama ekološkog kriminaliteta – ženi i životinji. Cilj rada je da se pronađu izvesni zajednički imenitelji njihovih viktimaloških obrazaca i korena viktimalizacije, kako bi se dali predlozi za adekvatniji odgovor na njihovu viktimalizaciju.

Ključne reči: ekofeminizam, ekološki kriminalitet, zelena viktimalogija, žena, životinja.

---

* Neda Savić je master pravnica, doktorandkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu.
E-mail: neda.savic.8@gmail.com.

Uvod

Iako je jasno da ekološki kriminalitet, kao globalni fenomen, ima širok dijapazon žrtava, izvesne kategorije njegovih žrtava javljaju se kao dominantne, odnosno primarne. Ovde je prevashodno reč o ženskoj populaciji, iako se i u okviru ove kategorije određene grupe javljaju kao više ili manje zastupljene. Međutim, ukoliko se ekološka viktimizacija žena posmatra dublje, primećuje se da ona stoji u neraskidivim vezama sa viktimizacijom ostalih grupa žrtava ekološkog kriminaliteta, a naročito sa viktimizacijom životinja. U redovima koji slede, fokus će najpre biti na ženama kao žrtvama ekološkog kriminaliteta, a zatim i na vezi između specifičnih viktimoloških obrazaca i korena viktimizacije žena i životinja, bez čega se viktimizacija samo jednih ili drugih ne bi mogla potpuno sagledati, stoga što jedan oblik viktimizacije vodi drugom i stoji sa drugima u međusobnim tesnim vezama (Sollund, 2015). Ovakav pregled daje se iz ugla ekofeminizma, kako bi se putem ekofeminističke analize pružili predlozi za adekvatniji odgovor na ekološku viktimizaciju, a posebno za njenu prevenciju. Da bi se pružio potpuniji uvid u predmet analize, na početku će ukratko biti reči o samoj zelenoj viktimologiji, koja se bavi žrtvama ekološkog kriminaliteta, kao i o specifičnim postavkama ekofeminizma.

Uopšteno o zelenoj viktimologiji i ekofeminizmu

Žrtve ekološkog kriminaliteta dugo su bile zanemarena kategorija u tradicionalnim kriminološkim i viktimološkim studijama. Međutim, radikalna/kritička kriminologija, koja proučava kriminalne/štetne aktivnosti moćnih struktura društva sa posebnim fokusom na nejednakost moći i nepravičnu raspodelu bogatstva, utire put zelenoj kriminologiji/viktimologiji i drugaćijem definisanju ekološkog kriminaliteta i njegovih žrtava (Hall, 2013, 2014; Lynch, Stretesky, 2014; Sollund, 2015). Stoga, „zelena kriminologija je prirodno i neophodno produženje i proširenje kritičke kriminologije“, a možemo reći da isto važi i za zelenu viktimologiju (Sollund, 2015: 4, 6). Tako, ekološki kriminalitet, često označen kao „zeleni“ kriminalitet, u okviru zelene kriminologije/viktimologije obuhvata krivična dela protiv životne sredine, ali i legalne mada „društveno i ekološki štetne“ radnje (White, 2013: 22). Štaviše, štetne radnje koje ovaj pojam obuhvata u većini slučajeva uopšte nisu inkriminisane (Hall, 2014:

97-98). Učinioci ovih radnji mahom su subjekti moći – korporacije i države – dok pojam žrtve podrazumeva ugrožene grupe – kolektive ljudi, ali i ekosisteme i prirodne vrste (Higgins, Short, Sought, 2013; Hall, 2014).

Sa druge strane, ekofeminizam predstavlja ideologiju tj. društveno-politički pokret, zasnovan na postavkama „ekologije, feminizma i socijalizma”, čiji se koreni nalaze u drugoj polovini XX veka u okviru raznih feminističkih pokreta i struja (Gaard, 1993: 1; Chen, 2014a: 104). Osnovna premlisa ekofeminizma je da patrijarhat, odnosno patrijarhalna ideologija, na kojoj je izgrađeno savremeno društvo, predstavlja određujući koncept moći nad ženom i prirodom, kao i da postoje snažne „konceptualne veze između opresije prema ženi i opresije prema prirodi” (Gaard, 1993: 2; Warren prema Li, 1993: 272; Chen, 2014b: 67). Štaviše, ekofeminizam predstavlja veoma kompleksnu i obuhvatnu teoriju, stoga što izjednačava opresiju prema prirodi sa opresijom koja je u vezi sa rodom, seksualnošću, fizičkom sposobnošću, rasom, klasom ili vrstom, odnosno, zato što se bavi tzv. „multiplikacijama dominacije” i njihovim raznim obrascima i oblicima (Gaard, 1993: 1; Cudworth, 2005: 1-2). Termin ekofeminizam nastao je 1974. godine, kao kovanica francuske feministkinje Françoise d’Eaubonne, koja je ukazala na to da će ženska ekološka revolucija biti nužna za rekonstruisanje odnosa između ljudi i prirode i između muškaraca i žena (Sandilands; Warren, 2000; Chen, 2014). Međutim, sam koncept ekofeminizma razvio se u okviru radikalne i kulturološke feminističke misli u Sjedinjenim Američkim Državama sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka (Spretnak, 1987; Sandilands, 1999; Chen, 2014a). Kulturološke feministkinje imale su značajan uticaj na ovu teoriju, označivši žene klasom kojom se globalno dominira (Spretnak, 1987).

Žene kao žrtve ekološkog kriminaliteta

Specifični viktimoški obrasci

Žene se sa problemima životne sredine suočavaju na drugačiji način u odnosu na muškarce, pri čemu je siromaštvo jedan od glavnih generatora njihove ekološke viktimizacije – tako u komentaru Ujedinjenih nacija iz 1989. godine stoji: „Sada je univerzalno ustanovljena činjenica da je žena ta koja je najgora žrtva destrukcije životne sredine. Što je siromašnija, veći je njen teret” (Philipose prema Eaton, Lorentzen, 2003: 2). Ekološka šteta se, dakle, disipro-

porcionalno distribuira, tako da većinski pogađa žensku populaciju, naročito siromašnu (Eaton, Lorentzen, 2003: 2). Ruether ističe da su žene, kao univerzalno inferiorna grupa, „najsiromašnije od siromašnih“, kao i da se na ekološka pitanja mora gledati „iz perspektive najsiromašnijih žena sveta“ (Ruether, 2003: viii, x). Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu takođe iznosi zaključak da problemi životne sredine različito utiču na muškarce i na žene usled njihove rodne nejednakosti (UNEP, 2017: 3).

U rođnoj podeli rada, starajući se o porodici, žene su uglavnom odgovorne za obezbeđenje životnih resursa (hrane, vode, goriva); stoga, ove obaveze postaju posebno teško izvodljive za žene u uslovima ekološke krize (Eaton, Lorentzen, 2003: 2). Na ovaj način, ekonomska i socio-politička struktura inferiorizuje žene i postavlja ih u stanje ekološke i ekonomske depravacije (Eaton, Lorentzen, 2003). Svi ovi problemi daleko su primetniji kada se posmatra viktimizacija žena, prirode, dece, životinja i siromašnih u zemljama Trećeg sveta, jer se upravo tamo najjasnije primećuje kako seksizam, rasizam i postavljanje jedne klase ili vrste iznad drugih klasa i vrsta funkcionišu zajedno u svojoj međupovezanosti (Gaard, 1993). Žene i deca su disproportionalno žrtve ekoloških katastrofa (Warren, 2000), takođe, iz razloga što hemikalije iz agrikulture, toksični otpad, radioaktivno zračenje i drugo najpre pogađaju žene i njihov reproduktivni sistem, kao i decu (Kelly, Timerlake, Thomas prema Gaard, 1993: 5). Dodatno, viktimizacija i subordinacija ženske dece je permanentna, dok je viktimizacija i subordinacija muške dece privremena (Lerner, 1986: 240). Prirodne katastrofe produbljuju društvene nejednakosti kod već inferiornih grupa: već niski prihodi žena se smanjuju, dok su istovremeno žene sklonije posttraumatskom stresnom poremećaju i podložnije da budu žrtve nasilja u datim uslovima (Le Masson i dr., 2016).

Specifični obrasci „zelene“ viktimizacije stoga iskazuju veliki disparitet u vezi sa različitim ekološkim štetama i rizicima koji mahom pogađaju ljude koji ne pripadaju beloj rasi, etničke manjine i domorodačko stanovništvo (White, 2008), odnosno, siromašne, ugrožene i marginalizovane grupe uopšte, čiju veliku većinu čine žene. Svi ovi obrasci definišu se kao „diferencijalna viktimizacija“ – koncept koji označava da određene grupe imaju veće predispozicije da budu žrtve ekološke destrukcije (White, 2008: 16). Ovi obrasci su, takođe, rezultat međupovezanoći koja postoji među raznim opresivnim sistemima (Cuomo, 1998).

Konceptualizacija žena (ali i životinja, o čemu će biti reči) kao žrtava ekološkog kriminaliteta ima veze i sa pripitomljavanjem i reproduktivnom kon-

trolom. Mnogi procesi pripitomljavanja i reproduktivne intervencije, bazirani na rodnoj razlici, takođe su alati putem kojih se upravlja prirodom (Cudworth, 2005: 67). Međutim, isti opresivni sistemi prisutni su i kod viktimizacije žena. Naime, eksploatacija koja osiromašuje žene, u uslovima novih reproduktivnih tehnologija, kao što je surogat materinstvo, može dovesti do eksploatacije već siromašnih i viktimiranih žena, na primer, od strane bogatih parova bele rase i srednje klase (Mies, 2014a). Dodatno, razvoj dijagnostičke tehnologije, kao što je amniocenteza, prvobitno kreirana sa svrhom otkrivanja genetskih anomalija kod fetusa, u uslovima današnjice umnogome se koristi za određivanje pola deteta, kako bi trudnoća bila prekinuta ukoliko se pokaže da je u pitanju fetus ženskog pola, kao što je, na primer, čest slučaj u Indiji (Mies, 2014b: 193). Iako ovakva upotreba dijagnostičke tehnologije na prvi pogled nije u vezi sa ekološkom viktimizacijom žena, kontekst u kome se ona koristi upravo oslikava androcentrični sistem upravljanja prirodom – diskriminatorsku kontrolu rađanja i samog života. A upravo je povezanost između žene i prirode, a naročito između žene i životinje, prizma kroz koju treba tragati za poreklom opresivnog odnosa prema njima, čime ćemo se baviti u podnaslovu koji sledi.

Etiološki osvrt

Opresija prema prirodi i opresija prema ženi, dakle, imaju snažne konceptualne veze, dok njihove sličnosti „dokazuju obrasce dominacije“ (Cuomo, 1998). One proističu iz dualističkih struktura (hijerarhijskih dualizama) koje povezuju ženu sa seksualnošću, ženstvenošću, telom, prirodom i materijalnošću, a muškarca sa umom/razumom, maskulinitetom i „superprirodnim“ (Eaton, Lorentzen, 2003: 2). Dualizmi kao što su um/telo, razum/osećajnost, kultura/priroda i, naravno, muškarac/žena favorizuju prve u odnosu na druge strukture (Eaton, Lorentzen, 2003: 2). Istorija konceptualizacija žene i prirode „u zapadnoj intelektualnoj tradiciji“ donela je obezvređenje svega onoga što je povezano sa ženom, prirodom, životinjom, dok je istovremeno uzdigla vrednost onome što je povezano sa muškarcem, ljudskim, razumom i kulturom (Gaard, 1993: 5). Rodne uloge formirane kroz niz patrijarhalnih diskursa postavljaju ženu, pre nego muškarca, u bliži odnos sa prirodom (Cudworth, 2005). Kako patrijarhat formira odvojene diskurse feminiteta i maskuliniteta, ovakva separacija vodi ka eksploataciji i subordinaciji žene i prirode (Cudworth, 2005).

Antroparhija, koja je „društveni sistem dominacije nad prirodom,¹ i „antroparhalna kultura“ predstavljaju prirodu kao subordinarnu ljudima i diktiraju oblike ljudske dominacije nad prirodom (Cudworth, 2005: 69, 157). Ovo je posebno primetno kod viktimizacije životinja, koje se kroz antroparhalnu prizmu posmatraju kao inertni objekti od koristi za superioriju ljudsku vrstu. Međutim, životinje ženskog pola podložne su još surovijoj viktimizaciji, pre-vashodno usled kontrole reprodukcije zarad koristi ljudi, čime se ovde, pored antroparhalnog, unosi i seksistički element.

Inferioran status žene, prirode i životinje je, takođe, primetan u lingvistici: jezik ima veliki uticaj na stvaranje i održanje naturalističkih, seksističkih i rasističkih perspektiva o ženi, prirodi i životinji (Warren, 2000: 27). Primera radi, žena je animalizovana putem određenih termina korišćenih za opisivanje ženskih životinja (npr. kučka), dok se priroda feminizuje kroz termine koji se odnose na ženu (npr. Majka Priroda ili plodna zemlja) (Warren, 2000: 27). Na ovaj način, priroda, žene, kao i životinje, stavljaju se u inferiorni položaj i opresija prema njima se opravdava (Warren, 2000: 27). Kroz istoriju, ta androcenična premisa, koja, takođe, postoji u sklopu ekološkog kriminaliteta, reflektuje se i jezički i simbolički: patrijarhalni diskursi reflektuju ono što se naziva kulturom i isti predstavljaju „rodno dihotomne normalizacije, koje feminizuju životnu sredinu i animalizuju ženu“, stvarajući dihotomiju između žena i prirode, s jedne, i ljudske kulture kojom dominira muškarac, sa druge strane (Cudworth, 2005: 105). U vezi sa ovim, Vance daje primer metafore „silovanje divljine“ (eng. *the rape of the wilderness*), i ističe da, kada muškarac koristi metaforu, on govori iz svog muškog „kulturnoškog iskustva silovanja“ – oduzimanje nečega što „smatra odvojenim od sebe ali što je njegovo“ (Vance, 1993: 131). Sa druge strane, za žene silovanje znači gubitak sebe samih, ne nečega što pripada njima, što ukazuje na snažnu empatiju prema viktimiranima (Vance, 1993: 131). Kako i rasizam i seksizam imaju veliku ulogu u viktimizaciji ekološkim kriminalitetom, „esencijalistički diskurs“ u ekofeminizmu otkriva da su upravo domorodačke žene „primarne žrtve interakcije između problema životne sredine i seksizma“ (Sturgeon, 2003: 93).

Jedan od ciljeva ekofeminizma jeste da razotkrije hijerarhijske dualizme i načine na koje feminizacija prirode i animalizacija/naturalizacija žene predstavlja opravdanje za opresiju (Gaard, 1993). Čineći to, ekofeminizam se rukovodi

---

¹ Sistem dominacije koju ludska vrsta uopšte ispoljava nad prirodom, ne samo sistem dominacije koju nad prirodom ispoljava muškarac.

principima da feministička pitanja treba da uključe ekološku perspektivu, kao i da pitanja životne sredine treba da uključe feminističku perspektivu (Warren, 2000). Kao što Warren ispravno primećuje: „...ekofeministička filosofija ima ogroman potencijal i moć da generiše gledišta i preporuke za bilo koju teoriju, praksu ili politiku koja je feministička, ekofeministička ili je u vezi sa životnom sredinom“ (Warren, 2000: xiii). Tako, ekofeminizam otvara horizonte i zelenoj viktimalogiji, koji će uključiti multiplikacije dominacija, bez obzira koliko su one nevidljive ili ignorisane. Viktimalizacija ekološkim kriminalitetom, stoga, veoma je kompleksna sama po sebi, a naročito u kontekstu ostalih opresivnih sistema, kao što su (post)kolonijalizam, kapitalizam, militarizam i antroparhija i patrijarhat u celini, koji funkcionišu u okviru „matrice hiperkompleksnosti“ (eng. *a matrix of hypercomplexity*) (Cudworth, 2005: 161).

Najpre, kapitalizam je označen kao uzrok opresije prema ženama, muške dominacije i nejednake raspodele bogatstva, još od strane ranog socijalističkog feminizma (Simpson, 1989; Siegel, 2011), dok se socijalistički ekofeminizam posebno fokusira na kritiku patrijarhalnog kapitalizma (Chen, 2014b: 68). Sam ekofeminizam ima svoje korene u marksističkom i socijalističkom feminismu, koji su ukazali na činjenicu da se kapitalizam koristi ženskim socio-ekonomskim ulogama (Cudworth, 2005: 72). Shiva ističe kako je „ekonomski model oblikovan od strane kapitalističkog patrijarhata zasnovan na komodifikaciji svega, uključujući žene“ (Shiva, 2014a: xvi), dok Mies navodi da je kapitalistička proizvodnja bazirana na kolonizaciji prirode (kao i životinja), žena, i drugih marginalizovanih grupa (Mies, 2014c: 298). Kapitalistički patrijarhat, nai-me, predstavlja „makroistorijski“ faktor duple dominacije – nad ženom i nad prirodom (Lorentzen, 2003: 62), gde ženama nisu dostupni jednaki resursi kao muškarcima (Warren, 2000: 26). Naučni razvoj doneo je i agresivne tehnologije, kontrolisane od strane maskulinističkih struktura (Kelly, 1997: 113), dok je globalizacija doprinela ekspanziji ovakvog patrijarhalnog ekonomskog modela (Eaton, Lorentzen, 2003: 5), čija je neizbežna posledica ekološka destrukcija.

Dodatno, kapitalizam se širio i jačao i putem kolonija, eksternih i internih, gde su žene jedna univerzalna, globalna, „interna kolonija“ (Mies, 2014d: 119). Ipak, žene Trećeg sveta primarne su žrtve ovakvog sistema, jer na prostoru na kojima žive postoji trostruka patrijarhalna kolonizacija: prirode, žena i samog Trećeg sveta (Shiva, 2014b: 244). Kolonizacija jeste ekspanzija kapitalizma, kao i patrijarhata, ali ona predstavlja i ekspanziju rasizma – „Žene, priroda i strani ljudi i države su kolonije Belog Čoveka“ (Mies, 2014e: 43). Posle-

dično, kapitalistički ekonomski model ne bi dostigao današnji razvoj da nije bilo nasilnog oduzimanja poseda domorodačkog stanovništva i istovremene dalje destrukcije veze između muškarca i žene, odnosno muškarca i prirode (Mies, 2014e: 47). Ipak, kolonije Belog čoveka i dalje postoje u obliku postkolonijalizma – odnos između razvijenih i zemalja u razvoju, „Čoveka i Prirode”, muškarca i žene, jeste kolonijalnog karaktera (Mies, 2014f: 56).

Militarizam se, takođe, izdvaja kao jedan od viktimoških faktora, zato što je i sam zasnovan na diskursu maskuliniteta i zato što stoji u tesnim vezama sa kapitalizmom (Birkeland, 1993). Birkeland podseća da „korporativni/industrijski/militarni/birokratski kompleks” ostavlja brojne nesagledive posledice po životnu sredinu (Birkeland, 1993: 41). Nažalost, kako je takav kompleks rukovođen moći, da bi se opresivni odnosi neutralisali, najpre je nužno „demistifikovati društvenu koncepciju maskuliniteta kao moći” (Birkeland, 1993: 53). Kelly dodaje da se za oslobođenje sveta od „nuklearnih oružja i siromaštva” najpre mora stati na kraj rasizmu i seksizmu, jer postoji jasna veza između ekološke degradacije, militarizma i seksizma (Kelly, 1997: 112, 114).

Životinje kao žrtve ekološkog kriminaliteta u vezi sa viktimizacijom žena

Životinje su takođe među primarnim žrtvama ekološkog kriminaliteta. Tako je njihовоj viktimizaciji posvećena posebna pažnja u okviru zelene viktimologije, kao i u okviru feminizma i ekofeminizma. Iako svaka viktimizacija životinja nužno ima ekološke posledice, ona je takođe povezana sa opresijom prema ženama. Naime, kako antropohalna/patrijarhalna kultura vidi ljude/ muškarce kao superiorne u odnosu na životinju, animalizacija/naturalizacija o kojoj smo prethodno govorili pretpostavlja da je muškarac isto tako superioran i u odnosu na ženu (Warren, 1997). Takođe, objektifikacija i komodifikacija kako životinja tako i žena uzajamno su povezane i neodvojive jedna od druge (Warren, 2000). Ovo je naročito primetno u postindustrijskim društvima, u kojima je uloga žene i životinje da „služi/bude poslužena“ (Gruen, 1993: 61). Ipak, opresija prema životnjama je specifična usled toga što su u njoj gotovo svi ljudi „agenti“ dominacije (Cudworth, 2005: 159). Ova tvrdnja čak je eks-tremnija (ili realnija?) kada Singer ističe da licemerni i opresivni odnos ljudi

---

prema životinjama „...predstavlja primer najekstremnijih rasističkih teorija, princip da je moćno ispravno“ (Singer prema Adams, 2010: 52, 53).

Najozbiljniji problem u vezi sa ovim pitanjem jeste taj da se viktimizacija životinja mahom dešava pod okriljem legalnih aktivnosti i struktura, kao što su: klanice i farme, industrija hrane i kože, zoološki vrtovi, cirkusi, akva parkovi, lovišta, laboratorije, genetsko inženjerstvo, kozmetička industrija i tako dalje. Sve ovo odigrava se van zvaničnih prestupa i krivičnih dela protiv životinja i njihovih staništa, kao što je kriminalitet u vezi sa divljim vrstama. Zastrahujuća je činjenica da je globalno društvo toliko naviknuto na sve ove industrije i delatnosti, da je apsolutno indiferentno na smrt i patnju životinja na kojoj su ove delatnosti bazirane (Adams, 2010). Šta se krije iza ovakvog opresivnog globalnog kulturološkog i pravnog konteksta?

Kao prvo, koncept pripitomljavanja ima veoma važnu ulogu u analizi viktimizacije životinja i žena. Cuomo piše kako je „u etici pripitomljavanja ‚dobra‘ žena, žena koja je dobro prilagođena i zadovoljna životom kod kuće, koja se pokorava gospodaru kuće kao što se ‚dobar‘ konj pokorava moći biča“ (Cuomo, 1998: 104). Cudworth ističe da se sličnosti između pripitomljavanja životinja i „pripitomljavanja“ žene jasno ogledaju u nekim opresivnim odnosima, kao što su „ograničenje slobode i prisvajanje rada“ (Cudworth, 2005: 174). Pripitomljavanje je kompleksan koncept upravljanja i kontrole, odnosno ograničavanja, sa snažnom rodnom i naturalističkom podlogom (Cudworth, 2005). Kontrola seksualnosti i reprodukcije ima naročitu ulogu, kako kod viktimizacije životinja, tako i kod viktimizacije žena. Ovakvo stanje dodatno se komplikuje delovanjem ostalih opresivnih sistema, posebno kada se posmatra viktimizacija životinja u kapitalističkom sistemu. Naime, u gore pomenutim industrijskim politika akumulacije profita diktira maksimiziranje životinske reprodukcije i prolongiranje njihove patnje. Ovakve reproduktivne tehnologije, nažalost, oslikavaju otuđenost ljudi od prirode i životinja (Cudworth, 2005: 138, 139).

Kontrola i tehnologije reprodukcije danas se široko koriste u svrhu dobijanja mlečnih proizvoda i jaja, kao i za konzumaciju mesa. Adams koristi termin „feminizirani protein“ da opiše mleko i jaja koji se koriste u ljudskoj ishrani, podsećajući da su „većina pojedenih životinja“ u stvari životinje ženskog pola i njihovo potomstvo (Adams, 2010: 21). Životinje koje se uzgajaju zbog mesa otrgnute su iz „svog socijalnog konteksta“ u većini agrikulturalnih industrija Zapada, što se takođe dešava i ženama (Cudworth, 2005). Gruen pove-

zuje subordinaciju žene, odnosno njenu tradicionalnu društvenu i porodičnu ulogu sa „institucijom konzumacije mesa dominiranom od strane muškarca“ (Gruen, 1993: 72). U knjizi *Seksualna politika mesa (The Sexual Politics of Meat)*, prvobitno objavljenoj 1990. godine, Adams pruža duboku analizu ovog fenomena sa aspekta feminizma i vegetarijanizma (veganizma). Centralna tema rada je „odsutno značenje“ (eng. *absent referent*), faktor intersekcije između raznih opresija prema ženama i životnjama – životinja predstavlja odsutno značenje u aktivnosti konzumiranja mesa, ali takođe pri animalizaciji žene same (na primer, u izrazu često korišćenom od strane žrtava silovanja ili pretučenih žena da su se „osećale kao parče mesa“) (Adams, 2010: 13, 67). Upotreba odsutnog značenja služi da stvori „distancu od svega što je drugačije izjednačavajući ga sa nečim što je već objektifikovano“, dok meso predstavlja „simbol za ono što se ne vidi ali je uvek tu – patrijarhalnu kontrolu životinja“ (Adams, 2010: 29, 69). Konzumacija mesa je „najekstenzivnija destrukcija životinja“ (Adams, 2010: 25). Navike u ishrani takođe reflektuju klasnu i patrijarhalnu separaciju: moći ljudi i muškarci su oni koji konzumiraju meso, dok je „drugorazredna hrana“ rezervisana za žene kao „drugorazredne građanke“ (Adams, 2010: 48). Povrh svega ovoga, proizvodnja mesa u ogromnoj meri doprinosi globalnom zagrevanju i klimatskoj promeni (Ranganathan, Waite, 2016), koji su jedni od najozbiljnijih oblika ekološkog kriminaliteta, kako je isti definisan u zelenoj kriminologiji/viktimologiji (Kramer, 2014).

Ipak, koncepcija o životnjama kao o inertnim objektima u kontekstu konzumiranja mesa mora se nužno odnositi i na ostale oblike viktimizacije životinja, kao što je ilegalna trgovina divljim vrstama, ubijanje i mučenje životinja, pustošenje šuma i staništa, ali i klimatske promene koje dovode do ekstremnih poplava, požara i suša. Sa druge strane, korene opresije prema životinji i ženi teško je isčupati iz globalnog antropocentrizma i androcentrizma, globalnog kapitalističkog sistema masovne proizvodnje, mentaliteta potrošačkog društva, rasizma, seksizma, kolonijalizma, militarizma, kao i drugih opresivnih sistema i diskursa koji imaju ulogu u ekološkom kriminalitetu i koji, takođe, predstavljaju faktore viktimizacije žena.

Zaključak

Viktimizacija žena ekološkim kriminalitetom zahteva temeljnu i obuhvatnu analizu iz kritičke perspektive kako bi se adekvatnije prepoznali relevantni viktimoški obrasci i faktori koji ih uzrokuju ili im doprinose, te kako bi se u skladu s tim ostvarila bolja prevencija ove vrste viktimizacije i osigurala pomoć žrtvama. Isto važi i za viktimizaciju životinja, koja se, kako smo primećili, ne može isključiti iz razmatranja viktimizacije žena. U tom smislu, ekofeminizam je pružio brojne iscrpne uvide, čije razmatranje postaje nužnost u okviru zelene viktimalogije. Kritički pristup najpre omogućava dublje sagledavanje naizgled neuočljivih faktora ekološke viktimizacije, čijem se eliminisanju, odnosno suzbijanju, onda može pristupiti.

Prilikom kreiranja javnih politika, zakonodavnih reformi, ali i organizovanja pomoći i podrške žrtvama od strane raznih nevladinih tela, ovakav kritički pristup postaje imperativ. Ovo se najpre odnosi na prepoznavanje brojnih neinkriminisanih ekološki štetnih radnji kao kriminalnih, ne zarad pukog označavanja ovih radnji kriminalitetom, već prevashodno zbog toga što se takvim reformskim pristupom žrtve lakše prepoznaju, a njihova viktimizacija se ozbiljnije sagledava. Naime, samo pravo je mehanizam koji funkcioniše na načine koji oslikavaju sisteme dominacije u kontekstu roda i prirode (Cudworth, 2005: 165). Sistem donošenja odluka koje su u vezi sa životnom sredinom u pravnom sistemu ne sme favorizovati određene grupe, a doprinositi eksploraciji ostalih grupa (Clifford, 2014). Takav pravni sistem nije istovremeno i sistem pravde. Stoga je reforma pravnog sistema, ali i društvenih vrednosti i odnosa, neophodna kako bi prevencija ekološke viktimizacije uopšte bila delotvorna.

Ovakva praksa, međutim, teško je ostvariva bez aktivizma i zagovaranja, i to onog koje će inkorporirati postavke i zelene kriminologije i ekofeminizma. Neki od primera ovakve prakse bili bi, pored zagovaranja kriminalizacije ekološki štetnih radnji, rad na smanjenju, odnosno eliminisanju korporativne eksploracije životinja, podsticanju ženskog angažovanja u pitanjima životne sredine, suzbijanju finansiranja štetnih industrija, edukaciji o načinima prepoznavanja žrtava i pružanju neophodne pomoći obzirom na njihove viktimoške karakteristike i tako dalje. Međutim, to je teško ostvarivo bez prethodne teorijske podloge i sprovođenja temeljnih multidisciplinarnih istraživanja koja će potkrepliti opravdanje rekonstrukcije konteksta, kojem ekofeministički aspekt zelene viktimalogije teži. Ovakav zaključak podržava i stav Blagojević

Hughson da je za produktivan ekofeministički odgovor na specifične lokalne probleme neophodna „kontekstualizacija“ znanja i težnja ka međupovezani- sti umesto težnje ka isticanju razlika (Blagojević Hughson, 2012: 168). Na taj način, primarne žrtve ekološke degradacije, i u globalnom i u svakom specifič- nom lokalnom kontekstu, imale bi šansu da budu otrgnute iz sfere nevidljivog i da im se pruži jednaka pažnja koja se pruža žrtvama svakog drugog oblika kriminaliteta, a koju one nesumnjivo zaslužuju.

Literatura

- Adams, C. J. (2010) *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York, London: The Continuum International Publishing Group.
- Birkeland, J. (1993) Ecofeminism: Linking Theory and Practice. U: G. Gaard (ur.) *Ecofe- minism – Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press, str. 13-59.
- Blagojević Hughson, M. (2012) Ekofeminističke ideje u ženskom pokretu u Srbiji: rod, socijalna pravda i ekologija U: R. Drezgić, D. Duhaček, J. Vasiljević (ur.) *Ekofeminizam – nova politička odgovornost*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univer- zitet u Beogradu, str. 142-171.
- Chen, L. (2014a) The Background and Theoretical Origin of Ecofeminism. *Cross-Cul- tural Communication*, 4, str. 104-108.
- Chen, L. (2014b) Ecological Criticism Based on Social Gender: The Basic Principles of Ecofeminism. *Higher Education of Social Science*, 1, str. 67-72.
- Clifford, M. (2014) The Corporation as Villain and Victim: Reflections on Privilege, Complicity, Awareness, and Accountability. U: T. Spapens, R. White, M. Kluin (ur.) *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*. London: Ashgate Publishing, str. 41-62.
- Cudworth, E. (2005) *Developing Ecofeminist Theory: The Complexity of Difference*. Hounds Mills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave MacMillan.
- Cuomo, C. J. (1998) *Feminism and Ecological Communities: An Ethic of Flourishing*. Lon- don, New York: Routledge.
- Eaton, H., Lorentzen, L. A. (2003) Introduction. U: H. Eaton, L. A. Lorentzen (ur.) *Ecofe- minism and Globalization: Exploring Culture, Context and Religion*. Lantam: Rowman & Littlefield Publishers Inc., str. 1-7.
- Gaard, G. (1993) Living Interconnections with Animals and Nature. U: G. Gaard, (ur.) *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press, str. 1-12.

-
- Gruen, L. (1993) Dismantling Oppression: An Analysis of the Connection Between Women and Animals. U: G. Gaard (ur.) *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press, str. 60-90.
- Hall, M. (2013) Victims of Environmental Harms and Their Role in National and International Justice U: R. Walters, D. Drake, T. Wyatt (ur.) *Critical Criminological Perspectives Books Series*. Hounds Mills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave MacMillan, str. 218-241.
- Hall, M. (2014) The Roles and Use of Law in Green Criminology. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 2, str. 96-109.
- Higgins, P., Short, D., Sought, N. (2013) Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide. *Crime Law and Social Change*, 3, str. 251-266.
- Kelly, P. (1997) Woman and Power. U: K. J. Warren (ur.) *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. Bloomington: Indiana University Press, str. 112-119.
- Kramer, R. (2014) Climate Change: A State-corporate Crime Perspective. U: T. Spapens, R. White, M. Kluij (ur.) *Environmental Crime and its Victims: Perspectives within Green Criminology*. London: Ashgate Publishing, str. 23-39.
- Lerner, G. (1986) *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press.
- Li, H. (1993) A Cross-Cultural Critique of Ecofeminism. U: G. Gaard (ur.) *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press, str. 272-294.
- Lorentzen, L. A. (2003) Indigenous Feet: Ecofeminism, Globalization, and the Case of Chiapas. U: H. Eaton, L. A. Lorentzen (ur.) *Ecofeminism and Globalization: Exploring Culture, Context and Religion*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc., str. 57-71.
- Lynch, M. J., Stretesky, P. B. (2014) *Exploring Green Criminology: Toward a Green Criminological Revolution*. London: Ashgate Publishing.
- Mies, M. (2014a) From the Individual to the Divilual: The Supermarket of 'Reproductive Alternatives'. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 198-217.
- Mies, M. (2014b) New Reproductive Technologies: Sexist and Racist Implications. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 174-197.
- Mies, M. (2014c) The Need for a New Vision: The Subsistence Perspective. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 297-324.
- Mies, M. (2014d) Women Have No Fatherland. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 116-131.
- Mies, M. (2014e) Feminist Research: Science, Violence and Responsibility. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 36-54.

Neda Savić Žene kao žrtve ekološkog kriminaliteta i povezanost njihove viktimizacije sa viktimizacijom životinja: Ekofeministički pogled

---

- Mies, M. (2014f) The Myth of Catching-up Development. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 55-69.
- Ruether, R. R. (2003) Foreword: Ecofeminism and the Challenges of Globalization. U: H. Eaton, L. A. Lorentzen (ur.) *Ecofeminism & Globalization: Exploring Culture, Context and Religion*. Lantam: Rowman & Littlefield Publishers Inc., str. vii-xi.
- Sandilands, C. (1999) *The Good-Natured Feminist: Ecofeminism and the Quest for Democracy*. Minnesota: The University of Minnesota Press.
- Shiva, V. (2014a) Preface to the Critic Influence Change Edition. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. xiii-xxi.
- Shiva, V. (2014b) GATT, Agriculture, and Third World Women. U: M. Mies, V. Shiva (ur.) *Ecofeminism*. London, New York: Zed Books, str. 231-245.
- Simpson, S. S. (1989) Feminist Theory, Crime and Justice. *Criminology*, 4, str. 605-632.
- Siegel, L. J. (2011) *Criminology*. Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.
- Sollund, R. A. (2015) Introduction: Critical Green Criminology - An Agenda for Change. U: R. A. Sollund (ur.) *Green Harms and Crimes, Critical Criminology in a Changing World*. Hounds Mills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave MacMillan, str. 1-26.
- Sturgeon, N. (2003) Ecofeminist Natures and Transitional Environmental Politics. U: H. Eaton, L. A. Lorentzen (ur.) *Ecofeminism and Globalization: Exploring Culture, Context and Religion*. Lantam: Rowman & Littlefield Publishers Inc., str. 91-122.
- Vance, L. (1993) Ecofeminism and Politics of Reality. U: G. Gaard (ur.) *Ecofeminism – Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press, str. 118-145.
- Warren, K. J. (1997) Taking Empirical Data Seriously: An Ecofeminist Philosophical Perspective. U: K. J. Warren (ur.) *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. Bloomington: Indiana University Press, str. 3-20.
- Warren, K. J. (2000) *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc., str. 3-20.
- White, R. (2008) *Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice*. USA, Canada: Willan Publishing.
- White, R. (2013) The Conceptual Contours of Green Criminology. U: R. Walters, D. Drake, T. Wyatt (ur.) *Emerging Issues on Green Criminology: Exploring Power, Justice and Harm*. Hounds Mills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave MacMillan, str. 17-33.

Internet izvori

Le Masson, V., Lim, S., Budimir, M., Podboj, J. S. (2016) Disasters and Violence against Women and Girls: Can Disasters Shake Social Norms and Power Relations? Dostupno na: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11113.pdf>, stranici pristupljeno 24.1.2018.

Ranganathan, J., Waite, R. (2016) Sustainable Diets: What You Need to Know in 12 Charts. Dostupno na <http://www.wri.org/blog/2016/04/sustainable-diets-what-you-need-know-12-charts>, stranici pristupljeno 23.1.2018.

Spretnak, C. (1987) Ecofeminism: Our Roots and Flowering. *Ecospirit*, 2, str. 1-9. Dostupno na: <http://home.moravian.edu/public/relig/ecospirit/issues/vol3no2.pdf>, stranici pristupljeno 24.1.2018.

UNEP (United Nations Environment Program) (2017) Gender Equality and the Environment: A Guide to UNEP's Work. Dostupno na: <https://www.unenvironment.org/resources/policy-brief/gender-policy-brief-and-success-stories-2016-guide-unenvironments-work>, stranici pristupljeno 24.1.2018.

NEDA SAVIĆ*

Women as Victims of Environmental Crime and the Relation of their Victimization to the Victimization of Animals: An Ecofeminist Perspective

Ecofeminism, as a socio-political movement/ideology, emphasizes the conceptual connections between oppression against woman and oppression against nature. On the other hand, environmental crime victims are the subject matter of green victimology, which defines environmental crime in the wider sense, so that it consists not only of criminal offences, but also of all the non-incriminated ecologically harmful acts. As its victims mostly appear to be women, nature/ecosystems, animals and vulnerable groups, therefore ecofeminism serves as the fundamental theory in exposing the andocentric context of their victimization. Taking that as a starting point, an overview of the victimological patterns and roots of victimization

---

* Neda Savić, LL.M. is PhD student at the Faculty of Law, University of Niš.
E-mail: neda.savic.8@gmail.com.

Neda Savić Žene kao žrtve ekološkog kriminaliteta i povezanost njihove viktimizacije sa viktimizacijom životinja: Ekofeministički pogled

---

by environmental crime, as it is defined in green victimology, is presented in the paper. This is done from an ecofeminist perspective. The focus is on the most frequent victims of environmental crime - woman and animal. The objective is to find certain common denominators of their victimological patterns and roots of victimization in order to make proposals for a more adequate response to their victimization.

Keywords: ecofeminism, environmental crime, green victimology, woman, animal.

TEMIDA

2018, vol. 21, br. 1, str. 107-129

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801107O>

Originalni naučni rad

Primljeno: 6.12.2017.

Odobreno za štampu: 11.5.2018.

Researching ‘Under the Radar’ Practices: Exploring Restorative Practices in Sexual Violence Cases

CAROLINE O’NOLAN*

ESTELLE ZINSSTAG

MARIE KEENAN

Sexual violence is a pernicious social phenomenon. The limited effectiveness of traditional justice responses has resulted in a search for alternative and innovative responses. This article highlights research and presents findings regarding one such innovative response to sexual violence: restorative justice. While the study adopted a multi-strategy research design to explore the potential of restorative justice in cases of sexual violence this article focuses in particular on one aspect of that design: a web-based survey used to map the global population of programmes engaging in these practices. The article highlights the many challenges inherent in researching emerging social responses and suggests that web-based surveys offer a means of mapping emerging or ‘under the radar’ practices and harvesting important qualitative as well as quantitative data on sensitive topics. They may be especially valuable when populations are geographically dispersed. However, tailoring survey instruments for respondents who are multi-lingual presents difficulties, particularly when the issues under investigation are linguistically and cognitively complex.

Key words: restorative practices, sexual violence, under the radar practices, survey

---

* Dr Caroline O’Nolan is assistant professor at the School of Social Work and Social Policy, Trinity College Dublin (Ireland) and researcher at the National Disability Authority. E-mail: ONOLANCA@tcd.ie.

Dr Estelle Zinsstag is senior researcher at the Leuven Institute of Criminology, University of Leuven (Belgium). E-mail: estelle.zinsstag@kuleuven.be.

Dr Marie Keenan is lecturer at the School of Social Policy, Social Work and Social Justice, University College Dublin (Ireland). E-mail: marie.keenan@ucd.ie.

Introduction

When responses to social problems emerge organically, or in an incremental and uncoordinated fashion, sometimes referred to as ‘bottom-up’ they can be more difficult to assess and evaluate than those that are shaped and determined by regulation and policy, sometimes referred to as ‘top-down’. Responses to sensitive issues can also be especially difficult to evaluate as they often operate in a somewhat underground or covert fashion in an effort to avoid controversy as they become established. However, local and micro-level initiatives and responses to social problems are important to study and evaluate as they can inform theory, offer important insights for policymakers and practitioners and ultimately shape wider top-down change.

The World Health Organisation defines sexual violence as: “any sexual act, attempt to obtain a sexual act, unwanted sexual comments or advances, or acts to traffic or otherwise directed against a person’s sexuality using coercion, by any person regardless of their relationship to the victim, in any setting, including but not limited to home and work” (WHO, 2011: 2). The prevalence of sexual violence is difficult to capture as the particularly sensitive nature of this phenomenon militates against disclosure and reporting. Recent survey data suggests that strong gender equality norms contribute to higher reporting rates of sexual violence (FRA, 2014). Most victims of sexual violence are women and children and most perpetrators are men.

It is widely recognised that the current and traditional approach to ‘justice’ for victims of sexual crime¹ as offered by means of the criminal justice system (procured in a formalistic way by police authorities, the courts, prisons and probation) is limited in what it can offer in terms of ‘justice’ to either victims or offenders, in part because of its structure and aims (see e.g. Ptacek, 2010; Keenan, 2014). Criminal justice mechanisms are designed to determine culpability for wrongdoing on the basis of evidence, punish wrongdoing, rehabilitate offenders and prevent further offending. However, research has found that this approach to justice often ignores victims’ needs and inter-

---

¹ By ‘victims’ of sexual crimes, we mean ‘victims/survivors’ and use the former for ease of reading but acknowledge that the latter is more accurate. Also we use the gender-neutral term of ‘victim’ as women, men and children can be victims. It is a fact that women are a majority of the victims of this type of crime (and we acknowledge that as well), but we think that our research is valid for both sexes and all ages and therefore chose the most gender-neutral terminology here so as not to exclude anyone.

---

ests and misses opportunities to help offenders become more accountable for their crimes (Daly, 2011; Keenan, 2014). In short, criminal justice, in its classical form remains limited in delivering justice for victims or in creating full offender accountability (Keenan, 2014). Research also indicates that conventional criminal justice systems fail to re-integrate victims and offenders into their community following criminal proceedings (Keenan, 2014).

Because of the increasing awareness of the inadequacies of criminal justice in meeting the needs of victims and offenders there is growing international interest in and adoption of the use of additional forms of 'justice', such as restorative justice (RJ) for those harmed by sexual violence and those that perpetrate it (Van Wormer, 2009: 107; Daly, 2011; Keenan, 2014; Keenan, Zinsstag, 2014). However, despite an important literature that goes back many years (Monk-Shepherd, Nation, 1995; Roberts, 1995; Hudson, 1998; Couture et al., 2001; Gustafson, 2005; Daly, 2006) and the growth of empirical outcome studies suggesting the positive effect of RJ for victims and offenders (Julich et al., 2010; Pali, Madsen, 2011; Koss, 2014), many legislators and policy makers, especially in common law jurisdictions, have been slow to initiate restorative responses. Despite this inertia it has become apparent through our contacts with a number of practitioners, researchers and stakeholders in recent years that restorative practices are taking place in cases of sexual violence, albeit often 'under the radar', and in various forms and formats across the globe (Keenan et al., 2016).

In this study² we sought to bridge significant gaps in the literature and empirical reality and to ascertain the degree to which RJ could contribute to a more integrated and balanced response for victims and offenders in the aftermath of sexual violence. We sought to investigate: 1) if RJ interventions and programmes were compatible with the specific characteristics of different types of sexual violence; and 2) if RJ interventions and programmes help address the needs and responsibilities of those immediately involved in an integrated and balanced way. Our objective was to find out what was happening in practice in the area and to assess the potential of the interventions that were being offered from multiple perspectives.

---

² The study was part of the Daphne project entitled 'Developing integrated responses to sexual violence: An interdisciplinary research project on the potential of restorative justice' (Daphne III – JUST/2011/DAP/AG/3350) which was coordinated by the Leuven Institute of Criminology, KU Leuven (Belgium) with the financial support of the European Commission – Directorate-General Justice.

In this article we begin by presenting a brief account of RJ and of RJ in cases of sexual violence. We then focus on the design and implementation of the web-based survey and outline the strengths and weaknesses of using a web-based survey to research global practices which emerge in an unstructured fashion. We outline some of the results we gathered through the survey and discuss the strengths and weaknesses of this methodological tool for a study such as this one.

What is restorative justice?

Since the 1970s RJ has developed globally as an approach to crime that focuses on repairing the harm done to people and their relationships (Braithwaite, 1989; McCold, Wachtel, 1998). Rather than focusing on who is guilty and what punishment is deserved, RJ focuses on a number of questions that distinguish it from more conventional approaches to justice such as: what harm has been done; what needs have arisen and whose obligation is it to meet those needs (Zehr, 1990). One of the most frequently cited definitions of RJ is provided by the United Nations: “Restorative justice is a way of responding to criminal behaviour by balancing the needs of the community, the victims, and the offenders. Restorative process means any process in which the victim and the offender and, where appropriate any other individuals or community members, affected by a crime, participate together actively in the resolution of matters arising from the crime, generally with the help of a facilitator. Restorative outcome means an agreement reached as a result of a restorative process. The agreement may include referrals to programmes such as reparation, restitution and community services, aimed at meeting the individual and collective needs and responsibilities of the parties and achieving the reintegration of the victims and the offender” (United Nations, 2006: 6-7).

Essentially, RJ has become a framework for thinking about ways of humanising justice, of bringing victims and offenders together in ways that provide opportunities for victims to receive explanation and reparation, for offenders to be accountable to the victim and the community, and for community members to be meaningfully involved in responding to the needs that have arisen (see Liebmann, 2007; Keenan, Zinsstag, 2014). The most prevalent models of RJ include conferencing, victim-offender mediation/dialogue

---

and circles. With respect to the core principles, RJ is a victim-led approach to justice (Pali, Madsen, 2011); participation is voluntary (Koss, 2014); the offender must admit the offence in order to be eligible for participation; safety for all is of paramount importance and preparation for the ‘meeting’ or conference or circle is essential.

Restorative justice and sexual violence

Conventional criminal justice systems have not proven to be an effective means of responding (at least on its own) to sexual violence; evidenced by low police reporting rates (McGee et al., 2002; Regan, Kelly, 2003; Lovett, Kelly, 2009) and subsequent high attrition rates of reported cases (Regan, Kelly, 2003; Lovett, Kelly, 2009). The ‘justice gap’ (Lonsway, Archambault, 2012) or perceived failure of criminal justice has led to calls for alternative and innovative justice responses (Keenan, Zinsstag, 2014; Centre for Innovative Justice, 2014).

Innovative justice responses are primarily non-adversarial and can operate either in tandem with, independently of, or as an alternative to conventional criminal justice mechanisms (Centre for Innovative Justice, 2014: 11). One such innovative response is RJ. While RJ programmes share common principles, the interpretation and implementation of these principles vary and result in considerable divergence in practice (Braithwaite, 2002; Strang et al., 2013).

In many jurisdictions RJ has been positioned as a response to offences of minor or moderate gravity and in particular as a response to offences committed by juveniles (see *inter alia* Hudson, 2003; UN, 2006; National Commission on Restorative Justice (Ireland), 2009; Keenan, Zinsstag, 2014), and although research suggests that RJ may be most effective as a response to violent crime (see also: Ptacek, 2010; Milner, 2011; Strang et al., 2013: 48) in certain jurisdictions RJ programmes have been precluded from dealing with sexual crimes or intimate partner violence (Centre for Innovative Justice, 2014; Nelund, 2015). While advocates claim RJ can provide a participative and dialogic process which recognises and addresses the unmet needs of the victim and promotes the recovery of both victims and offenders in cases of sexual violence (Keenan, 2014; Keenan, Zinsstag 2014; Zinsstag, Keenan, 2017), the application of restorative interventions to cases of sexual violence has met with some concerns and even opposition. Commentators have cast doubt

on claims that restorative processes provide victims of sexual violence with greater access to justice than the criminal justice system and point to a series of legal reforms aimed at addressing the particular needs of victims of sexual violence (Cossins, 2008). Concerns that RJ may place victims of sexual violence at risk of re-traumatisation and or re-victimisation have also been expressed by victim advocates (Stubbs, 2002; Cameron, 2006; Daly, Stubbs, 2006). In addition, it has been claimed that RJ could shift sexual violence away from the long-sought public sphere back into the private sphere thereby removing male intimate violence away from the public gaze and reducing public awareness and the concomitant condemnation of sexual violence (Stubbs, 2002; Cameron, 2006). However, at least some of the opposition to RJ has been described as stemming from what is perceived as challenges to entrenched interest groups such as victim advocacy groups, criminal justice actors and health professionals (Woolford, 2009; Nelund, 2015).

Research design

Despite criticisms and a general absence, until recently at least, of legislation/official sanctioning and adequate funding, RJ programmes that deal with cases of sexual violence have emerged throughout the world, often in a piecemeal and unstructured fashion. Many such programmes are described as operating ‘under the radar’ and are rarely recognised in any literature. Emerging or peripheral programmes can be difficult to identify and hence present particular research challenges.

Our research set out to explore the potential of RJ interventions to engage with cases of sexual violence. The primary ‘logic of enquiry’ (Brannen, 2005: 13) that drove our research was inductive. At the outset of the project we conducted wide-ranging literature reviews which included publications in English, German, Spanish, French and Dutch. We carried out study visits in five European countries (Belgium, Denmark, Ireland, the Netherlands and Norway) during which local RJ practitioners provided us with detailed accounts of their work and the structure and organisation of their programmes. To be as comprehensive as possible a web-based survey was also developed and used to ‘map’ programmes which engage in restorative interventions in cases of sexual violence. The survey is the focus of the discussion in this article, as it also influ-

enced much of the other research in the project. As well as providing an international map of RJ programmes data from the survey informed the in-depth interviews we conducted with stakeholders in four programmes in four different countries, Belgium, the Netherlands, The United States of America and the United Kingdom. This enabled us to present detailed outlines of different types of programmes and to probe the intervention models and work practices adopted, including their challenges and successes. Practitioners from three of the four programmes also participated in the study visits we conducted. Four case studies were also presented based on data provided by RJ practitioners.

The web-based survey was the only research instrument used to generate quantitative data in an otherwise qualitative project. In conducting this survey we sought to identify as many programmes as possible around the world which offer RJ in sexual violence cases; to consider the context in which RJ programmes have emerged (funding/legislation); to assess the type and scale of cases processed; to compare the models of RJ used; to identify best practices and to discover the main challenges and difficulties encountered by practitioners and stakeholders. As both theory and practice are evolving in this area we wanted to provide our research respondents with an opportunity to share their knowledge and experience as fully as possible. Therefore, a survey instrument that included both open and closed questions was deemed to be most appropriate.

Web-based survey design and implementation process

Design

The survey we designed was a mixed methods research instrument (Teddle, Tashakkori, 2009), which included both open and closed questions, within an overall multi-strategy research project. Closed questions asked respondents to select from a list of predetermined answers. Open questions did not seek to tailor or guide the respondents' answers. Rather, respondents were asked to answer in their own words (Sudman, Bradburn, 1982). While others have distinguished between different types of open questions (Couper et al., 2011) references in this article to open questions are those questions which sought narrative responses.

The introduction to the survey provided a definition of sexual violence and RJ. In recognition of the diversity of RJ practices and with the purpose of identifying all programmes incorporating restorative practices in our study a distinction was made between ‘fully RJ’ and ‘alternative’ programmes. The purpose of the study was defined and the overall objective was described as being able to provide the European Commission, national authorities and all interested parties, with concrete proposals on how best to support and implement practices, which deal with sexual violence, whether these be ‘fully RJ’ or ‘alternative’ programmes. It was hoped that the study would provide both altruistic and personal appeal (Fazekas, Wall, Krouwel, 2014) to those engaged with RJ in the area of sexual violence.

The survey was divided into three sections. Section One gathered demographic and quantitative data on the respondents and was completed by all participants. Section Two was completed only by participants describing themselves as representing a ‘fully RJ’ programme and Section Three only by participants from ‘alternative’ programmes. Participants were directed to either Section Two or Three, based on their own evaluation of their programmes as either fully RJ or alternative.

Sections Two and Three were wide-ranging and covered areas such as legislative provisions, eligibility criteria, risk assessment, types of interventions used and the measurement of outcomes. While both sections covered similar themes it was felt that making the distinction between fully and alternative programmes would enable a more systematic and comprehensive review of the topics under consideration.

This was a lengthy survey. Respondents engaged in fully RJ programmes were asked to complete a total of 92 questions while a total of 87 questions were directed at respondents in alternative programmes.

Implementation

The questionnaire was dispatched via email to an initial list of 140 potential respondents (one respondent per organisation) in April 2014. The list of potential respondents grew incrementally mainly through the efforts of the research team rather than by snowballing. As the software programme used (Survey Monkey) linked responses to individual email addresses and the questionnaire itself sought details of the organisation that was being discussed

multiple replies from any respondent/organisation could be identified and eliminated.

The principal difficulty we encountered in administering this global survey was the absence of a population list. Initially potential respondents were identified based on information gleaned through personal contacts of the research team, internet searches, review of conference presentations, consultations with key academics and references in the literature. Problems were encountered contacting a number of these potential respondents by email. It should be noted that the tenure of many RJ programmes is very precarious and reliant on a small number or even one key individual; in organisations such as these cuts in funding or the loss of key personnel can result in the RJ programme being disbanded.

In addition to making contact with identified potential respondents we liaised with various RJ organisations and asked them to inform their members about our research.³ Some organisations posted information about the survey on their websites while others sent out especially prepared flyers inviting their members to participate in the survey if they engaged in RJ processes in cases of sexual violence. Despite bringing our survey to the attention of hundreds and perhaps thousands of persons engaged in RJ only a small number of additional respondents were identified from this trawl. Other recruitment strategies included emailing youth offending teams and sexual assault treatment units to inform them about the survey and to invite them to participate if they engaged in restorative practices in the area of sexual violence. In all over 280 potential respondents were directly contacted by email and invited to participate in the survey.

A total of 81 respondents undertook the survey. Seven respondents were later excluded from our analysis; six were considered not to be part of the target population and one was eliminated because it was a second response from the same branch of an organisation. Our findings are based on 74 respondents. Respondents were extensively geographically dispersed and included practitioners located in Africa, Asia, Europe, Oceania, North and South America. However, respondents were heavily concentrated in Europe (EU: 58%, Non-EU: 3%) and North America (26%) with just 13% of respondents

---

³ The organisations contacted included: the European Forum of Restorative Justice, the National Association of Community and Restorative Justice (USA), the Asia Pacific Forum for Restorative Justice and the Centre de Ressources pour les Intervenants auprès des Auteurs de Violences Sexuelles (CRIAVS – France).

located outside these regions. This geographic pattern is consistent with the forecasted developments of the practice. As the size of our target population was unknown we were unable to assess the response rate of the survey.

Analysis of data generated by the web-based survey

Quantitative data

As previously noted the size of our target population was not known hence the quantitative data generated by the survey was illustrative but not necessarily representative. While no meta-inferences can be drawn from the quantitative data generated it provided the basis for descriptive statistics and complemented the data generated from the open questions in the survey and from other research methods (such as study visits).

Qualitative data

Our survey asked respondents to complete a large number of open questions (15 for fully RJ programmes and 22 in the case of alternative programmes). While the open questions provided us with valuable opportunities to generate qualitative data they greatly increased the burden placed on respondents. It was not surprising therefore to find the average response rate for open questions was lower than that for closed questions. A review of the pattern of item response rates reveals a downward pattern as the survey progressed. The decrease was particularly marked for item response rates in Section Three. It seems likely that the considerable length of this survey impacted the item-response rate. Questions which yielded the lowest response rates were worded in invitationary rather interrogatory terms, e.g. ‘If you wish to provide further information regarding your replies to the question on eligibility criteria for victim participation, please do so in the box provided below’.

Clearly we were concerned with the quality as well as the quantity of responses. Studies have found that appropriately designed and administered web-based surveys may provide a means of collecting higher quality responses to open-ended questions than more traditional survey methods (Shin, Johnson, Rao, 2012; De Rada, Domínguez-Álvarez, 2014). Indeed, web-

---

based surveys may provide a medium which is dis-inhibiting and encourages respondents to provide frank and revealing responses (Shields, 2003). Length of responses to open questions can be used as a proxy measure of quality (Andrews, 2005). The answers provided in this study added greatly to the value of the data collected. Some answers provided to a question regarding the success of the RJ programme in achieving its objectives and the challenges faced in this regard are set out below for illustrative purposes:

"Our programme seems to be successful for several reasons: 1) We use a combination of modalities (group, individual, couple/marital and family) from a systemic collaborative perspective; 2) Each case is unique and objectives are tailor made to help these clients achieve their goals, promote healing, learn new and long lasting skills and lower recidivism; 3) Certain goal attainment occurs before the restorative justice component; 4) We work collaboratively with the larger criminal justice/legal system without losing integrity by agreeing to act in ways that are outside of our theoretical orientation, clinical model or that could be disrespectful or damaging to our clients."

"There is no brief answer to this question. We have overcome enormous obstacles over time. We now enjoy the respect of most of the key actors in the victim service arena, who refer to us regularly, and more recent scholarship is suggesting that we have been empowering survivors in the ways they have sought for many years."

Direct comparison with previous research findings is difficult, however we tentatively conclude that the length of the answers to open questions in Sections Two and Three were comparable with those reported previously⁴ and included some exceptionally long answers.

---

⁴ De Rada and Dominquez-Alvarez (2014) report the response length of five open questions in a web survey. The length of the answers ranged from 21.14-98.58 characters (p. 263). Silber et al. (2013) reported on four different samples; the average response lengths to two open questions ranged from (i) 47.99-165.77 characters and (ii) 86.92-198.72 character (p. 130). Andrews (2005) reported that the mean length of combined responses to two open questions was 261.2 characters. Shields (2003) indicated an average response length of 35 words for one of the 22 open questions included in her survey.

Key findings on RJ in sexual violence

The data harvested from the web-based survey pointed to a wide diversity in the approaches of RJ practitioners engaging with cases of sexual violence. The most commonly identified models in use in the programmes surveyed were victim-offender mediation (52.7%), victim-offender dialogue (43.2%) and restorative conferencing (42.7%). Just over one in five respondents identified their programme as a Circle of support and accountability (COSA) (23%) or a Circle (21.6%). Just 13.5% of respondents indicated that they employ a reparation panel. Just over one third of respondents (34.2%) indicated that their programme deals with both minors and adults. More than four in ten respondents (42.5%) indicated that their programme mainly deals with adults while almost one in four respondents (23.3%) indicated that their programme mainly deals with minors, contrary to what is commonly reported in the literature.

Respondents were asked ‘what types of sexual violence cases are dealt with by your programme/service?’ The responses to this question provide us with very interesting insights into the nature of the cases dealt with by the participants in this survey and suggest that RJ programmes that engage with cases of sexual violence more commonly deal with the most serious than with less serious forms of sexual violence. More than 90% of respondents indicated that their RJ programmes deal with cases of rape while just over half (54.1%) deal with cases of sexual harassment. Five respondents also pointed to a type of sexual violence not listed in the answer options to this question and noted that they deal with cases of cyber child pornography.

Respondents were also asked to identify the context(s) in which the type of sexual violence cases dealt with by the RJ programme usually happen. Ten different answer options were provided to this question and respondents were asked to tick all that applied. Many respondents ticked multiple options to this question. The most common context identified was incest (72.1%). The answer ‘via communication technology’ was also selected by almost half (45.6%) of all respondents. This finding is especially interesting in light of a number of respondents specifically pointing to cyber child pornography as a type of sexual violence dealt with by their RJ programme.

Although the suitability of RJ for cases of sexual violence is the subject of some considerable debate and contention (see e.g. Zinsstag, 2017) it is interesting to note that more than six out of every ten respondents (47 or 63.5%)

indicated that their RJ programme had been dealing with cases of sexual violence for more than five years and 31 (41.9%) respondents were working in RJ programmes that have engaged with cases of sexual violence for more than ten years. Respondents that indicated that their programmes were no longer processing cases of sexual violence were asked to specify why this was the case. The responses highlighted a problem with unstable and inadequate funding. A number of comments appended by respondents highlighted that programme funding is often precarious and uncertain. Of those programmes in existence almost eight out of every ten (79.2%) indicated that they receive government funding while just one in five indicated that they receive private funding. However, of significance is the finding that more than one in seven respondents (15.3%) indicated that their programme does not receive any funding. The answers clearly identify the importance of government funding to RJ programmes which engage with cases of sexual violence. RJ programmes that deal with cases of sexual violence also often depend on a small number of key individuals. The loss of those individuals can result in the programme ceasing or losing momentum.

When asked about the aims of RJ in SV cases the three aims most frequently identified by respondents were 1) the opportunity for victims to receive information from the offender; 2) to improve victims' relationships with family/friends and 3) opportunity for victims to participate in the resolution of their case. Interestingly, these three most frequently identified aims of RJ in SV cases are all victim oriented.

There has been some debate regarding whether RJ in cases of sexual violence should run parallel to or after criminal proceeding or indeed be positioned as an alternative to criminal proceedings. The survey explored the timing of the RJ process and asked respondents to indicate the point at which cases of sexual violence and other cases were referred to their programme. Three response categories were provided (pre-sentencing, post-sentencing and outside the criminal justice system) and respondents were asked to select all relevant answers. Responses indicate that cases of sexual violence are slightly less likely than other criminal justice cases to be referred to RJ programmes pre-sentence (58.3% : 60.5%) and more likely to be referred from outside the criminal justice system than other cases (45.8% : 41.9%). The proportion of respondents indicating that cases are referred post-sentencing was almost identical for cases of sexual violence and other criminal cases (76.4% : 76.7%).

It was particularly interesting to note that survey respondents did not assess or prioritise assessment of risk uniformly. The survey results revealed that a sub-group of practitioners believe as far as possible that the personal agency of the victim should be respected in determining the desirability, timing and form of RJ. A minority of such practitioners indicated that they were even willing to facilitate victim initiated RJ even when the offender had not accepted responsibility for his/her actions. One respondent noted: ‘the wishes and needs of the parties herein are leading, not our rules’. However, other respondents indicated adherence to a more formal, regulated and risk-averse approach, which did not privilege the agency of the victim.

Respondents were asked a series of questions regarding the work conducted by their programmes in preparation for the restorative encounter. The responses received indicate that pre-meeting preparation is used by almost all respondents (94.3%). The small number of respondents who indicated that their programme does not carry out pre-meeting preparation are attached to RJ programmes which do not engage in direct encounters between victims and offenders. When asked ‘what usually happens before a RJ meeting’ almost all respondents (94.3%) selected the response ‘We meet each party as many times as necessary’. In addition, 60% of respondents also indicated that they contact and coordinate the meeting with each party. Almost all (97.1%) of respondents also indicated that the pre-meeting preparation focused on both victims and offenders and more than one third (37.1%) indicated that the preparation also focused on the community.

Most practitioners believed that their work yielded positive outcomes for participants and the wider community but it was interesting to note that respondents did not reference a standard set of outcomes. Precise measurements for outcome evaluations are now emerging in recent studies (see Zinsstag, Keenan, 2017). While several respondents identified their primary aim as the prevention of recidivism others defined outcomes primarily in terms of victims’ well-being or referenced the aims outlined by the victim and offender in advance of the RJ process. The effectiveness of RJ interventions in relation to other crimes has been measured in some studies by reference to recidivism rates (Daly, 2006; Stulberg, 2011; Daly et al., 2013) but our survey results suggest that reducing recidivism is not a primary goal of many RJ programmes engaging with cases of sexual violence.

Discussion of benefits and limitations of web-based surveys to seek 'under the radar' practices

We adopted methodologies that provided us with micro-level, national and global information regarding RJ programmes in the area of sexual violence. Our multi-strategy research design was primarily qualitative. The inclusion of a web-based survey allowed us to collect quantitative data as well as qualitative data from widely-dispersed and isolated respondents. However, in the absence of a population list we must interpret the data generated cautiously.

In conducting our survey we were conscious that we were entering a 'crowded field' and that a decline in response rates of various survey modes had been noted in various forms of research (see *inter alia* De Leeuw, De Heer, 2002; Curtin, Presser, Singer, 2005; Stoop, 2005; Tolonen et al., 2006; Baruch, Holtom 2008). We hoped that the specialised nature of our survey would mean that we could avoid the 'survey overload' (Holley, 2012; Leppik, 2014) and 'survey fatigue' (Porter, Whitcomb, Weitzer, 2004; Grimes, 2012) that other commentators had warned of. This did not prove to be the case. We anticipated high motivation for participation by respondents. In some cases that high level of motivation was evident. However on the basis of our experience we conclude that 'survey fatigue' can impact even a highly motivated group of respondents.

We did not succeed in capturing all programmes engaged in RJ in cases of sexual violence and our results present a partial rather than a complete picture of the work that is taking place. The majority of our respondents were personally contacted by email. Posting notices on relevant websites and distributing flyers to members of RJ organisations only yielded a small number of respondents additional to those that were identified by or known to the research team. We feel that personal contact with respondents was a critical factor in encouraging respondents to participate in the survey.

Ours was a lengthy survey and completion required a significant input on the part of respondents. Although the specialised nature of the topic is likely to have increased respondents' motivation to complete the survey, this did not ensure that all respondents answered all questions and item non-response rates were high for some of the open questions. Item response rates were especially low when questions were inappropriately worded in invitational terms and we would suggest that such questions should be avoided. The pattern of item response rate suggests that the length of our

survey adversely affected the item response rate for open questions. It may be unwise to presume that high levels of respondent motivation can compensate for overly lengthy surveys.

Responses to the open questions delivered a wealth of rich and enlightening comments. In some cases the answers provided were extraordinarily detailed. As noted earlier one respondent provided an answer which ran to 1022 words. While this response was exceptionally long, many answers fell in the 50-200 word range and the narrative that was harvested added greatly to the value of the survey. Many respondents were not native English speakers and for such respondents the task of completing the survey was especially burdensome. Language difficulties on the part of some Danish and French respondents were resolved by members of the research team liaising with respondents to assist them in completing the survey. Narrative responses were also received in Spanish, French and Dutch and were translated into English by multi-lingual members of the research team. It is also possible that linguistic difficulties may have dissuaded some potential respondents from participating in the survey.

Overall, our findings indicate that researchers who use surveys should be aware that gathering representative responses is likely to be very challenging even when potential respondents are thought to be highly motivated and the survey has altruistic and personal appeal.

Conclusion

This article focused on the use of a web-based survey as part of a larger research project concerning an essentially unregulated, ‘under the radar’ and innovative response to sexual violence. The survey provided us with both quantitative and qualitative data. However, due to the uncertain size of our target population we have been careful not to make meta-inferences from the data generated. The quantitative data generated is therefore considered to be of illustrative rather than explanatory value.

Our experience suggests that while web-based surveys may be useful for small-scale purposive samples or for use in conjunction with geographically dispersed populations, researchers should also be aware of potential difficulties. Geographically dispersed populations are likely to be multi-lingual popu-

lations and our findings suggest that researchers may encounter difficulties using web-based surveys, particularly when the survey involves issues which are linguistically and cognitively complex. We sought to harvest as much information as possible from our survey respondents but our experience suggests that it is unwise to place too great a burden on survey respondents. Fewer questions may result in higher item response rates and therefore more reliable results. The ubiquitous use of web-based surveys means that potential respondents may also be subject to survey fatigue. While personal contact and the innovative character of the topic we researched may encourage respondents to participate in the survey, researchers can maximise the response rate and the quality of the responses by carefully designing both the questionnaire and the contact email.

We make no claims as to the value of RJ in sexual violence cases in this paper, although it is a fact that the practice exists and is developing due mostly to the wish of stakeholders. Outcome research in common with other research on RJ is still quite thin and this speaks to the state of the field. RJ is an emerging justice approach to sexual violence that is beginning to be comprehensively researched. Our study contributes to that project and has gone some way to bridge the gap in knowledge as further empirical research on outcomes for RJ in cases of sexual violence continues to emerge (Zinsstag, Keenan, 2017).

Funding

The authors disclosed receipt of the following financial support for the research, authorship, and/or publication of this article: This study was funded by the European Commission Daphne Grant JUST/2011/DAP/AG/3350.

Declaration of conflicting interests

The authors declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Baruch, Y., Holtom, B.C. (2008) Survey Response Rate Levels and Trends in Organizational Research. *Human Relations*, 8, pp. 1139-1160.
- Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (2002) *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford: Oxford University Press.
- Cameron, A. (2006) Stopping the violence: Canadian Feminist Debates on Restorative Justice and Intimate Violence. *Theoretical Criminology*, 10, pp. 49-66.
- Couper, M.P., Kennedy, C., Conrad, F.G., Tourangeau, R. (2011) Designing Input Fields for Non-narrative Open-ended Responses in Web Surveys. *Journal of Official Statistics*, 1, pp. 65-85.
- Cossins, A. (2008) Restorative Justice and Child Sex Offences: The Theory and the Practice. *British Journal of Criminology*, 48, pp. 359-378.
- Couture, J., Parker, T., Couture, R., Laboucane, P. (2001) *A Cost-benefit Analysis of Hollow Water Community Holistic Healing Circle Process*. Ontario: Solicitor General of Canada.
- Curtin, R., Presser, S., Singer, E. (2005) Changes in Telephone Survey Non-response Over the Past Quarter Century. *Public Opinion Quarterly*, 69, pp. 87-98.
- Daly, K. (2006) Restorative Justice and Sexual Assault: An Archival Study of Court and Conference Cases. *British Journal of Criminology*, 2, pp. 334-356.
- Daly, K. (2011) Conventional and Innovative Justice Responses to Sexual Violence. *Australian Centre for the Study of Sexual Assault Issues*, 12. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Daly, K., Bouhours, B., Broadhurst, R., Loh, N. (2013) Youth Sex Offending, Recidivism and Restorative Justice: Comparing Court and Conference Cases. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 2, pp. 241-267.
- Daly, K., Stubbs, J. (2006) Feminist Engagement with Restorative Justice. *Theoretical Criminology*, 10, pp. 9-28.
- De Leeuw, E. D., De Heer, W. (2002) Trends in Household Survey Non-response: A Longitudinal and International Comparison. In: R. M. Groves, D. A. Dillman, J. L. Eltinge, R. J. A. Little (eds.) *Survey Non-response*. New York: John Wiley, pp. 41-54.
- De Rada, V. D., Domínguez-Álvarez, J. A. (2014) Response Quality of Self-administered Questionnaires: A Comparison between Paper and Web Questionnaires. *Social Science Computer Review*, 2, pp. 256-269.

-
- Fazekas, Z., Wall, M. T., Krouwel, A. (2014) Is It What You Say, or How You Say It? An Experimental Analysis of the Effects of Invitation Wording for Online Panel Surveys. *International Journal of Public Opinion Research*, 2, pp. 235-244.
- Gustafson, D. (2005) Exploring Treatment and Trauma Recovery Implications in Facilitating Victim-offender Encounters in Crimes of Severe Violence: Lessons from the Canadian Experience. In: E. Elliot, R. Gordon (eds.) *New Directions in Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 193-227.
- Hudson, B. (1998) Restorative Justice: The Challenge of Racial and Sexual Violence. *Journal of Law and Society*, 2, pp. 237-256.
- Hudson. B. (2003) *Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory*. Buckingham: Open University Press.
- Julich, S.J., Buttle, J., Cummins, C., Freeborn, E. (2010) *Project Restore: An Exploratory Study of Restorative Justice and Sexual Violence*. Auckland: AUT University.
- Keenan, M., Zinsstag, E. (2014) Restorative Justice and Sexual Offenses: Can 'Changing Lenses' be Appropriate in this Case Too? *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 1, pp. 93-106.
- Keenan, M., Zinsstag, E., O'Nolan, C. (2016) Sexual Violence and Restorative Practices in Belgium, Ireland and Norway: A Thematic Analysis of Country Variations. *Restorative Justice: an International Journal*, 1, pp. 86-114.
- Koss, M. P. (2014) The RESTORE Program of Restorative Justice for Sex Crimes: Vision, Process and Outcomes. *Journal of Interpersonal Violence*, 9, pp. 1623-1660.
- Liebmann, M. (2007) *Restorative Justice: How it Works*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Lonsway, K., Archambault, J. (2012) The 'Justice Gap' for Sexual Assault Cases: Future Directions for Research and Reform. *Violence Against Women*, 2, pp. 145-168.
- Lovett, J., Kelly, L. (2009) *Different Systems, Similar Outcomes? Tracking Attrition in Reported Rape Cases across Europe*. London: Child and Women Abuse Studies Unit, London Metropolitan University.
- McCold, P., Wachtel, B. (1998) Community Is Not a Place: A New Look at Community Justice Initiatives. *Contemporary Justice Review*, 1, pp. 71-85.
- McGee, H., Garavan, R., De Barra, M., Byrne, J., Conroy, R. (2002) *The SAVI Report: Sexual Abuse and Violence in Ireland: A National Study of Irish Experiences, Beliefs and Attitudes Concerning Sexual Violence*. Dublin: The Liffey Press.
- Milner, S. (2011) *After the Crime: The Power of Restorative Justice Dialogues between Victims and Violent Offenders*. New York: New York University Press.

Caroline O’Nolan, Estelle Zinsstag, Marie Keenan *Researching ‘Under the Radar’ Practices: Exploring Restorative Practices in Sexual Violence Cases*

Monk-Shepherd, R., Nation, D. (1995) Mediation in Prison Following Incest. *Probation Journal*, 42, pp. 26-30.

National Commission on Restorative Justice (2009) *Final Report*. Dublin: Department of Justice, Equality and Law Reform.

Nelund, A. (2015) Policy Conflict: Women’s Groups and Institutionalized Restorative Justice. *Criminal Justice Policy Review*, 1, pp. 65-84.

Pali, B., Madsen, K.S. (2011) Dangerous liaison? A feminist and restorative approach to sexual assault. *Temida*, 14(1), pp. 49-65.

Porter, S. R., Whitcomb, M. E., Weitzer, W. H. (2004) Multiple Surveys of Students and Survey Fatigue. *New Directions for Institutional Research*, 121, pp. 63-73.

Ptacek, J. (ed.) (2010) *Restorative Justice and Violence against Women*. Oxford: Oxford University Press.

Regan, L., Kelly, L. (2003) *Rape: Still a Forgotten Issue?* London: Child and Woman Abuse Studies Unit, London Metropolitan University.

Roberts, T. (1995) *Evaluation of the Victim Offender Mediation Project, Langley, British Columbia: Final Report*. Victoria: Tim Roberts Focus Consultants.

Silber, H., Lischewski, J., Leibold, J. (2013) Comparing Different Types of Web Surveys: Examining Drop-outs, Non-response and Social Desirability. *Metodološki zvezki*, 2, pp. 121-143.

Shields, C.M. (2003) ‘Giving Voice’ to Students: Using the Internet for Data Collection. *Qualitative Research*, 3, pp. 397-414.

Shin, E., Johnson, T. P., Rao, K. (2012) Survey Mode Effects on Data Quality: Comparison of Web and Mail Modes in a U.S. National Panel Survey. *Social Science Computer Review*, 2, pp. 212–228.

Stoop, I. A. L. (2005) *The Hunt for the Last Respondent: Non-response in Sample Surveys*. The Hague: Social and Cultural Planning Office of the Netherlands (SCP).

Stubbs, J. (2002) Domestic Violence and Women’s Safety: Feminist Challenges to Restorative Justice. In: H. Strang,, J. Braithwaite (eds.) *Restorative Justice and Family Violence*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 42-61.

Stulberg, T.L. (2011) *The restorative justice program evaluation*. Washington, DC: US Department of Justice, Bureau of Justice Assistance.

Sudman, S., Bradburn, N. M. (1982) *Asking Questions: A Practical Guide to Questionnaire Design*. San Francisco: Jossey-Bass.

-
- Teddlie, C., Tashakkori, A. (2009) *Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioural Sciences*. Los Angeles/London: Sage.
- Tolonen, H., Helakorpi, S., Talala, K., Helasoja, V., Martelin, T., Prattala, R. (2006) 25-year Trends and Socio-demographic Differences in Response Rates: Finnish Adult Health Behaviour Survey. *European Journal of Epidemiology*, 21, pp. 409-415.
- United Nations (2006) *Handbook on Restorative Justice Programs*. Vienna: UN Office on Drugs and Crime.
- Van Wormer, K. (2009) Restorative Justice as Social Justice for Victims of Gendered Violence: A Standpoint Feminist Perspective. *Social Work*, 2, pp. 107-116.
- Woolford, A. (2009) *The Politics of Restorative Justice*. Halifax: Fernwood Publishing.
- World Health Organization (2011) *Violence against Women – Intimate Partner and Sexual Violence against Women*. Geneva: World Health Organization.
- Zehr, H. (1990) *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Harrisonburg: Herald Press.
- Zinsstag, E. (2017) How Appropriate is the Use of Restorative Justice in Cases of Sexual Violence? *Scottish Justice Matters*, 1, pp. 30-33.
- Zinsstag, E., Keenan, M. (eds.) (2017) *Sexual Violence and Restorative Justice: Legal, Social and Therapeutic Dimensions*. London: Routledge.

Internet sources

- Andrews, M. (2005) *Who is Being Heard? Response Bias in Open-ended Responses in a Large Government Employee Survey*. Paper presented at the 60th Annual Conference of the American Association for Public Opinion Research, Miami Beach. Retrieved from: <http://www.amstat.org/sections/SRMS/Proceedings/y2005f.html>, page accessed 13.2.2016.
- Brannen, J. (2005) Mixed Methods Research: A Discussion Paper. ESRC National Centre for Research Methods, NCRM Methods Review Papers NCRM/005. Retrieved from: <http://eprints.ncrm.ac.uk/89/1/MethodsReviewPaperNCRM-005.pdf>, page accessed 12.9.2015.
- Centre for Innovative Justice. (2014) Innovative Justice Responses to Sexual Offending. Pathways to Better Outcomes for Victims, Offenders and the Community. RMIT University, Melbourne. Retrieved from: <http://mams.rmit.edu.au/qt1g6twlv0q3.pdf>, page accessed 11.7.2016.

Caroline O’Nolan, Estelle Zinsstag, Marie Keenan *Researching ‘Under the Radar’ Practices: Exploring Restorative Practices in Sexual Violence Cases*

FRA European Agency for Fundamental Rights (2014) *Violence against Women: An EU-wide Survey. Main Results Report*. Retrieved from <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>, page accessed 3.05.18.

Grimes, W. (2012) When Businesses Can’t Stop Asking, ‘How Am I Doing?’ *The New York Times*, March 16, 2012. Retrieved from: http://www.nytimes.com/2012/03/17/business/onslaught-of-surveys-is-fraying-customer-patience.html?pagewanted=all&_r=0, page accessed 10.9.2016.

Holley, L. (2012) Satisfaction Survey Overload. International Customer Management Institute, 12th January 2012. Retrieved from: <http://www.icmi.com/Resources/Customer-Experience/2012/01/Satisfaction-Survey-Overload>, page accessed 22.8.2016.

Keenan, M. (2014) Sexual Trauma and Abuse: Restorative and Transformative Possibilities? Dublin: University College Dublin. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/10197/8355>, page accessed 20.3.2018.

Leppik, P. (2014) Combating Survey Overload. Vocalabs’. Blog posted on May 16, 2014 in Survey Design and Technique. Retrieved from: <https://www.vocalabs.com/blog/combatting-survey-overload>, page accessed 22.8.2014.

Strang, H., Sherman, L.W., Mayo-Wilson, E., Woods, D., Ariel, B. (2013) Restorative Justice Conferencing Using Face-to-face Meetings of Offenders and Victims: Effects on Offender Recidivism and Victim Satisfaction. A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*. Oslo: Campbell Collaborations. Retrieved from: www.campbellcollaboration.org, page accessed 12.2.2017.

CAROLINE O'NOLAN*

ESTELLE ZINSSTAG

MARIE KEENAN

Istraživanje praksi „u nedovoljno istraženom polju“: Analiza restorativnih pristupa u slučajevima seksualnog nasilja

Seksualno nasilje je opasan društveni fenomen. Ograničena efikasnost tradicionalnih pravosudnih odgovora rezultirala je potragom za alternativnim i inovativnim pristupima. U radu su prikazani rezultati istraživanja jednog takvog inovativnog odgovora na seksualno nasilje: restorativne pravde. Iako je u studiji usvojen multistrategijski istraživački dizajn za ispitivanje potencijala restorativne pravde u slučajevima seksualnog nasilja, ovaj rad se posebno fokusira na jedan aspekt tog dizajna: online anketu za mapiranje globalno dostupnih programa koji se bave ovim pristupom. U radu su prikazani izazovi svojstveni istraživanjima novih društvenih odgovora. Takođe se ukazuje na online ankete kao moguće tehnike za mapiranje praksi „u nedovoljno istraženom polju“, odnosno, praksi u nastanku, i prikupljanje važnih kvalitativnih i kvantitativnih podataka o osetljivim temama. One mogu da budu posebno korisne kada je istraživana populacija geografski raspršena. Međutim, prilagođavanje anketnih instrumenata ispitanicima koji su višejezični predstavlja poteškoću, posebno kada su ispitivane teme jezički ili kognitivno kompleksne.

Ključne reči: restorativne prakse, seksualno nasilje, prakse „u nedovoljno istraženom polju“, istraživanje.

---

* Dr Caroline O'Nolan je docentkinja u Školi za socijalni rad i socijalnu politiku, Triniti koledž, Dablin (Irska) i istraživačica pri Nacionalnom odboru za invalidnost. E-mail: ONOLANCA@tcd.ie.

Dr Estelle Zinsstag je viša istraživačica na Institutu za kriminologiju Univerzitet Lueven (Belgija). E-mail: estelle.zinsstag@kuleuven.be.

Dr Marie Keenan je predavačica u Školi za socijalnu politiku, socijalni rad i socijalnu pravdu, Univerzitetski koledž, Dablin (Irska). E-mail: marie.keenan@ucd.ie.

TEMIDA
2018, vol. 21, br. 1, str. 131-160
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1801131A>
Originalni naučni rad
Primljen: 24.12.2017.
Odobreno za štampu: 21.5.2018.

Crime Reporting Practices Among Traders At Alaba International Market, Lagos

JOHNSON AYODELE*

In the field of contemporary study of victims in most developing countries worldwide, the reporting of personal victimization has received more attention by scholars than business victimization. Therefore, the aim of the current study is to examine the influence of business crimes reporting practices among traders on the development of the Alaba International Market, the traders and national economy. The study was conducted between October 3 and 8, 2015, in Lagos, Nigeria. It collected quantitative data from 245 respondents that were randomly selected from traders at the market. These were complemented by qualitative data collected through In-depth Interviews and Focus Group Discussions with purposively selected participants. The data were analyzed. The quantitative data found that 82.1% of the respondents attributed the victimization of small businesses to organized crimes by youth. The qualitative data indicated that the Alaba Market investors will reduce the unemployment rate in Lagos if the government stop frustrating the traders with the tax burden. The study concluded that business crimes prevent economic development. It suggests partnership among stakeholders for the provision of closed-circuit television cameras to prevent business violence and induce economic development at Alaba International Market.

Keywords: development, informal businesses, victimization, crime reporting practices, Alaba International Market, Lagos.

---

* Dr Johnson Ayodele is a lecturer at the Lagos State University, Nigeria.
E-mail: johnson.ayodele@lasu.edu.ng; ayodelemail@yahoo.com.

Introduction

All over the world, terrorism is becoming more widespread. Its effects on businesses, especially the small ones discourage investment. The recruitment of the young unemployed school leavers for criminal acts in developing countries further endangers small-scale businesses and makes national economy poorer. To retain investor confidence and avoid bad publicity, many business victimizations that cause distress to small businesses go unreported. The non-reporting disposition of these investors makes the appraisal of the level of their businesses' future risk of victimization very difficult. Thus, the absence of data causes a scarcity of policy-driven intervention that could, on a relatively permanent basis, rescue the small businesses from the claws of victimization. To determine the crime-reporting practices among traders at Alaba International Market in Lagos, this study commits itself to the following objectives: 1) provision of a better understanding of the nature of crimes against small businesses; 2) identification of predictors of crime which place the responsibility on the situation or environment in which the crime occurs; 3) understanding of the why some businesses appear to experience higher rates of victimization than others; and 4) examination of the impact of crime against businesses and suggestion of safeguards.

The present article assumes that the reporting practices of the owners of small businesses at Alaba International Market regarding crimes against their businesses will impact economic development. It is against this background that this article attempts to fill a gap in knowledge by answering the following questions: 1) What are the factors responsible for the victimization of some informal enterprises at Alaba International Market? 2) Which types of business are most frequently victimized by criminals and with what effects on economic development? 3) How have the crime reporting practices of the traders affected development at Alaba International Market? 4) How can businesses at risk of victimization at Alaba Market be protected? In the first of its six-part structure, this article presents its problem, objectives and research questions. Secondly, it presents theoretical framework, methodology and the study area. Afterwards, it analyses the types of crime that mostly victimize small businesses and their effects on economic development. This is followed with considering the influence of the reporting practices of the traders on the development. It also explores the protection of businesses at risk of crime. Finally, it draws a conclusion and makes recommendations.

Literature Review

Until 1972 when the International Labour Organization (ILO) in its Kenya Mission Report introduced the concept of the informal sector into international discourse, it was not in popular use. Ever since this ILO's pioneering attempt at defining informality, diverse definitions emanating from scholars and concerned institutions have been competing with one another for universal acceptance. Nevertheless, most jobs that are readily available for young persons in the developing economies are classified under the informal economy. To the extent that the formalizing agents themselves depend on informality to get their work done (Gupta, 2012; Gandolfo, 2013), it appears to have become a relevant global economic concept. Informality informs significant relation of the structural adjustment in Africa with an expansion of employment in the informal economy (Chen, 2012). While Hurst and Pugsley (2011) identify small business owners as working for their well-being, Bygrave and Zacharakis (2014) see them as individuals creating businesses for profits, by employing 50 people, and risking financial loss. Today, researchers, analysts, and policymakers recognize Small and Medium Enterprises (SMEs) as central to economies across the world, through their contributions to wealth creation, income generation, output and employment (OECD, 2011).

In the European Union (EU), there are more than 20 million SMEs, which make up more than 99.8% of all the companies, and 67% of all the employed in private sector, or 86.8 million of job posts (European Commission, 2013: 7). While the SMEs sector accounts for 99% of firms in the OECD area, and 50-75% of value added across these countries (OECD, 2010: 7), small businesses employed 80% of the Nigerian workforce (SMEDAN, 2013). Similarly, SMEs account for the largest share of the total value added in the Western Balkan economies, but their contribution to the total employment in the private sector ranges from 61% to 81% (Džafić, 2014). Neuwirth (2011) probably had the Alaba International Market Lagos, Nigeria in mind in the picture he described as a bustling, hyper-entrepreneurial environment where almost everybody is doing business without oversight or support. A lack of well-thought-out control on the excesses of human interactions everywhere causes anarchy. Resolving the inherent crises of lack of control is often a burden on the revenue of businesses. For example, a wide-ranging survey of small and medium-sized businesses in Dublin city has estimated that crimes against business cost them 1.83 billion euro annually (Paul, 2016).

Therefore, it is the positive management of small businesses in developed countries and some developing countries such as the Philippines and South Africa that contributed to their economic growth (Dugguh, 2015). Karanja, Muturi, Mukabi, Kabata, Wahome and Kayogo place more emphasis on policies and internal factors than market resilience and external influences for small businesses to succeed (Karanja et al. 2013). Their preference for policies and internal factors will keep small businesses well protected against victimization only if their vigilance and capacity effectively prevents opportunity crimes from being committed by motivated offenders in the neighbourhood. This condition cannot be assured at Alaba Market. Despite the efforts of creating small business development agencies such as SMEDAN in Nigeria, small businesses continued to face the challenges that threatened their survival (Kayode, Ilesanmi, 2014), causing 80% of small businesses to fail within the first five years of establishing (Adebisi, Gbegi, 2013). While the informal sector economy is closely linked to resource misallocation as a result of governments' inability to enforce effective tax and regulation policies (Ordonez according to Bashe, 2012), crime and other external factors further threaten their success (Bah, Fang, 2015). Although a bulk of victim surveys in the study area has significantly concentrated on crimes against householders and their property, the implications of traders' reporting of crimes against their businesses for economic development have received remarkably less empirical attention.

Despite this major challenge, some informal businesses have continued to operate in the public space making a bewildering profit. This atmosphere that was found conducive to productive investment must have developed from the government's tolerance of the exploitation of the emerging porous system by these few informal merchants (Neuwirth, 2011). Even with government's intervention through its agencies, most small businesses are failing (Kayode, Ilesanmi, 2014), necessitating the development of strategies that will mitigate challenges and sustain operations (Dugguh, 2013). For the Nigerian people to enjoy the benefits of sustainable development, their government must support SMEs the way the German government of Otto Von Bismarck did in the 18th century to turn Germany into a world power. Otherwise, subjecting the SMEs to excessive taxation may delay Nigeria's recovery from economic recession. Therefore, giving SMEs tax holidays is not a bad economic-intervention idea. Some scholars have claimed that some researchers had neglected the small business sector (Samujh, 2011). Nevertheless, research-

ers have continued to identify challenges which small businesses are facing and strategies for mitigating them (Kayode, Ilesanmi, 2014). This suggests that there has been a long-awaited revival of research on informality (McFarlane, Waibel, 2012). Based on the literature review, it can be assumed that non-reporting of crimes committed against informal enterprises are significantly related to lack of economic development at Alaba International Market.

Theoretical Framework

Cornish and Clarke (1986) proposed the rational choice theory to enable individuals to engage 'situational crime prevention' strategies using critical thinking resources" (Clarke, 1997: 10). The theory assumes that crime reporting is a deliberate behaviour intended to ensure the recovery of loss or compensation in cases where recovery is not feasible. To achieve this goal, the individual has to make decisions and choices, subject to "ability, and the availability of relevant information" (Clarke, 1997: 10). As an individual, the crime reporter is a unique and self-interested trader who exercises rational choice in his/her choice to contribute to personal and public safety. The crime reporter is a rational actor who freely chooses to report a crime for numerous reasons. The crime reporter knows that the state is responsible for "preserving the common good through a system of laws; and the swiftness, severity, and certainty of punishment are the key elements in understanding a ruling class ability to control their citizens' behaviour" (Gul, 2009: 36).

Data and Methods

The study was conducted at Alaba International Market in 2015. The market is located at Ojo-Alaba along Badagry Expressway in the Ojo Local Government area of Lagos State. The Alaba International Market originally started as a street market at Alaka in Surulere, Lagos, Nigeria. The pressure of expansion compelled the Lagos State Government to relocate it to the Ojo Local Government Area on April 18, 1978, where it is now known as Alaba International Market. There are about 100.000 direct and indirect traders at the Alaba International Market who attract over one million customers daily

(Awoniyi, 2016). Its experience of rising victimization caused by the presence of some undesirable individuals makes the market ideal for the study of how the reporting of crimes affects economic development. The study adopted a descriptive design. It used qualitative and quantitative methods to collect data from the operators of informal businesses at the market. It adopted the multistage sampling technique. In the first stage, the study adopted the market's four stratification streams in informal businesses (electronics, general electrical, fancy and furniture, food retails). In the second stage, the businesses were categorized into large, medium and small according to the similarity of the items in which the investors deal. In the third stage, the stall screening was undertaken in each of the large, medium and small businesses to ascertain uniformity. After this, the researcher numbered the businesses; and through simple random sampling, he selected 22 businesses from each of the large, medium and small categories of different businesses. In the final stage, the owners or their representatives randomly selected from the identified large, medium and small businesses were selected as respondents. To each of them, a copy of the questionnaire was administered.

A total of 240 respondents were drawn from the large, medium and small informal business at the Alaba International Market. An additional 5% of the 240 was added to compensate for possible attrition. This gave a total of 240 plus the allowance of 12, making 252 respondents that were selected to provide the quantitative data out of which the study found 245 suitable for analysis. The questionnaire was used to collect quantitative data for the study while the qualitative data were collected using the instrument of interview guide for in-depth interviews (IDIs) and focus group discussions (FGDs). The study purposively selected IDI and FGD participants from some longstanding investors, who were not included as respondents to the questionnaire. The selection criteria were: the individual owners of businesses, who have been operating the business himself/herself, or the investors' representatives who have experienced business victimization at least one year prior to the time of the research. The study designed IDI and the FGD guides in a simple language with leading questions addressing the objectives of the study.

Before data collection, research assistants were trained to minimize misconceptions and enhance the quality of the data collected. After the training, a pilot study was conducted to pre-test the instrument and ascertain how well the research assistants have mastered the instruments.

The data was collected by a face-to-face interview because of two important factors: first, traders at Alaba International Market are usually not education inclined. Second, even a few of them that had acquired their secondary education under compulsion does not have the patience to abandon their customers to attend to researchers' questions because, to them, 'time is money'. However, this method increased the response rate and retrieval of the questionnaires. The language of the interview was informal (pidgin) English.

Quantitative data were analyzed at two levels: the univariate analysis involved the use of frequencies and simple percentages to describe the responses to questionnaire items on the socio-economic and demographic characteristics of the respondents. The bivariate analysis used cross-tabulation to show associations. Qualitative data were content analyzed.

Results

Below are the results in respect of the numerous variables examined in the following four research questions: 1) What are the factors responsible for the victimization of some informal enterprises at Alaba International Market? 2) Which types of business are most frequently victimized by criminals and with what effects on economic development? 3) How have the crime reporting practices of the traders affected development at Alaba International Market? and 4) How can businesses at risk of victimization at Alaba Market be protected?

Demographics

Table 1 summarizes the selected socio-demographic characteristics of the respondents. Subjects included 69% male and 31% female respondents. The proportion of male to female is understandable in the context of Alaba International Market being mostly dominated by Igbo traders who prefer their wives to be full-time housewives. Female respondents that participated in the study are likely to be non-Igbo or unmarried Igbo women who are related to Igbo traders either by blood or social networking. The present study used a 15-year age grouping. The age patterns of respondents indicated that about 12.7% of the respondents did not specify their ages. The bulk of the respondents (43.7%) are between 31 and 45 years old who are the owners and drivers

of economic activities at the market. Next to this category is the age group of 16 and 30 years (27.8%) who are likely to be individuals learning different trades or serving various work-service agreements. It was only 15.9% of the respondents that were 46 years and above. However, in developing countries of the world, especially in Nigeria, women do not admit their true chronological ages because of spousal recruitment implications. Women have the belief that they remain as young as they think they are if they keep their ages to themselves. On the other hand, men, who work outside the public service, do not usually have causes to hide their ages because of the fear of being used to inflict compulsory retirements on them in the future.

Table 1: Socio economic characteristics of respondents

Variable	Frequency	Percentage
Sex		
Male	169	69.0
Female	76	31.0
Total	245	100
Age		
16-30 years	68	27.8
31-45	107	43.7
46 and above	39	15.9
Not specified	31	12.7
Total	245	100
Education		
No Formal Education	8	3.3
Primary Education	43	17.6
Secondary Education	79	32.2
Polytechnic Education	54	22.0
First degree and above	61	24.9
Total	245	100
Marital status		
Single	78	31.0
Married	145	59.2
Widowed	16	6.8
Separated	8	3.3
Total	245	100
Ethnicity		
Igbo	140	57.1
Hausa	23	9.4
Yoruba	68	27.8
Others	14	5.7
Total	245	100

Religion		
Christianity	200	81.6
Islam	29	11.8
Traditional/Others	16	6.5
Total	245	100
Sales department		
Electrical	64	26.1
Electronics	56	22.9
General electronics	24	9.8
Fancy and furniture	101	41.2
Total	245	100
Annual income in naira		
Less than 30.000	54	22.0
90.000 and above	23	9.4
Not specified	168	68.6
Total	245	100.0

Only 3.3% of the respondents did not have the advantage of any formal education; 46.9% of the respondents have tertiary education (Polytechnic and University), 32.2% secondary and 17.6% primary education. Therefore, the proportion of traders at Alaba International Market, who are university graduates, is most probably a function of the external degree program which the nearby Lagos State University runs. With the educational profile of Alaba traders, illiteracy does not constitute a critical reason for the traders' lack of effective reporting decision-making skills, what does is how to set the time aside to report. "From the foregoing, respondents cannot be assumed to be ignorant traders, who are completely oblivious of the implications of the dynamics of crime reporting" (Ayodele, 2015a: 6), for economic development. Data on the marital status of the respondents revealed that 59.2% of them are married, 31% are single, 6.8% widowed and 3.3% are separated. A total of 57.1% of the respondents are Igbo, 27.8% Yoruba, 9.4% Hausa and 5.7% others. Data in Table 1 reinforces the public assumption that majority of the traders at Alaba International Market are Igbo people. This implies that the Igbo ethnic group of Nigeria are the core operators at the market. It is acknowledged in the public domain that Igbo people do not trivialize any discussion involving money. Anecdotal evidence holds that Alaba traders are a fetish. In their quest to get rich quickly, some of them enter into different forms of ritual covenants which predispose them to sudden and early deaths. This extraordinary consciousness explains the commitment of majority Igbo people in businesses of all sorts. It also accounts for the worrisome percentage of their population that pursues

higher education, though this effect on education is now being increasingly addressed. The religious affiliation of the respondents showed that Christians are 81.6%, 11.8% are Muslims, and 6.5% are indigenous and other religions. The income distribution of the respondents shows that the majority (68.6%) did not specify their incomes, 22% of the respondents have incomes less than 30.000 and 9.4% of them have 90.000 and above. The distribution of sales departments shows that respondents engaged in the sales of various items.

The present study probed into the fact underlying the non-income-specifying responses of most respondents. The consensus of the focus group discussants is that it was not in the interest of personal safety to disclose their incomes to individuals whose true identities they do not know. However, a male in-depth interview participant corroborated this assumption by hitting the nail right on the head when he said:

“In the light of the intense victimization that has taken place at the market, conventional wisdom dictates that most respondents would prefer to keep their incomes undisclosed to avoid releasing critical financial data to criminals who might have hidden behind the veneer of research to obtain critical information that will enable them later victimize the traders painlessly. This must have informed the non-information volunteering dispositions of the traders at Alaba International Market.”

Male IDI participant, October 4, 2015

Factors responsible for the victimization of informal business at Alaba International Market

Every human action is a response to at least one to numerous causes. This section examines the factors that are responsible for business victimization at Alaba International Market. In this regard, respondents identified various reasons why their businesses are vulnerable to attack by criminals at Alaba International Market. Most prominent among these is that their sales involved easily concealable items (63.1%), one reason is the cash flow (19%) and another is inadequate attention to security and the engagement of dubious assistants (8.9%). When the study probed into the sections of businesses that were most frequently attacked by criminals at the Alaba International Market, respondents identified retail foods (32.1%) as the most vulnerable, wholesaling/elec-

tronic distribution (30.4%) as the next and wholesaling/electrical distribution (28%) as the third, while manufacturing sector was identified as vulnerable the least (9.5%). The study then examined the factors that predisposed these businesses to victimization more than others. The data in Table 2 indicate that a small majority (49.4%) of respondents admitted that the weak home upbringing of neighbourhood youths was responsible, followed by poverty (28%), unemployment (13.1%) and proliferation of firearms (9.5%).

Table 2: Respondents' experience of criminal attacks

Respondents' type of businesses most frequently attacked by criminals	Respondents' business experience of criminal attack since inception					
	Yes		No		Total	
	N	%	N	%	N	%
Manufacturing	16	9.5	8	10.4	24	9.8
Wholesaling/Electronic distribution	51	30.4	37	48.1	88	35.9
Wholesaling/electrical distribution	47	28.0	24	31.2	71	29.0
Retail foods	54	32.1	8	10.4	62	25.3
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0
Respondents' factors which often cause criminals to attack business						
Poverty	47	28.0	8	10.4	55	22.4
Weak upbringing	83	49.4	8	10.4	91	37.1
Unemployment	22	13.1	53	68.8	75	30.6
Proliferation of firearms	16	9.5	8	10.4	24	9.8
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0
Reasons for businesses being more at risk of being attacked in the market						
Inflow of cash from daily sales	32	19.0	23	29.9	55	22.4
Sales of Easily concealable items	106	63.1	32	41.6	138	56.3
Inadequate attention to security	15	8.9	14	18.2	29	11.8
Engagement of dubious assistants	15	8.9	8	10.4	23	9.4
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0
Who the criminals are						
Gangsters	15	8.9	8	10.4	23	9.4
Neighbourhood boys	138	82.1	24	31.2	162	66.1
Boys working for the business	15	8.9	30	39.0	45	18.4
Business customers	0	0	15	19.5	15	6.1
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0

A male in-depth interview participant, who has traded at the electronics part of Alaba International Market for ten years, critically scrutinized the important considerations which exposed some businesses to intense victimization. He observed:

"The lifestyles of most of us at the market motivate the impressionable youths who have formed themselves into different kinds of organized crimes to target us as steady sources from which they could get their illegitimate share of the 'national cake.' The fact that most of these flashy traders die in their mid-thirties seem not to discourage these younger persons. They simply want to get rich through whatever means, regardless of how short-lived their successes become. Therefore, to these negatively-motivated youths, dying at a young age but as a rich person is not a taboo."

Male IDI participant, October 4, 2015

On the identities of the criminals who make some businesses more at risk of victimization than others at the Alaba International Market, the data in Table 2 shows that 82.1% of the respondents said these offenders were the neighbourhood youths, who indulge in organised crimes, followed by gangsters (8.9%) and boys working for the businesses' owners (8.9%). In response to this same question in qualitative terms, a female in-depth interview participant agreed with the quantitative results but provided a detailed graphic account. She argued:

"Our trading environment is full of Awori young persons and their gang who lack western education. To that extent, they are not employable. Even if there are menial jobs to engage them, fat incomes from the land sale to which they had been exposed at their younger ages had overblown their socio-economic taste so much that monthly salaries cannot lessen their economic pressures, now that they have exhausted their land. Having become so accustomed to doing nothing to earn lots of easy money, they are no longer interested in any employment or trade from which they would earn piecemeal incomes or profits. A large number of cult group members that replicate organized crimes in the local community recruit them into criminal cult groups, embolden them to commit crimes against small businesses at Alaba International Market with dexterity. Their presence at the market is inevitable and functional, at least to the extent that it helps them to make both ends meet."

Female IDI participant, October 5, 2015

On the whole, some characteristics make some businesses more prone to criminal victimization than others at Alaba International Market. According to

the data in Table 2, the collapse of core family values has caused most homes to lose the firm traditional grip on their younger members. This inability accounts for the declining value of the outcome of upbringing that most contemporary children display in their private and public interactions. Since inadequate socialization has succeeded to cause contemporary youths to become less submissive, they are vulnerable to recruitment by competing cult groups. Finally, the youths who live around Alaba International Market believe, wrongly though, that the market exists to satisfy their local needs for sustenance whether legitimately or otherwise. Therefore, whatever it is the benefit they dishonestly derive from their interactions with the market, they consider it their share of the 'national cake'. Findings from the focus group discussion conducted at the market substantially corroborate the quantitative outcome. Also, the complementary qualitative data suggested that some of the audience at the Alaba International Market are really not there because of the need to participate in a positive commercial interaction. They are present at the market to take advantage of innocent and unsuspecting customers. These kinds of attendees are the criminals that give practical victimization a true meaning in the context of commercial interactions at the Alaba International Market.

Types of crimes that mostly victimized small businesses and their effects on development at Alaba Market

If a business type is more predisposed to victimization, some reasons must be responsible and the criminal attack must stimulate some unique implications for economic development. This section examines the types of crimes and then focuses on their respective implications for the development of businesses at Alaba International Market. The data in Table 3 shows that manufacturing and retail food businesses experienced the highest incidents of shoplifting (100%) respectively, wholesaling/electrical distribution (77.5%) and wholesaling/electronic distribution (51.1%) were more vulnerable to robbery. Kidnappings were not experienced at all in manufacturing and retail food but wholesaling/electrical distribution (11.3%) and wholesaling/electronic distribution (9.1%) experienced kidnapping of the owners of businesses for ransom respectively. It is necessary to disabuse the minds of the readers who might likely assume that manufacturing involves the production of heavy items. It

is paradoxical that most of the manufacturers produce juice drinks, children's snacks and clothes. Similarly, the kidnapping that occurs at the wholesaling/electronic distribution section is not carried out at the market. It involves the victims being tricked to neutral venues usually unknown to the prospective preys. This is done under the deception that some consignments of the electronic items the traders sell at the Alaba Market are arriving in large quantities from overseas. Therefore, these kidnappers who pose as genuine importers often tricked their unsuspecting victims with enticing profit margins.

Table 3: *Types of crimes that are most frequently committed against businesses at The Alaba International Market*

Type of businesses most frequently attacked by criminals	Types of crimes mostly committed in the market									
	Robbery		Burglary		Shoplifting		Kidnap-ping busi-ness owner for ransom		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Manufacturing	0	0.0	0	0.0	24	100.0	0	0.0	24	100.0
Wholesaling/Electronic distribution	45	51.1	7	8.0	28	31.8	8	9.1	88	100.0
Wholesaling/electrical distribution	55	77.5	8	11.3	0	0.0	8	11.3	71	100.0
Retail foods	62	100.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	62	100.0
Total	162	66.1	15	6.1	52	21.2	16	6.5	245	100.0

Respondents identified numerous types of the effects of criminal attacks on businesses at Alaba International Market. The data in Table 4 shows that majority of respondents (68.5%) admitted the loss of money as the most critical effect of criminal attacks on their businesses, followed by the loss of property (17.9 %) and damage to office equipment (13.7%). The loss of money as the main effect of criminal attacks on small businesses goes well with the prevailing economic circumstances in Nigeria. A situation in which able-bodied young school leavers finish schooling without employment provides some appetite for criminality. As a result of frustration, these educated individuals become highly motivated to commit crimes as an expression of their discontent with the existing power relations in their society. Corroborating the above, a male in-depth interview respondent looked at the nuisance value of the unsolicited middlemen, who compromise order and business integrity at the market to attack small businesses, concluded:

"Obozi plaza and its environs are the areas where phone theft is more frequent at Alaba International Market. This is so because it is the locus of the sale and purchase of stolen phones. The sales intermediaries are a menace at the market. They have no shops. They are not recruited to solicit for legitimate owners. They simply unleash themselves on the owners of small businesses like a tax without relief. Their usual spurious claim is that they would help the owners of small businesses to market their products but their clandestine motive is to make some illicit money. In the process of doing this, they sometimes commit crimes that are usually unknown to the legitimate owners of the businesses against the small businesses and the customers. From the available evidence, they are likely to be members of organized criminal groups in the environment."

Male IDI participant, October 3, 2015

Table 4: Respondents' understanding about the effects of criminal attacks on businesses

	Business experiences of criminal attack since inception					
	Yes		No		Total	
	N	%	N	%	N	%
Death	0	0.0	8	10.4	8	3.3
Loss of property	30	17.9	23	29.9	53	21.6
Loss of money	115	68.5	30	39.0	145	59.2
Damage to office equipment	23	13.7	8	10.4	31	12.7
Others	0	0.0	8	10.4	8	3.3
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0

Respondents also acknowledged the various effects of crime against business development in the context of the type of businesses most frequently attacked by criminals at Alaba International Market. The data in Table 5 reveals that 87.1% of the respondents adjudged damage to office equipment at the wholesaling/electrical distribution section of the market as the foremost effect of crime against economic development at Alaba, 66.2% of the respondents adjudged loss of money at the wholesaling/electrical distribution section of the market, 42% loss of property at the wholesaling/electronic distribution section of the market and 33.3% of them adjudged death at the manufacturing, wholesaling/electrical distribution and retail foods sections of the market respectively. Alaba market serves the electrical repair needs of the built-up urban Lagos and the electrical installation requirements of the emerging com-

munities along the Lagos-Badagry-Cotonou axis. The considerable pressure on the wholesaling/electrical distribution section makes the owners of the small businesses in this section to handle lots of raw cash from their customers. The fortunes arising from this patronage expose the investors to relatively higher victimization than their contemporaries by motivated offenders.

Table 5: Respondents' understanding about the effects of criminal attacks on businesses

Type of businesses most frequently attacked by criminals	The effects of the crime against your business development									
	Death		Loss of property		Loss of money		Damage to office equipment		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Manufacturing	8	33.3	0	0.0	0	0.0	0	0.0	8	3.3
Wholesaling/Electronic distribution	0	0.0	37	42.0	8	11.3	8	12.9	53	21.6
Wholesaling/electrical distribution	8	33.3	36	40.9	47	66.2	54	87.1	145	59.2
Retail foods	8	33.3	7	8.0	16	22.5	0	0.0	31	12.7
Others	0	0.0	8	9.1	0	0.0	0	0.0	6	3.3
Total	24	100.0	88	100.0	71	100.0	62	100.0	245	100.0

To gain insight into the prowl of organized criminals on small businesses at Alaba International Market, the present study probed into the deeper implications of the phenomenon of organized crime. It did this through in-depth interviews with some traders at the market complex. In this regard, the large sums involved in the commercial transactions that take place at the wholesaling/electrical distribution section attracted the comment of a female in-depth interview respondent who has been a salesgirl in the market for seven years. She argued:

"When money or an item disappears, apprehending the immediate individuals around does not lead to the recovery of the lost item or tracing the source of the theft. The thieves operate as organized criminals whose members have specific highly coordinated functions. The primary thief transfers the stolen item to the transit resource person who immediately disappears with the item to hand it over to the disposal expert who instantly saves the sum if it is cash or markets the item if it is a disposable item. The rate at which money is stolen at the market has however reduced given the establishment of banks within the market complex. The presence of the banks

is functional for the safety of the liquid cash stolen by the gangster or legitimately made from sales by traders at Alaba International Market."

Female IDI participant, October 4, 2015

Another female in-depth interview participant captured the effects of criminal attacks on businesses at Alaba International Market which eluded the quantitative technique when she talked copiously about the internal rivalry which sometimes causes competitors to send criminals after their business opponents. She further added:

"In the quest of some of us to outwit ourselves, we sometimes embark on unethical practices. Some Alaba traders have delved into fetish behavior to become richer than others. Some even have gone to the extent of sending members of organized crimes serving as assassins after their arch competitors to make more money. This is often not open as the source becomes eternally concealed once the hired killers escape. It is not all the time a crime occurs in the market that it is due only to the calculations of the criminals. Internal sources sometimes provide logistics that ensure success and escape."

Male IDI participant, October 5, 2015

Focus group discussion outcomes are unanimous about the effects of crime on economic development at Alaba International Market. They went beyond the micro-level effects to consider the macro-level implications. The discussants considered the effects of crime on small businesses so critical to the economic development of Nigeria that they are already manifesting negative effects on national productivity and income.

Influence of reporting practices on business development at Alaba International Market

"If one of the functions of crime reporting is to show law enforcement that a part of the society is pathological and therefore requires rehabilitation, victims, bystanders, the police, and even concerned community residents must take decisions about crime prevention and detection in ways that recognize the partnership of all stakeholders" (Ayodele, 2015b: 376 Consider-

ring the main problems which small businesses face in Nigeria, Gumel (2017) identified the reduction of crime rate and corruption, among others. There is no way to connect crime reduction with crime control without engaging victims' crime reporting practices which Ayodele (2015b: 373) insists "have great implications for the criminal justice system and the community". Therefore, this section provides data on the implications of crime reporting for economic development at Alaba International Market.

The present study assessed the proportion of the businesses at Alaba International Market that is more vulnerable to criminal attacks and the responses of their owners to victimization through reporting since the traders moved into the market. The data in Table 6 shows that 77.4% of the respondents acknowledged that they reported the crimes that victimized their businesses. The data show that 36.9% of the respondents reported their experiences to the police. This figure is similar to that which the criminological literature presents. However, none of the victims at the market reported business victimization to vigilante groups. This decision might have ethnic undertone since the dominant population at the Alaba International Market are Igbo investors who might not trust the vigilante, the traditional armed security of the Yoruba people. But the majority of the respondents (63.1%), who reported their business victimization, channelled them to sources that obviously have nothing to do with the solution of victimization. In this regard, some business owners reported the victimization of their businesses to faith-based structures such as religious places (mosques, churches, and shrines). Nevertheless, some respondents were indifferent to reporting because they were convinced that nothing compensatory will emerge from the reporting activity. For instance, some participants went as far as to reporting crimes to irrelevant institutions such as the officials of ministries and other government offices close to their houses even when these offices perform functions that are not related to crime control. Others reported to their parents, friends, and relatives. The inappropriate structures to which experiences of victimization were directed give an impression that the market is not secure enough for the transaction of businesses that will ultimately galvanize economic progress, promote economic integration and development in Nigeria. Also, the respondents' reporting pattern points to the apathy of the victims about the incompetence of the police to ensure public safety and the inability of the victims themselves to distinguish between relevant institutions of social control from ordinary civilian workplaces.

A male in-depth interview participant provided an explanation of this practice:

"Owners of victimized businesses reported crimes to their friends, relatives, and family members. They trust these people because they are convinced that problems discussed are problems half solved. Even if they cannot replace the stolen or damaged items, they would provide them the needed emotional stability to bear the trauma of their losses. The credibility burden of the Nigeria police makes every victim, individual or collective to avoid the police like a tax without relief. The police have multiple standards when it comes to establishing charges against suspects and even complainants. We know that the police station is the most appropriate quarter to approach when our businesses are criminally attacked, but the police are not trader-friendly. The police will demand amounts that are more than the value of your loss. If the criminals pay, the police leave them off the hook. But if the traders pay, it is a double tragedy. With this, we consider reporting to the police a kind of financial suicide because rather than the police stations being offenders' apprehension offices; they are ATM collection points for the police. It is frustrating!"

Male IDI participant, October 4, 2015

Table 6: Respondents' reporting response to criminal attacks on businesses

Report of business crime	Business experiences of criminal attack since inception					
	Yes		No		Total	
	N	%	N	%	N	%
Business crimes were reported	130	77.4	38	22.6	168	100.0
Business crimes were not reported	32	41.6	45	58.4	77	100.0
Total	162	66.1	83	33.9	245	100.0
Structures to which respondents reported crime						
Police	62	36.9	61	79.2	123	50.2
Vigilante group	0	0.0	8	10.4	8	3.3
Others	106	63.1	8	10.4	114	46.5
Total	162	66.1	83	33.9	245	100.0
Respondents' satisfaction with the outcomes of reporting						
Outcomes of Reporting Satisfactory	8	4.8	15	19.5	23	9.4
Outcomes of Reporting Never Satisfactory	160	95.2	62	80.5	222	90.6
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0
Steps taken as a result of reporting that had no effects						
Indifferent	0	0.0	15	24.2	15	6.8
Relocated because of the fear of revenge	8	5.0	16	25.8	24	10.8
Feared negative publicity	23	14.4	31	50.0	54	24.3

Johnson Ayodele Crime Reporting Practices Among Traders At Alaba International Market, Lagos

Dropped the case because of insufficient time	113	70.6	0	0.0	113	50.9
Others	16	10.0	0	0.0	16	7.2
Total	160	100.0	62	100.0	222	100.0
Reporting of crimes and effect on business development						
Reporting of crimes against businesses affected development	9	23.2	129	76.8	168	100.0
Reporting of crimes against businesses did not affect development	38	49.4	39	50.6	77	100.0
Total	77	31.4	168	68.6	245	100.0
How reporting affected business development						
Increased Police surveillance	37	22.0	24	31.2	61	24.9
Encouraged increased informal business investment	69	41.1	15	19.5	84	34.3
Discouraged informal business investment	62	36.9	38	49.4	100	40.8
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0

Data in Table 6 establishes that 54.8% of the respondents considered crime as a serious enough commercial problem to warrant reporting; wanted to prevent reprisal attacks (51.9%), and reporting is a condition for accessing insurance claims (14.3%). Notwithstanding the various structures to which traders whose businesses were victimized reported their experiences of crime, on the appraisal of their effectiveness, 95.2% of the respondents were not satisfied with the outcomes of their reports. This places a significant question mark on the relevance of the criminal justice system which is supposed to be the anchor of order at Alaba International Market. The study asked the respondents about the next line of action they embarked upon in response to their reporting that had unsatisfactory outcomes, 70.6% of the victimized respondents dropped their cases because of insufficient time, feared negative publicity (14.4%), and relocated because of the fear of offender retaliation (5%). The fact that crime reporters flee their business locations after having reported some criminal acts for fear of reprisal is a subtle confirmation of the absence of vigilant community policing for public safety in the study area. Moreover, the study asked respondents about their experiences of the effects of reporting crimes against their businesses on economic development at Alaba International Market. The data shows that 76.8% of the respondents whose businesses were victimized said that reporting of crimes committed against their businesses had no significant effects on their economic development, while 50.6% of the respondents whose businesses were victimized said that reporting of the crimes against their businesses had considerable effects on economic development. The argument of respondents who

claimed that reporting of crimes committed against businesses had no effects on development was probably based on the absence of a compensatory resolution of their reporting. There is poverty in Nigeria. Some individuals commit crimes that opportunity provides out of existential pressures. There is no job for healthy, willing and available young citizens. As a result, the decision of the hungry man to steal may not be moral. However, looked at from the core assumptions of the rational choice perspective, an individual may ignore morality to satisfy the physical need for food so as to remain alive.

Moreover, the study wanted to know how the reporting of crime affects economic development. Overall, respondents have different ways by which they believe reporting has affected development at Alaba International Market. A small majority of the respondents whose businesses were victimized (41.1%) observed that reporting encouraged an increase in informal business investment, discouraged informal business investment (36.9%), and increased police surveillance (22%). However, all the respondents who reported to the police claimed that the relief they got from their reporting was the punishment of the offenders. The punishment of the criminals may not result in improved chances for the victimized businesses; it enabled an environment conducive to investment prosperity. The non-reporting of business crimes implies that both traditional and formal justice systems have a duty to fill the vacuum created by their inadequate effectiveness in the protection of the traders at Alaba International Market. The focus group discussants put the possible effects into two categories. They recognized the potency of reporting to scare criminals and boost economic development. On the other hand, if the crime is internally motivated as in a trader inducing criminal attacks from outside; the effects of these could be economically catastrophic in the extreme for the commercial health of the Alaba International Market to access development.

Protecting the businesses at risk of crime at Alaba Market

Since every business is potentially a crime victim, crimes committed against businesses can impact their profit orientation as well as lead to the failure of many businesses. The need to reduce the vulnerability of small businesses at Alaba International Market to victimization compels this study, in this section, to examine the measures that could enhance their protection. In real-

ity, businesses that guard themselves against crime are less likely to become targets of criminal activity. Protecting the Alaba International Market from victimization requires taking some drastic steps. In this direction, the current study asked the respondents about the security measures they used to prevent crime against their businesses. The data in Table 7 shows that the respondents identified numerous measures out of which security guards were the most prominent (71.4%), followed by vigilante members (14.3%), native medicine and police surveillance (4.8%) respectively. As observed earlier, the very low patronage of vigilantism was likely to have emerged from the background of ethnic bias and made security guards more outstanding at the market.

On how the community can reduce criminal attacks against small businesses, 50% of the respondents suggested that informal businesses should partner with the community for safety, report crimes to the police (27.4%), and invest in the security of the market (23.2%). Partnership with the community appeared to be more popular because the traders believe that if the community banishes criminality from its domain, the phenomenon, to that extent, remains forbidden. Some of the perpetrators of business crimes are from the community. They understand the implications of the position of the community for public safety. Convinced that government has a role to play in making Alaba International Market relatively crime-free for the traders to contribute their modest quota to economic development, the current study asked the respondents about the kind of involvement expected of government. About 48.2% of the respondents suggested that government should provide additional police protection, improve business/community relations (23.2%), mobilize business owners towards security consciousness (19%), and enable businesses to meet their community social responsibility (4.8%). Looking less at the direction of tax to concentrate on the potential of the small businesses to drive economic development and integration in Nigeria, through the Alaba International Market, the government could drastically reduce unemployment. Also, it could make restiveness and terrorism unattractive to young citizens by creating an environment conducive to order and economic development (Table 7).

Table 7: Respondents' understanding about the effects of criminal attacks on businesses

Security measures used to prevent crime against businesses	Business experiences of criminal attack since inception					
	Yes		No		Total	
	N	%	N	%	N	%
Native medicines	8	4.8	30	39.0	38	15.5
Indigenous vigilante members	24	14.3	0	0.0	24	9.8
Police surveillance	8	4.8	7	9.1	15	6.1
Security Guards	120	71.4	32	41.6	152	62.0
Others	8	4.8	8	10.4	16	6.5
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0
How community can reduce criminal activities against businesses						
Report crimes to the police	46	27.4%	23	29.9	69	28.2
Informal business should partner with the community for safety	83	49.4	39	50.6	122	49.8
Invest in security of the market	39	23.2	7	9.1	46	18.8
Others	0	0.0	8	10.4	8	3.3
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0
What the government can do to secure businesses at Alaba						
Provide additional Police protection	81	48.2	38	49.4	119	48.6
Improve business/community relations	39	23.2	8	10.4	47	19.2
Enable businesses to meet their community social responsibility	8	4.8	0	0.0	8	3.3
Mobilize business owners towards security consciousness	32	19.0	23	29.9	55	22.4
Others	8	4.8	8	10.4	16	6.5
Total	168	100.0	77	100.0	245	100.0

On what government could do to make Alaba International Market safer for small businesses to express themselves, a male in-depth interview participant suggested formal security presence at the market. He further advised:

"The government should encourage the location of a security task force in the market to complement the 'unarmed' local security guards who do not even scare the thieves how much more of preventing them from indulging in criminality. It is when the government makes security its primary interest in the market that it can encourage international patronage and contribute immensely to national economic development."

Male IDI participant, October 8, 2015

The Alaba International Market association has some roles it could play in the reduction of personal and property victimization at Alaba International Market. Another male in-depth interview participant observed:

"To prevent a never-ending loss of manufactured-sales items, and profit, I suggest that the market association should commit part of its income to the security of the market. For example, it should construct close circuit television (CCTV) at strategic points in the market."

Male IDI participant, October 7, 2015

The consensus of the focus group discussants supports an advocacy for security that will not only prevent property crimes, but also ensure that persons transacting businesses within Alaba International Market are safe, especially in this era of kidnapping, rising militancy, and terrorism. They maintained that it is only in the environment of relative peace that economic activities can attract profit. In consideration of the critical role that Alaba International Market can play in the national economic development and stability, the discussants suggested that more government's security presence is indispensable at the market to ensure the safety of life and property. Therefore, to pre-empt the explosions that may cause reckless destruction of life and property at the market, the group suggests the erection of closed-circuit television at strategic locations and two gates (one for entry and the other for exit) to control the influx of criminals who might enter the business complex under the guise of being customers.

Discussion

The present study has demonstrated that researchers and policymakers now recognize SMEs as crucial to economies across the world. The survey found that Alaba International Market accommodates the highest concentration of university graduates and Igbo indigenes as traders that are present at any other markets in Nigeria generally and Lagos in particular. Therefore, there is an association between the finding of the present study and that in which Awoniyi (2016) found the majority of the respondents representing the owners of small businesses at Alaba International Market are Igbo by ethnic origin. Also, the progress which owners of small businesses are making at Alaba International Market agrees with what Mengel and Wouters (2015) found as experienced and educated managers used to achieve simple financial planning for small businesses to spur organizational performance. Similarly, there is

a correlation between the finding of the present study and that which Lussier and Corman (2015) found as the benefit of education, experience, and skills of owners and managers which induced the success of small businesses.

The finding of the present study also substantially agrees with Dugguh (2015) who found that small businesses in Nigeria are faced with numerous challenges that frequently resulted in their failure. Therefore, for identifying crime, and theft as one of the most problematic factors for doing business in WBCs, the finding of World Economic Forum (2013-2014) corroborates that of the present study. However, the findings of the present study are inconsistent with those found by studies of small businesses in the US and Australia where the large majority of burglaries and robberies were reported to the police and very few incidents of shoplifting, employee theft, and credit fraud were reported. Owners of small businesses in these studies doubted the police's ability to respond to reports of crime, and thus tended not to report incidents if there appeared to be little prospect of offenders being prosecuted or goods/money being retrieved (Taylor, 2002). Nevertheless, there is an agreement between the latter part of the finding and that which the current study found in respect of the ability of the police to control criminality. On a broader scale, however, international studies have found that small businesses have a tendency to under-report their experiences of victimization to the police. This occurs particularly when the expectation of recovering money or goods is unlikely as a consequence of reporting, and/or that offenders are unlikely to evade prosecution (Taylor, 2002). In agreement with the suggestions of other studies which have found that owners of small businesses consider reporting crimes committed against businesses as essentially fruitless, the current study found that owners will most likely want to forget their victimization and move on than wasting their precious time and financial resources on reporting to the police.

Burger and Lancaster (2014) found armed robberies at shopping malls are mostly upsetting which is similar to the experiences of investors in small businesses at Alaba market. In addition, Stats SA's victims of crime survey (VOCS) found that more than half (58%) of business executives were directly affected by a threat to personal security making citizens reluctant to start a home business due to fear of crime (Grant Thornton's International Business Report, 2017). Were there reliable business crime data, the number of Nigerian investors in small businesses who had abandoned their interest in such businesses

would have been significantly higher than the South African data. Little wonder then that businesses find it increasingly difficult to absorb the direct and indirect effects of crime (Burger, Lancaster, 2014). The situation is not remarkably different in Nigeria as typified by business experiences at Alaba International Market. Were it not for the absence of government-driven social security benefits, many Nigerians might have taken their home-business readiness beyond a reluctance to outright refusal. If in 2014, 37% of the respondents in a study in South Africa indicated that the threat of crime led to decreased productivity, and led to a loss of staff (20%) (Grant Thornton's International Business Report, 2017), business crime has the tendency to hinder economic development. The resilience of Nigerian investors has kept investment in small business going in spite of the depressing victimization by criminals. To reduce the siege of crime on small businesses, victimized respondents have a bold faith in the effectiveness of gates and closed-circuit television to end the era of incessant violence, which businesses experience at Alaba International Market.

Conclusion and recommendations

The study explored the crimes that victimize businesses at Alaba International Market, their effects, and implications of reporting such crimes for economic development. Both quantitative and qualitative data were collected, sorted and analyzed. The findings support a consistent set of conclusions. This convergence of findings provides confidence in the data, which serves as a reliable base for policy recommendations that will make informal economy galvanize economic development in Nigeria. Reporting has effects. If it does not, the practice would have gone into extinction before the investors in small business think of taking advantage of it. Therefore, in the light of findings, the study makes the following recommendations: firstly, stolen items should not be allowed to be traded anywhere at the market. Secondly, the government should increase the presence of formal security at the market. Finally, the stakeholders should partner to evolve policies that will galvanize economic development for Nigeria, using the market as a springboard.

References

- Adebisi, J. F., Gbegi, D. O. (2013) Effects of Multiple Taxations on the Performance of Small and Medium Scale Business Enterprises: A study of West Africa Ceramics Ajaokuta, Kogi State. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, pp. 324-334.
- Awoniyi, M. A. (2016) The Emergence of Common Market in West Africa: An Examination of Cross Culture and Ethnographic Marketing System of Alaba International Market, Lagos-Nigeria. *American Journal of Industrial and Business Management*, 6, pp. 136-154.
- Ayodele, J. O. (2015a) Crime-Reporting Practices Among Market Women in Oyo, Nigeria. *SAGE Open*, 2, pp. 1-11.
- Ayodele, J. O. (2015b) Demography of Crime Reporting in Lagos State. In: O. Wusu, E. Nwokocha, L. Ntimo. (eds.) *Demographic Issues in Nigeria: Insights and Implications*. Bloomington: AuthorHouse™, pp. 373- 376.
- Bah, E., Fang, L. (2015) Impact of the Business Environment on Output and Productivity in Africa. *Journal of Development Economics*, 114, pp. 159- 171.
- Bygrave, W., Zacharakis, D. (2014) *Entrepreneurship*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Chen, M. A. (2012) *The Informal Economy: Definitions, Theories, and Policies*. Cambridge: Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO).
- Clarke, R. R. (ed.) (1997) *Situational Crime Prevention: Successful Case Studies*, second edition. New York: Harrow and Heston.
- Cornish, D. B., Clarke, R. V. (eds.) (1986) *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. New York: Springer-Verlag.
- Dugguh, S. I. (2013) Entrepreneurship and Small Business: Strategic Approach to Alleviating Poverty and Corruption. *GSTF International Journal on Business Review*, 1, pp. 57-66.
- Dugguh, S. I. (2015) Critical Issues in Managing Small and Medium Enterprises: The Nigerian Experience. *The International Journal of Business & Management*, 9, pp. 52-59.
- Gandolfo, D. (2013) Formless: A Day at Lima's Office of Formalization. *Cultural Anthropology*, 28, pp. 278-298.
- Gul, S. (2009) An Evaluation of Rational Choice Theory in Criminology. *Sociology and Applied Science*, 8, pp. 36-44.
- Gumel, B. I. (2017) Critical Challenges Facing Small Business Enterprises in Nigeria: A Literature Review. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 8, pp. 796-808.

Johnson Ayodele *Crime Reporting Practices Among Traders At Alaba International Market, Lagos*

Gupta, A. (2012) *Red Tape: Bureaucracy, Structural Violence, and Poverty in India*. Durham, NC: Duke University Press.

Hurst, E., Pugsley, B. W. (2011) What do Small Businesses Do? Brookings Papers on Economic Activity, Economic Studies Program. *The Brookings Institution*, 2, 73-142.

Karanja, T., Muturi, P., Mukabi, M., Kabata, D., Wahome, S., Kayogo, M. (2013) Small Business Management. *International Journal of Business and Social Science*, 16, pp. 4-17.

Kayode, K. B., Illesanmi, A. O. (2014) Determinants of Factors Influencing the Capacity of Small and Medium Enterprises (SMEs) in Employment Creation in Lagos State, Nigeria. *International Journal of Financial Research*, 2, pp. 133-141.

Lussier, R. N., Corman, J. (2015) A Business Success Versus Failure Prediction Model for Entrepreneurs with 0-10 Employees. *Journal of Small Business Strategy*, 1, pp. 21-36.

McFarlane, C., Waibel, M. (2012) *Urban Informalities: Reflections on the Formal and Informal*. Farnham: Ashgate.

Mengel, S., Wouters, M. (2015) Financial Planning and Control in Very Small Start-up Companies: Antecedents and Effects on Company Performance. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 2, pp. 191-216.

Samujh, H. (2011) Micro Businesses Need Support: Survival Precedes Sustainability. *Corporate Governance*, 11, pp. 15- 28.

Taylor, N. (2002) Reporting of Crime against Small Retail Businesses. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 242, pp. 1-6.

Džafić, Z. (2014) Business Environment - The Case of Western Balkan Countries. *Economic Review – Journal of Economics and Business*, 2, pp. 73-89.

Internet sources

Burger, J. Lancaster, L. (2014) *The Increasing Burden of Crime on Business in South Africa: From Armed Robberies at Malls to Cable Theft, Recent Increases in Crime are Having a Significant Impact on Business*. Retrieved from: www.issafrica.org, page accessed 3.3.2018.

European Commission (2013) *SME Performance Review-Annual Report of SME in EU*. Bruxelles. Retrieved from: <http://www.ec.europa.eu/.../sme/.../performance-review/>, page accessed 8.4.2014.

Grant Thornton International Business Report (2017) *How Crime is Killing Small Business in South Africa*. Retrieved from: www.businesstech.co.za, page accessed 3.3.2018.

Neuwirth, R. (2011) *The 'Informal Economy' Driving World Business*. Retrieved from: <http://www.npr.org/2011/10/26/141503411/the-informal-economy-driving-world-business>, page accessed 23.9.2015.

Bashe, A. (2012) *The Formalization of the Informal Sector Economy: Panacea or Chimera? A research project to the Gordon Institute of Business Science*. University of Pretoria, in partial fulfilment of the requirements for the Degree of Master of Business Administration. Retrieved from: <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/23264/dissertation.pdf?sequence=1>, page accessed 13.5.2018.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2010) SMEs and Entrepreneurship and Innovation, OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship. Retrieved from: <http://www.oecd.org/publishing/corrigenda>, page accessed 26.4.2014.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2011) Entrepreneurship at a Glance 2011. Paris: Organization for Economic Co-operation and Development Publishing. Retrieved from: <http://www.oecd.org/publishing/>, page accessed 19.4.2014.

Paul, P. (2016) 1.8bn annually. Retrieved from: www.irishtimes.com, page accessed 1.3.2018.

SMEDAN (2013) *SMEDAN and the National Bureau of Statistics Collaborative Survey: Selected Findings 2013*. Abuja: SMEDAN. Retrieved from Small and Medium Enterprises Development Agency of Nigeria. Retrieved from: <http://nigerianstat.gov.ng>, page accessed 17.12.2017.

World Economic Forum, (2013-2014) The Global Competitiveness Report, Index of Economic Freedom. Geneva. Retrieved from: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>, page accessed 7.4.2014.

JOHNSON AYODELE*

Praksa prijavljivanja krivičnih dela od strane trgovaca u Međunarodnom tržnom centru Alaba u Lagosu

U savremenim istraživanjima o žrtvama u većini zemalja u razvoju, prijavljivanje lične viktimizacije privlači veću pažnju istraživača nego viktimizacija u oblasti poslovanja. Zbog toga je cilj istraživanja bio da se ispita uticaj prakse pri-

* Dr Johnson Ayodele je predavač na Lagos državnom univerzitetu, Nigerija.
E-mail: johnson.ayodele@lasu.edu.ng; ayodelemail@yahoo.com.

javljivanja krivičnih dela povezanih sa poslovanjem od strane trgovaca na razvoj međunarodnog trgovinskog centra Alaba, trgovce i nacionalnu ekonomiju. Istraživanje je sprovedeno u periodu od 3.10. do 8.10. 2015. godine u Lagosu u Nigeriji. Podaci su prikupljeni primenom kvantitativne metodologije, na uzorku od 245 ispitanika koji su nasumično odabrani među trgovcima u Alaba trgovinskom centru. Kvantitativni podaci su upotpunjeni kvalitativnim podacima, koji su prikupljeni primenom dubinskih i fokus grupnih intervjuja, na uzorku ciljano odabranih ispitanika. Kvantitativni podaci su pokazali da je 82,1% ispitanika viktimizaciju malih preduzeća pripisalo organizovanom vršenju krivičnih dela od strane mladih. Kvalitativni podaci pokazuju da će investitori na tržištu Alaba smanjiti stopu nezaposlenosti u Lagosu ako vlada prestane sa nametanjem poreskih opterećenja investitorima. Istraživanjem se došlo do zaključka da kriminalitet u oblasti poslovanja onemogućava ekonomski napredak. Predlaže se partnerstvo među zainteresovanim stranama u cilju obezbeđivanja video nadzora kako bi se sprečilo nasilje u poslovanju i podstakao ekonomski razvoj na međunarodnom tržištu Alaba.

Ključne reči: razvoj, neformalna preduzeća, viktimizacija, praksa prijavljivanja krivičnih dela, međunarodni trgovinski centar Alaba, Lagos.

TEMIDA
2018, vol. 21, br. 1, str. 161-169
ISSN: 1450-6637

VIII godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije

„Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde:
Lokalni i globalni kontekst“

Beograd, Srbija, 30. novembar i 1. decembar 2017. godine

Osma godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom „*Žrtve između bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Lokalni i globalni kontekst*“ održana je u Beogradu, 30. novembra i 1. decembra 2017. godine. Konferencija je imala za cilj da okupi stručnjake i stručnjakinje, istraživače i istraživačice, koji se bave pravima žrtava i pružanjem pomoći žrtvama nasilja i drugih vidova kriminaliteta i omogući sveobuhvatnu razmenu iskustava i znanja. U okviru glavne teme konferencije posebna pažnja je bila posvećena vezi između koncepata bezbednosti, ljudskih prava i pravde i, s tim u vezi, kritičkoj analizi položaja žrtava u kontekstu globalnih i lokalnih odgovora na kriminalitet, bezbednosne pretnje i izazove i druge oblike kršenja ljudskih prava.

Zvanično otvaranje konferencije upriličeno je tokom obeležavanja 20 godina rada Viktimološkog društva Srbije (u nastavku: VDS), 29. novembra 2017. godine u Svečanoj sali Skupštine grada Beograda. Na svečanosti povodom obeležavanja 20 godina VDS govorili su prof. dr Marc Groenhuijsen, predsednik Svetskog viktimološkog društva, profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tilburgu i počasni član Viktimološkog društva Srbije; prof. dr Oliver Bačanović, profesor na Fakultetu za bezbednost u Skoplju Univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“ u Bitolju (Republika Makedonija); mr Rodoljub Šabić, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i jedan od osnivača Viktimološkog društva Srbije; prof. dr Zoran Pavlović, Pokrajinski zaštitnik građana; Tamara Mirović, zamenica Republičkog javnog tužioca; prof. dr Stephan Parmentier, profesor na Pravnom fakultetu Katoličkog univerziteta Leuven (Belgija) i generalni sekretar Međunarodnog udru-

ženja za kriminologiju; Katarina Pašić, sekretarka u Međuopštinskoj organizaciji civilnih invalida rata Valjevo i članica Koordinacionog odbora Asocijacije Zajednička akcija za istinu i pomirenje, i prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, direktorka i jedna od osnivačica Viktimološkog društva Srbije. U okviru Svečanosti bile su uručene nagrade Viktimološkog društva Srbije¹ i zahvalnice za doprinos razvoju Viktimološkog društva Srbije i unapređenju prava žrtava, koje su dodeljene zaslužnim članovima i članicama Društva, pojedincima izvan VDS, kao i pojedinim organizacijama i institucijama.² Zvanično otvaranje VIII godišnje konferencije VDS upriličeno je govorom dobrodošlice predsednika Viktimološkog društva Srbije, prof. dr Slobodana Savića.

Radni deo konferencije se odvijao u okviru četiri plenarne i osam tematskih sesija. Izlagači na plenarnim sesijama bili su istaknuti stručnjaci iz zemlje i inostranstva (Sjedinjenih Američkih Država, Indije, Velike Britanije, Belgije, Holandije, Norveške, Italije, Grčke i Slovenije).

Prva plenarna sesija bila je posvećena dvadesetogodišnjici Viktimološkog društva Srbije i njegovog zalaganja za prava svih žrtava u Srbiji. Na ovoj sesiji je prva govorila prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, koja je imala izlaganje pod nazivom *Viktimologija i pokret za prava žrtava u Srbiji i mesto i uloga Viktimološkog društva Srbije u njihovom razvoju*. Prof. dr Nikolić-Ristanović je u svom izlaganju predstavila istorijat razvoja viktimologije i pokreta za prava žrtava u Srbiji, kao i mesto i ulogu Viktimološkog društva Srbije u tom razvoju, i to u kontekstu širih društvenih i pravnih promena, kako u Srbiji, tako i na globalnom planu. Ona je u zaključku svog izlaganja rekla da je u Srbiji puno urađeno, kako na akademском tako i na praktičnom planu, i da je svojim brojnim aktivnostima Viktimološko društvo Srbije aktivno učestvovalo i dalo važan doprinos tom razvoju. Istakla je da se uočava kontinuitet u zalaganju VDS za prava svih žrtava, nezavisno od bilo kog njihovog obeležja, ali uz vođenje računa o posebno ranjivim kategorijama žrtava. Na samom kraju prof. Nikolić-Ristanović je navela da se uočava povoljna klima stvorena poslednjih godina pod uticajem globalnih faktora, posebno međunarodnog prava, institucija i organizacija (pre svega iz EU) za razvoj prava žrtava u Srbiji. Posle nje je na ovoj sesiji govorila dr Sanja Ćopić, predsednica Upravnog odbora i istraživačica u Viktimološkom društvu

---

¹ Više o dobitnicima nagrada videti na: <http://vds.rs/NagradeVDS2017.htm>.

² Više o dobitnicima zahvalnica videti na: <http://vds.rs/ZahvalniceVDS2017.htm>.

Srbije i viša naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja. Tema njenog izlaganja bila je *Unapređenje položaja žrtava u Srbiji: Na empirijskim dokazima zasnovana zalaganja Viktimološkog društva Srbije za izmene zakona i prakse*. U svom izlaganju dr Čopić je prikazala tri važna segmenta rada i ostvarenih rezultata VDS usmerenih na unapređenje položaja žrtava u Srbiji: zalaganje za izmene zakona i prakse, viktimološka istraživanja i razvoj programa obuka za rad sa žrtvama. Potom je Jasmina Nikolić, rukovoditeljka službe *VDS info i podrška žrtvama* u Viktimološkom društvu Srbije govorila o zalaganju za podizanje svesti o pravima i potrebama svih žrtava u Srbiji i razvoju ove službe. Ona je istakla da je individualna podrška žrtvama kriminaliteta bitan segment rada VDS, koja se realizuje u posebnoj organizacionoj celini pod nazivom služba *VDS info i podrška žrtvama*, koja je osnovana 2003. godine kao služba za žrtve kriminaliteta. U pitanju je jedna od tek nekoliko službi opštег tipa u Srbiji, koja pruža pomoći podršku žrtvama kriminaliteta bez obzira na pol, uzrast, oblik viktimizacije ili bilo koje drugo lično svojstvo. Poslednje izlaganje u okviru ove sesije imala je Aleksandra Ivanković iz Evropske podrške žrtvama. Tema njenog izlaganja bila je *Budućnost podrške žrtvama u Srbiji: Na putu ispunjenja uslova iz EU Direktive o pravima žrtava*. Govoreći o ovoj temi ona je ukazala na to da je neophodno staviti Srbiju na put ispunjenja uslova iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i, što je još važnije, obezbediti da usluge za žrtve krivičnih dela budu shvaćene i da se pružaju kao usluga koju je neophodno imati dok god postoji kriminalitet u društvu. Na kraju je istakla da su Evropska podrška žrtvama i VDS posvećeni postizanju ovog cilja.

U okviru druge plenarne sesije zanimljivo izlaganje je imao prof. dr Marc Groenhuijsen sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Tilburgu (Holandija) pod nazivom *Veza između koncepata bezbednosti, ljudskih prava i pravde: Viktimologija u okruženju koje se brzo menja*. On se u svom izlaganju pozabavio neophodnošću ponovnog sagledavanja i definisanja osnovnih pojmoveva i postulata viktimologije i istakao da je neophodno baviti se ovim pitanjima s obzirom na promene sa kojima se svet suočava. Potrebno je ponovno sagledavanje osnovnih koncepata poput ljudskih prava, žrtve, pravde i bezbednosti i to iz različitih perspektiva, uz određenu dozu hrabrosti da se preispitaju bazične pretpostavke koje se nalaze u osnovi trenutnog stanja stvari u viktimologiji. U okviru druge plenarne sesije, zanimljivo izlaganje imala je i prof. dr Katja Franko sa Odeljenje za kriminologiju i sociologiju prava Univerziteta u Oslu (Norveška) pod nazivom *Globalna (ne)sigurnost i nejednakost žrtava*. Ona je

govorila o konceptu nejednake globalne sigurnosti i ukazala na osnovne procese društvene stratifikacije, koji oblikuju odluke o zaštiti ljudskog života na globalnom nivou. Posle nje je izlaganje imao prof. dr Stephan Parmentier sa Pravnog fakulteta Katoličkog univerziteta u Leuvenu (Belgija) pod nazivom *Naknada štete žrtvama nakon nasilnih konfliktata: Kako ih shvatiti ozbiljno?* Prof. dr Parmentier se u svom izlaganju bavio pitanjima koja su se odnosila na različite komponente prava na naknadu štete, potrebama žrtava da im šteta bude nadoknađena i nekim institucionalnim dimenzijama naknade štete. Istakao je da su sva ova pitanja od suštinskog značaja u nastojanju da se naknada štete žrtvama shvati ozbiljno u post-konfliktnim situacijama, uključujući i onu na prostoru bivše Jugoslavije. Poslednja u ovoj sesiji je govorila prof. dr Vasiliki Artinopoulou sa Panteion Univerziteta društvenih i političkih nauka u Atini (Grčka). Ona je predstavila projekat PROTASIS čiji je glavni cilj da doprinese stvaranju prijateljski nastrojenog okruženja za žrtve u situacijama kontakta sa policijom. Osim toga, cilj projekta je da proizvede naučne i praktične rezultate koji će doprineti efikasnoj implementaciji i praktičnoj primeni *Direktive Evropske unije o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta* i dalje omogućiti sprovođenje mera zaštite na nacionalnom i evropskom nivou.

Zanimljiva izlaganja u okviru treće plenarne sesije imali su prof. dr Girja Shankar Bajpai sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Delhiju (Indija) i prof. dr Kimberly McCabe sa Odeljenja za kriminologiju Lynchburg koledža u Virdžiniji (SAD). U svom izlaganju koje je nosilo naziv *Pravda za žrtve - nova dimenzija u krivičnopravnom sistemu*, profesor Bajpai je govorio o učešću žrtve u krivičnopravnom sistemu, kritikujući zakone i pravosudni sistem u Indiji. Pored toga, istakao je mogućnosti da se žrtva dovede u sam centar krivičnopravnog sistema, posebno u svetlu nekih značajnih sudskih odluka koje je doneo Vrhovni sud Indije. Prof. dr McCabe je govorila o rezultatima istraživanja internet viktimizacije dece, kako bi se utvrstile rodno specifične karakteristike slučaja a vezano za njegovu dinamiku. Rezultati ovog istraživanja su utvrdili mnogo zajedničkih elemenata u slučajevima krivičnih dela protiv dece učinjenih putem interneta i značajne aspekte rodne dimenzije u ovim slučajevima.

U okviru četvrte plenarne sesije prof. dr Matjaž Jager i prof. dr Katja Šugman Stubbs sa Instituta za kriminologiju na Pravnom fakultetu Univerziteta u Ljubljani (Slovenija), govorili su o tzv. „unutrašnjim emigrantima“ kao žrtvama. Prema tradicionalnom shvatanju, „unutrašnji emigrant“ je neko ko se protivi

---

(represivnom) političkom režimu u svojoj zemlji, ali se ne odlučuje da emigrira u inostranstvo, kao ni da se aktivno pobuni protiv režima. Oni su se u izlaganju pozabavili pravnim i psihološkim aspektima statusa „unutrašnjeg emigranta”, naročito u svetlu teorije kognitivne disonance i otkrića u eksperimentima o poslušnosti i konformizmu. Posle njih je na ovoj sesiji govorio dr Vasja Badalič sa Instituta za kriminologiju na Pravnom fakultetu Univerziteta u Ljubljani (Slovenija) sa temom *Neselektivna ubistva: Pomeranje granice u definisanju "civila" i "boraca" u američkim napadima dronovima*. On se u svom izlaganju bavio analizom na koji način je granica između civila i legitimnih vojnih meta zamagljena u dron kampanji Sjedinjenih Američkih Država i kriterijumima određivanja meta drona usvojenim od strane vojske Sjedinjenih Američkih Država u periodu nakon terorističkog napada 9.9.2001. godine. U ovoj sesiji svoja izlaganje imale su i dr Stella Papamichail sa Helenskog otvorenog univerziteta i Atinskog univerziteta primenjenih nauka (Grčka) koja se u svom izlaganju bavila zlostavljanjem i zanemarivanjem starijih ljudi i Jelena Watkins iz organizacije Trauma Care (Ujedinjeno Kraljevstvo), koja je govorila o bavljenju potrebama žrtava nakon terorističkih napada u Ujedinjenom Kraljevstvu, kroz prikaz ranih i srednjeročnih posledica i potreba žrtava nakon napada i spremnosti službi za pružanje adekvatne psihološke podrške.

Izlagачice na prvoj tematskoj sesiji pod nazivom *Pomoći, podrška i zaštita žrtava* bile su: dr Abulafia Judith sa Ashkelon Academic koledža i Be'er Ya'akov centra za mentalno zdravlje, prof. dr Mally Shechory Bitton sa Odeljenja za kriminologiju Univerziteta Arie i dr Beatrice Coscas-Williams sa Pravnog fakulteta Bar-Ilan Univerziteta u Izraelu. One su u okviru svojih izlaganja govorile o seksualnom zlostavljanju odraslih muškaraca, o zlostavljanju ortodoksnih jevrejskih žena koje su živele u skloništu i o ulozi žrtava u procesu medijacije u krivičnom postupku u Izraelu.

Druga tematska sesija bila je posvećena primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici u Srbiji, i o ovoj temi govorile su predstavnice različitih institucija i organizacija. Gorjana Mirčić-Čaluković, zamenica javnog tužioca upućena u Ministarstvo pravde RS je u okviru ove sesije govorila o ulozi javnog tužioca, a Stana Pantelić iz Ministarstva unutrašnjih poslova RS o ulozi policije u zaštiti žrtava nasilja u porodici u Republici Srbiji. Pored njih, na sesiji je govorila i Maja Branković Đundić, predstavnica Ujedinjenih nacija - Programa za razvoj u Srbiji. U svom izlaganju, ona se posebno osvrnula na pitanje multisektorske saradnje u zaštiti žrtava nasilja u porodici. Poslednje izlagачice na

ovoj sesiji bile su Tanja Ignjatović i Vanja Macanović iz Autonomnog ženskog centra (Beograd) koje su se u svom izlaganju pozabavile izazovima, kako u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, tako i u odnosu na efekte zaštite i podrške za žrtve nasilja u porodici i drugih krivičnih dela obuhvaćenih ovim Zakonom. Izazovi na koje su one ukazale odnosili su se na: pripremu za primenu Zakona, uključujući uslove za njegovo efikasno administrativno praćenje, te reagovanje u slučajevima nepoštovanja rokova ili opstruiranja primene Zakona; na koordinisanu saradnju između tri ključna aktera – osnovnog javnog tužilaštva, policije, centra za socijalni rad, ali i drugih relevantnih službi, uključujući i same žrtve nasilja; kao i na izradu individualnih planova mera zaštite i podrške žrtvama, njihovog sadržaja, učešća žrtava i njihovih zastupnica iz ženskih organizacija, a posebno procene efekata planiranih i sprovedenih mera.

Prvi izlagači u okviru treće tematske sesije bili su prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović i Bejan Šaćiri iz Viktimoškog društva Srbije koji su prezentovali rad pod nazivom *Povezanost usredsređene svesnosti (mindfulness-a) i straha od kriminaliteta kod studenata Univerziteta u Beogradu*. Oni su predstavili rezultate pilot istraživanja o povezanosti mindfulnessa (usredsređene svesnosti) i straha od kriminaliteta kod studenata dva fakulteta Univerziteta u Beogradu: Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Filozofskog fakulteta. Pored toga, u svom izlaganju su se pozabavili definisanjem pojma mindfulnessa i njegovog uticaja na kognitivno i emotivno funkcionisanje čoveka. Izlaganje pod nazivom *Psihološki aspekti razvoja deteta značajni za sudski postupak* imale su dr Ivana Milosavljević-Đukić iz Prihvatališta za urgentnu zaštitu zlostavljane dece pri Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine (Beograd) i Bojana Tanskošić iz Ustanove za decu i mlade „Dr Milorad Pavlović“ (Sremska Kamenica). One su govorile o položaju dece u sudskom postupku, odnosno, kako se učešće deteta u sudskom postupku odražava na njegovo emotivno, kognitivno i intelekutalno funkcionisanje. Posebnu pažnju usmerile su na izazove u radu sa decom koja su oštećeni ili svedoci, sa kojima se suočavaju stručni radnici iz sistema pravosuđa i sistema socijalne zaštite, kao i na načine njihovog prevazilaženja, a sve u cilju zaštite najboljeg interesa deteta u sudskom postupku. Poslednje izlagačice na ovoj sesiji bile su prof. dr Sanja Radetić-Lovrić sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banja Luci i Olga Lola Ninković iz Okružnog suda u Banja Luci, Odeljenja za podršku svedocima (Bosna i Hercegovina) koje su govorile o primerima dobre prakse u cilju jačanja profesionalnih kapaciteta za psihosocijalnu podršku deci u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini.

Na tematskoj sesiji *Službe za podršku žrtvama* izlaganje pod nazivom *Službe za žrtve u Srbiji: Rezultati istraživanja* imale su dr Sanja Ćopić i Jasmina Nikolić iz Viktimološkog društva Srbije. Istraživanje koje je predstavljeno u okviru njihovog izlaganja je bilo deo šireg projekta *Jačanje službi za podršku žrtvama u Srbiji*, koji su implementirali Svetska banka i Multidonatorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u partnerstvu sa Evropskom podrškom žrtvama. Istraživanje je sprovelo Viktimološko društvo Srbije 2017. godine. Cilj istraživanja je bio mapiranje organizacija i institucija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama i dolaženje do saznanja o tome koje usluge za žrtve postoje u Srbiji i gde su praznine, odnosno što je potrebno uraditi kako bi sve žrtve na celoj teritoriji zemlje imale jednak pristup uslugama podrške.³ Istraživanje je imalo i praktični cilj: na osnovu prikupljenih podataka napravljena je baza podataka organizacija i institucija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama u Srbiji, koja je pretočena u interaktivnu mapu, koju mogu da koriste kako žrtve, tako i svi oni koji dolaze u kontakt sa žrtvama i pružaju im pomoć i podršku.⁴

Na petoj tematskoj sesiji prof. dr Mirjana Dokmanović sa Instituta društvenih nauka (Beograd) izlagala je rad pod nazivom *Žrtve kršenja ljudskih prava između hiperprodukcije normi ljudskih prava i pravde: Globalni i lokalni kontekst*. Prof. dr Dokmanović je u okviru ovog izlaganja ukazala na nužnost primene holističkog i interdisciplinarnog pristupa u monitoringu i evaluaciji stanja ljudskih prava i položaja žrtava kršenja ljudskih prava. Funkcionisanje sistema ljudskih prava ne može se ispravno oceniti i unapređivati bez sagledavanja društvenog i ekonomskog konteksta u kojem se norme i standardi ljudskih prava „proizvode“ i primenjuju. Pored toga, ona je ukazala i na nužnost premeštanja fokusa sa bavljenja unapređenjem *forme* (normi) ka bavljenju unapređenjem *suštine* (morala, pravde i pravičnosti). U svom izlaganju koje je nosilo naziv *Globalni obrazci savremenog terorizma: Obim, viktimizacija i način izvršenja*, prof. dr Slađana Đurić i Ana Paraušić sa Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu govorile su o vrlo aktuelnoj temi terorizma i iznеле nalaze o globalnim trendovima koji mogu biti okvir za dalje mapiranje obrazaca viktimizacije terorističkim napadima, što treba da bude osnov svakog adekvatnog planiranja javnih politika i tretmana žrtava. Na ovoj sesiji govorila je i dr Aleksandra Bulatović sa Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (Beograd) koja se u svom

³ Nalazi istraživanja se mogu videti na: http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/MDTF_Mapping%20report.pdf

⁴ Interaktivnoj mapi se može pristupiti preko sledećeg linka <https://victimservices.eu/>

izlaganju koje je nosilo naziv *Bezbednost kao društvena dobrobit* bavila organizovanim kriminalitetom kao fenomenom koji utiče na društvo i ukupnost kvaliteta društvenog života. Razmatrajući proporciju represivnog i nerepresivnog proaktivnog delovanja protiv organizovanog kriminala, dr Bulatović je ukazala na realističan doseg povoljnih posledica koje bi takva kombinovana politika suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu proizvela u sferi ljudskih i građanskih prava zahvaćenih kroz kategorije i institucije demokratskog političkog sistema. Poslednja izlagačica na ovoj sesiji bila je prof. dr Tatjana Gerginova sa Fakulteta bezbednosti u Skoplju (Republika Makedonija) koja je govorila o pravu žrtava trgovine ljudima na naknadu štete.

Na šestoj tematskoj sesiji pod nazivom *Različiti oblici viktimizacije* dr Zorica Mršević sa Instituta društvenih nauka (Beograd) imala je izlaganje pod nazivom *Ima li nepartnerskog femicida u Srbiji?* Dr Mršević je u svom radu analizirala pojmovnu zasnovanost i nastanak termina „nepartnerski“ femicid, slučajeve nepartnerskog femicida u trogodišnjem periodu (2014-2016), hegemonistički maskulinitet kao uzrok femicida svih vrsta, problem nepostojanja zvaničnih podataka o obimu femicida u Srbiji, kao i mogućnostima prevencije nepartnerskih femicida prema Istanbulskoj konvenciji. Na ovoj tematskoj sesiji izlaganje je imala i Ivana Radović iz nevladine organizacije Astra (Beograd) sa temom *Pristup kompenzaciji za žrtve trgovine ljudima*. Ona je, prikazujući studije slučaja, ukazala na nesklad između zakonskog okvira i prakse u ostvarivanju prava na kompenzaciju za žrtve trgovine ljudima, odnosno kako postojeći propisi i sudска praksa onemogućavaju žrtvama da ovo pravo zaista i ostvare u praksi.

Na tematskoj sesiji pod nazivom *Žrtve nasilja u porodici i žene kao žrtve nasilja: Podrška i zaštita* svoj rad su prezentovali prof. dr Oliver Bačanović i doc. dr Nataša Peovska sa Fakulteta bezbednosti u Skoplju Univerziteta „Sv. Klement Ohridski“ u Bitolju (Republika Makedonija). Oni su se u radu pod nazivom *Uloga policije u zaštiti žrtava porodičnog nasilja u Republici Makedoniji: Pravni aspekti* bavili pravnim aspektima uloge policije u Republici Makedoniji u zaštiti žrtava porodičnog nasilja, odnosno, pitanjem ovlašćenja koje imaju policijski službenici, načinima postupanja i merama koje policijski službenici mogu da preduzmu ili da predlažu sa ciljem blagovremene zaštite žrtava. Pored toga, bavili su se i pitanjem saradnje policijskih službenika sa ostalim institucijama i organizacijama u zaštiti žrtava porodičnog nasilja.

Poslednja tematska sesija nosila je naziv *Viktimoški aspekti ekološkog kriminaliteta*. Na ovoj sesiji prvi su svoj rad, pod nazivom *Ekološki terorizam – vik-*

timološki aspekti i mehanizmi prevencije, prezentovali dr Ana Batrićević i Nikola Paunović sa Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (Beograd). Oni su se u radu bavili analizom postojećih međunarodnopravnih mehanizama za prevenciju i zaštitu prava žrtava ekološkog terorizma, uključujući izvore međunarodnog prava koji su posvećeni problematici terorizma uopšte, kao i one koji su najrelevantniji za zaštitu životne sredine od različitih negativnih antropogenih faktora. Pored toga, fokus izlaganja je bio i na kritičkoj analizi pravnog okvira Republike Srbije od značaja za prevenciju i sankcionisanje ekološkog terorizma. U cilju preciznijeg praćenja obima i dinamike ekološkog terorizma i adekvatnijeg sankcionisanja koje odgovara njegovoj društvenoj opasnosti, oni su predložili da se ovaj oblik kriminaliteta inkriminiše kao posebno krivično delo protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. U nastavku ove tematske sesije doc. dr Danica Vasiljević-Prordanović sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu se u svom izlaganju pod nazivom *Ko su žrtve narušavanja životne sredine?* pozabavila pitanjem žrtava narušavanja životne sredine sa ciljem da ukaze na značaj sistematičnog proučavanja ovog problema, kao i potrebu pružanja podrške žrtvama ovih oblika viktimizacije. Poslednje izlaganje na ovoj sesiji je imala Neda Savić, doktorandkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, koja se u svom radu bavila ekofeminističkim pogledom na zelenu viktimologiju. Ekofeminizam, kao društveni i politički pokret, odnosno ideologija, zastupa tezu o konceptualnoj vezi između opresije prema ženi i opresije prema prirodi, a zelena viktimologija se, sa druge strane, kao specijalna grana viktimologije, bavi žrtvama zelenog kriminaliteta. Ona je ukazala na nove konceptualizacije i kategorizacije u viktimologiji i fokus stavila na viktimološka pitanja posmatrana sa ekofeminističkog aspekta. Pored toga, istakla je da ekofeministička perspektiva može opravdano naći svoju primenu u okviru zelene viktimologije, posebno stavljujući akcenat na razotkrivanje korena ekološke viktimizacije, kao i na prepoznavanje, prevenciju i pomoć žrtvama.

Knjiga apstrakata sa VIII godišnje konferencije Viktimološkog društva Srbije dostupna je na internet stranici Viktimološkog društva Srbije.⁵ Naredna, IX godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Novi i stari oblici viktimizacije: Izazovi za viktimološku teoriju i praksu* održće se 29. i 30. novembra 2018. godine u Beogradu.

BEJAN ŠAĆIRI

⁵ <http://www.vds.rs/File/KnjigaApstrakata2017Final.pdf>

TEMIDA
2018, vol. 21, br. 1, str. 171-174
ISSN: 1450-6637

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ

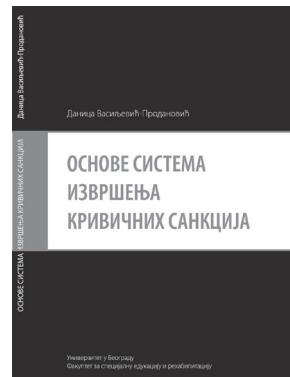
Osnove sistema izvršenja krivičnih sankcija

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, 2017, str. 151.

Izučavanje sistema krivičnih sankcija predstavlja centralni zadatak penologije kao samostalne naučne discipline. Način izvršenja krivičnih sankcija je od ključne važnosti za uspešnu realizaciju svrhe penološkog tretmana. Ni najbolje odmerena krivična sankcija neće ostvariti svoj pun efekat ako izostane njen zakonito i efikasno izvršenje.

Monografija *Osnove sistema izvršenja krivičnih sankcija*, autorke dr Danice Vasiljević-Prodanović, vanredne profesorke Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, ima za cilj da čitaocima približi sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji. Autorka razmatra brojna pitanja od značaja za funkcionisanje sistema krivičnih sankcija. Treba istaći da je monografija *Osnove sistema izvršenja krivičnih sankcija* u ovom prikazu sagledana iz vizure pozitivnog prava. Ovakav pristup je izabran u skladu sa njenom namenom, što ne umanjuje potrebu za multidisciplinarnim istraživanjima iz oblasti penologije. U skladu sa iznetim ciljem, a prema savremenim naučno-metodološkim principima za izradu naučnih monografija ove vrste, delo je strukturalno podeljeno na deset celina.

Prvi deo nosi naziv *Krivične sankcije* i predstavlja svojevrsni uvod u monografiju. U njemu autorka analizira pojam, vrste i svrhu krivičnih sankcija, kao i normativni osnov izvršenja krivičnih sankcija. Važno je napomenuti da su, pri-

likom prikaza i analize sistema izvršenja krivičnih sankcija korišćene odredbe važećeg Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije¹ i brojnih podzakonskih akata, što je u skladu sa samom definicijom penologije, kao pozitivnopravne discipline.

U drugom delu monografije prikazana je organizacija izvršenja krivičnih sankcija, sa posebnim osvrtom na skupštinsku kontrolu sistema krivičnih sankcija, kao važnog garanta poštovanja zakona i prava osuđenih lica. U ovom delu je naročito ukazano na važnost prevencije torture prema osuđenim licima, što je obaveza koju je Republika Srbija preuzela ratifikacijom brojnih međunarodnih pravnih akata. Ovi međunarodni pravni akti su interpretirani u kontekstu zaštite ljudskih prava osuđenika, te monografija, osim penološkog, ima i nesumnjiv viktimološki značaj. Naročito je istaknuta uloga Zaštitnika građana, kao nezavisnog državnog organa, u postupku zaštite ljudskih prava osuđenika i prevenciji torture tokom izvršenja krivičnih sankcija zavodskog karaktera. Autorka analizira i pravni položaj i ulogu sudije prilikom izvršenja krivičnih sankcija, čiji je osnovni zadatak kontrola poštovanja prava osuđenika tokom izvršenja krivičnih sankcija.

Treći deo monografije pod nazivom *Izvršenje kazni* sadrži analizu svih važnih aspekata izvršenja kazne zatvora. Čitajući ovaj segment knjige, čitalac može da stvori jasnu sliku postupka izvršenja ove vrste krivičnih sankcija, prateći ceo proces od prijema osuđenika u penitencijarnu ustanovu do njegovog otpuštanja sa izvršenja kazne zatvora. Centralna pitanja kojima se autorka bavi u ovom delu monografije su: prijem osuđenika, utvrđivanje programa postupanja prema osuđenicima, klasifikacija i reklasifikacija osuđenika, prava i posebne pogodnosti koje se mogu dodeliti osuđenim licima, mere za održavanje reda i bezbednosti tokom izvršenja kazne zatvora, premeštaj osuđenih lica, prekid izvršenja kazne zatvora, uslovni otpust i otpuštanje osuđenika iz zatvora.

Sudska zaštita prava osuđenika je značajan preduslov potpunog ostvarivanja njihovih ljudskih prava. Bez efikasne i delotvorne zaštite prava osuđenih lica, garantovanih pozitivnopravnim propisima nacionalnog i međunarodnog karaktera, nije moguće ostvarivanje ciljeva i zadataka tretmana. Osim toga, realizacija samog prava na pristup pravdi, kao osnovnog ljudskog prava, bi, na ovaj način, bilo kompromitovano, na šta autorka, sasvim osnovano, ukazuje.

Problem ostvarivanja postpenalne pomoći je našao svoje mesto i u ovoj monografiji. Autorka osnovano ukazuje na potrebu pomoći osuđeniku nakon

---

¹ Službeni glasnik RS, br. 55/2014.

---

izlaska na slobodu jer se penološki tretman ne završava trenutkom otpuštanja osuđenika sa izvršenja kazne zatvora, već njegovom potpunom reintegracijom u društveni sistem na slobodi. Osobenosti izvršenja kazne zatvora za krična dela organizovanog kriminaliteta i izvršenja kazne zatvora u kućnim uslovima su sastavni deo ove monografije jer, iako ova dva modaliteta predstavljaju odstupanja od standardnog načina izvršenja kazne zatvora, svakako zaslužuju posebnu pažnju. Bez obzira na to što je reč o dijametalno suprotnim načinima izvršenja kazne zatvora, autorka ih obrađuje u istoj tematskoj celini monografije.

Četvrti i peti deo monografije posvećeni su izvršenju mera bezbednosti i admonitivnim krivičnim sankcijama. Naredni delovi monografije se odnose na klasične kriminološke i penološke institute, poput zastarlosti, izvršenja krivičnih sankcija, rehabilitacije (sudske i zakonske), pravnih posledica osude i vođenja kaznene evidencije. Sva ova pitanja su od izuzetnog značaja za penološku teoriju i praksu.

Poslednji deo monografije nosi naziv *Izvršenje krivičnih sankcija i mera prema maloletnicima*. Polazeći od specifičnog krivičnopravnog položaja maloletnika i ciljeva izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, autorka, najpre, analizira normativni osnov izricanja ovih krivičnih sankcija i primene vaspitnih naloga, a zatim pažnju usmerava ka vaspitnim merama upozorenja i usmeravanja, pojačanog nadzora, zavodskim vaspitnim merama i kazni maloletničkog zatvora, sledeći sistematiku Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica². Ovaj segment monografije se završava razmatranjem postinstitucionalne zaštite maloletnika, u kome autorka ukazuje na važnost postinstitucionalne zaštite maloletnika u sukobu sa zakonom, koja se u mnogome razlikuje od mera postpenalne pomoći koje se primenjuju prema punoletnim licima.

Poseban kvalitet monografije *Osnovi sistema izvršenja krivičnih sankcija* predstavlja obiman popis literature i detaljan indeks pojmove, koji olakšava čitaocima razumevanje važnih krivičnopravnih i penoloških instituta.

Dr Danicu Vasiljević Prodanović odlikuje jasan i precizan stil pisanja, koji je istovremeno i dovoljno slikovit da, često komplikovane, pravne institute čitaocima prikaže i objasni na upečatljiv i zanimljiv način. Veštim baratanjem rečima i jasnim rečeničnim konstrukcijama ona sastavlja mozaik složenog sistema izvršenja krivičnih sankcija na način blizak svakom čitaocu. Autorka svojim socio-loškim pristupom krivičnopravnim fenomenima, pravnim normama daje neo-

---

² Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

Filip Mirić

---

phodan društveni aspekt. Imajući u vidu ovaj poseban kvalitet, iako je prevaš-hodno namenjena studentima Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, kao obavezna literatura za nastavni predmet Penolo-gija, monografija *Osnove sistema izvršenja krivičnih sankcija* će svakako biti korisna i za širu naučnu i stručnu zajednicu, ali i društvo u celini.

DR FILIP MIRIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis *TEMIDA* je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2018. godinu su: Broj br. 2: **Sajber viktimizacija i izazovi pružanja podrške žrtvama** (rok za predaju radova je 10. jun 2018. godine), Broj 3: **Stare osobe kao žrtve kriminaliteta** (rok za predaju radova je 10. septembar 2018. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na sledećem linku: <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2017.pdf>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com, ili na adresu uredništva, uz obavezan elektronski zapis na CD.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisano izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u ***Uredivačkoj politici časopisa Temida*** (dostupno na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutore.htm>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1000 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2018. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, pretplata na štampani primerak za 2018. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena preplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi preplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2018 are: No. 2: **Cyber victimization and challenges of victim support** (submission deadline: June 10, 2018), No. 3: **The elderly as victims of crime** (submission deadline: September 10, 2018). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copyright to the publisher**.

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2017Eng.pdf>.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com, or by post to the address of the Editorial board, including a CD.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the ***Editorial Policy of the journal Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAvtoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1.000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2018 is 3.000 RSD for individuals and 10.000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2018 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и рођу / главна и одговорна уредница Весна Николић-Ристановић. – Српско изд. – Год. 1, бр. 1 (јануар 1998) – Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије : Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Прометеј). – 24 cm

Четвртомесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 2406-0941 (online издање)

ISSN 1450-6637 = Temida (Српско изд.)

COBISS.SR-ID 140099335